

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Elektronické kultury a sémiotiky

Bc. Katarína Pačková

**MOC, PANOPTIKUM
A ELEKTRONICKÝ DOHLAD**

Diplomová práce

Vedúci práce: **Mgr. Martin Švantner**

Praha 2013

Autor práce: **Bc. Katarína Pačková**

Vedúci práce: **Mgr. Martin Švantner**

Oponent práce:

Dátum obhajoby:

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracovala samostatne a použila iba uvedené pramene a literatúru. Súčasne dávam povolenie k tomu, aby táto práca bola sprístupnená v príslušnej knižnici UK a prostredníctvom elektronickej databázy vysokoškolských kvalifikačných prác v depozitári Univerzity Karlovy a používaná k študijným účelom v súlade s autorským právom.

V Prahe, dňa 28. Júna 2013

Katarína Pačková

Pod'akovanie

Ďakujem Martinovi Švantnerovi za precízne vedenie diplomovej práce, predovšetkým za jeho konzultácie a cenné rady pri písaní tejto diplomovej práce. Veľká vďaka za podporu patrí taktiež rodine a blízkym priateľom, predovšetkým Mirke a jej rodine, Janči, Ivane a Honzovi bez pomoci ktorých, by táto práca nikdy nevznikla.

Abstrakt

PACKOVÁ, Katarína. *Moc, Panoptikum a Elektronický dohľad*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra Elektronické kultury a sémiotiky, 2013. 85 s. Vedúci diplomovej práce Mgr. Martin Švantner

Cieľom tejto diplomovej práce je analýza moci, dohľadu a kontrolných aspektov súčasnej spoločnosti a ich prejavy v novom elektronickom analytickom priestore, ktorý sa s rozvojom informačných a komunikačných sietí dnes pred nami objavuje. Hypotézou diplomovej práce je predpoklad dvojjazyčnosti dohľadu a neudržateľnosť dystopických teórií dohľadu v prostredí súčasnej spoločnosti. Táto diplomová práca má teda za cieľ ukázať, že dohľad v súčasnej spoločnosti má dve tváre a teda, že so sebou nenesie iba obmedzenia, ale paradoxne i slobodu. Súčasťou diplomovej práce je predovšetkým popis teórie moci a mocenských vzťahov a u kľúčového autora Michela Foucaulta a taktiež popis novodobej teórie „*surveillance*“ podľa David Lyona, ktoré budú tvoriť hlavný teoretický rámec pre analýzu charakteru moci a dohľadu v súčasnej spoločnosti. Ďalšími dôležitými autormi, o ktorých sa vo svojich úvahách budem opierať sú napríklad Gilles Deleuze, či Paul Virilio, ktorí v súčasnej spoločnosti zdôrazňujú prechod od režimu uzatvárania k režimu kontroly. Prostredníctvom Foucaultovho pojatia moci, utvárania subjektu, pôsobenia mocenských vzťahov v celej spoločnosti a novodobej teórie *surveillance* sa pokúsím popísať súčasný charakter moci, sociálnej kontroly a pokúsím sa nájsť odpoveď na otázku nakoľko je dnešný človek subjektom a objektom moci a vedenia a či je súčasný dohľad možné považovať za Elektronické Panoptikum. Súčasťou práce bude i komparácia dvoch konceptov a to elektronickej demokracie a elektronickej kontroly v kyberpriestore a príklady odporu a boja s mocou.

Kľúčové slová:

Moc. Mocenské vzťahy. Subjekt. Panoptikum. Disciplinárna spoločnosť. Kontrola. Kultúra kontroly. Dohľad. Spoločnosť dohľadu. Elektronická demokracia. Dvojjazyčnosť dohľadu.

Abstract

The main aim of this diploma thesis is analysis of power, surveillance and control in today's society and their examples in new electronic analytical space that emerges within development of information and communication networks. Hypothesis of this diploma thesis is supposition of two faces of surveillance and untenability of dystopia theories of surveillance in today's society. Thus this diploma thesis shows that surveillance goes together with restrictions, but also freedom at the same time. This diploma thesis describes power and power relationships theory of Michel Foucault and theory of surveillance according David Lyon, that are theoretic base for analysis of character of power and surveillance in today's society. Other important authors that I present theories of in my diploma thesis are primarily Gilles Deleuze, and Paul Virilio who emphasise shift from mode of prison to mode of control that is key to today's society. This diploma thesis describes the character of power and social control in today's society and character of today's subjects and objects of power and knowledge. I will also try to answer whether we can consider surveillance as the Electronic Panopticon or not. One of the chapter of this diploma thesis will compare also two concepts, electronic democracy and electronic control in cyberspace and also examples of resistance and fight against the power.

Keywords:

Power. Power relationships. Subject. Panopticon. Disciplinary society. Control. Culture of control. Surveillance. Surveillance society. Electronic democracy. Two faces of surveillance.

Obsah

<u>ZOZNAM POUŽÍVANÝCH SKRATIEK</u>	8
<u>ZOZNAM OBRÁZKOV</u>	8
<u>ÚVOD</u>	9
<u>1. MOC, MOCENSKÉ VZŤAHY A SUBJEKT</u>	10
1.1 POJATIE MOCI U FOUCAULTA	11
1.2 MOCENSKÉ VZŤAHY	14
1.3 MODERNÝ ŠTÁT A SUBJEKT	18
<u>2. OD PANOPTIKA K DISCIPLINÁRNEJ SPOLOČNOSTI</u>	21
2.1 VYTVORENIE ANALYTICKÉHO PRIESTORU	21
2.2 NORMALIZAČNÝ POHĽAD	23
2.3 PANOPTIKUM AKO FORMAČNÁ SILA DOHĽADU	25
2.4 DISCIPLINÁRNA MOC V MODERNEJ SPOLOČNOSTI	28
<u>3. DOHĽAD A KONTROLA V SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI</u>	30
3.1 KONTROLA AKO NOVÁ TECHNOLOGIA MOCI	30
3.2 SURVEILLANCE SOCIETY	35
3.3 ELEKTRONICKÉ PANOPTIKUM?	44
3.4 SOCIÁLNA KONTROLA V SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI	47
3.5 EMERGUJÚCA DEMOKRACIA VERZUS ELEKTRONICKÁ KONTROLA	60
3.6 SLOBODA AKO MOŽNOSŤ ODPORU	72
3.7 DVOJAZYČNOSŤ DOHĽADU	77
<u>ZÁVER</u>	79
<u>ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY</u>	81

Zoznam používaných skratiek

RFID (*Radio-frequency identification*) – Identifikácia založená na rádiových frekvenciách.

DNA (*Deoxyribonucleic Acid*) – Deoxyribonukleová kyselina, nositeľka genetickej informácie organizmov.

GPS (*Global Positioning System*) – Vojenský globálny družicový polohový systém prevádzkovaný Ministerstvom obrany Spojených štátov amerických.

TCP (*Transmission Control Protocol*) – Jeden zo základných protokolov Internetu, ktorý predstavuje transportnú vrstvu. Vďaka tomuto protokolu môžu aplikácie na počítačoch prepojených do siete vytvoriť medzi sebou spojenia.

CCTV (*Closed-circuit television*) – Uzatvorený televízny okruh, ktorý sa využíva pri kamerovom sledovaní priestoru, zobrazovaní a archivácii zaznamenaných dát.

IWF (*Internet Watch Foundation*) – Britská nadácia, ktorá má za cieľ minimalizovať dostupnosť potenciálneho kriminálneho obsahu na Internete, týkajúceho sa predovšetkým detskej pornografie a detského sexuálneho zneužívania.

ACTA (*Anti-Counterfeiting Trade Agreement*) - medzinárodná obchodná dohoda o boji proti falšovaniu, ktorá ustanovovala medzinárodné pravidlá a normy v oblasti globálneho vynucovania práv duševného vlastníctva.

DdoS (*Distributed Denial of Service*) - metóda zahltenia cieľového servera požiadavkami a jeho následné vyradenie z prevádzky.

Zoznam obrázkov

Obrázok 1

Panoptikon – dohliadajúca veža

Obrázok 2

Panoptikon – pohľad z väzenskej cely na dohliadajúcu vežu

ÚVOD

Diplomová práca je analýzou moci a kontrolných aspektov v súčasnej spoločnosti a predovšetkým v novom elektronickom analytickom priestore, ktorý sa s rozvojom informačných a komunikačných sietí dnes pred nami objavuje. Hypotézou diplomovej práce je predpoklad dvojjazyčnosti dohľadu a neudržateľnosť dystopických teórií dohľadu v prostredí súčasnej spoločnosti.

Teoretickým východiskom tejto diplomovej práce bude pojmie moci a mocenských vzťahov u kľúčového autora Michela Foucaulta, pre ktorého teória moci, mocenských vzťahov a abstraktný model mocenského mechanizmu - panopticismu predstavuje formačný rámec vzťahov pôsobiacich vo vnútri komplexu disciplinárnej spoločnosti. Ďalšími dôležitými autormi, o ktorých sa vo svojich úvahách budem opierať sú predovšetkým David Lyon, ktorý je jedným z najetablovanejších autorov súčasného oboru *Surveillance Studies* a ktorý sa venuje súčasnému charakteru dohľadu a jeho prejavom v dnešnej spoločnosti alebo napríklad Gilles Deleuze, či Paul Virilio, ktorí v súčasnej spoločnosti zdôrazňujú prechod od režimu uzatvárania k režimu kontroly.

V súvislosti s vysokým technologickým stupňom rozvoja informačnej spoločnosti chcem poukázať na pôsobenie moci i v tomto elektronickom analytickom priestore s akcentom na dôležitosť informácie nesúcej význam, ktorá je dnes najcennejším tovarom na trhu, pretože je katalyzátorom moci. Prostredníctvom Foucaultovho pojatia moci, utvárania subjektu, pôsobenia mocenských vzťahov v celej spoločnosti a novodobej teórie *surveillance* sa pokúsím popísať súčasný charakter moci, sociálnej kontroly a pokúsím sa nájsť odpoveď na otázku nakoľko je dnešný človek subjektom a objektom moci a vedenia a či je súčasný dohľad možné považovať za Elektronické Panoptikum. Súčasťou práce bude i komparácia dvoch konceptov a to elektronickej demokracie a elektronickej kontroly.

Táto diplomová práca má teda za cieľ ukázať, že dohľad v súčasnej spoločnosti má dve tváre a teda, že so sebou nenesie iba obmedzenia, ale paradoxne i slobodu. Preto sa vo svojej práci zameriam i na možnosti odporu a príklady boja s mocou, aby sa viacej ukázalo, do akej miery má súčasný človek možnosť úniku.

1. MOC, MOCENSKÉ VZŤAHY A SUBJEKT

„Nazdávam sa, že takýmto hybným momentom jeho teoretickej a praktickej činnosti bolo úsilie byť iným... Stať sa iným – to je podnet pre starostlivé preverovanie predstáv o sebe samom, pre revízie vier, zásad a odhodlaní z ktorých bola – vždy len dočasne – scelená vlastná identita.“¹

Táto kapitola rozoberá formovanie subjektu v rámci mocenských vzťahov podľa francúzskeho filozofa Michela Foucaulta², ktorého práca a premýšľanie nad subjektom boli v súlade s jeho argumentáciou proti myšlienkam podporujúcim objektívne pravdy o prirodzenosti človeka, dejinnosti a nezmeniteľnosti určitých vzťahov v spoločnosti. Foucault poukazoval hlavne na diskontinuitu prirodzenosti a dejinnosti. Dodnes však existujú autori, ktorí sa naopak snažia myšlienku jedinej kontinuity dejín maximalizovať, napríklad ako Francis Fukuyama, ktorý zastáva projekt konca dejín.³ Vo svojej dobe ale Foucault reagoval predovšetkým na Sartra a fenomenológiu Marleau-Pontyho.⁴ Bol však jednoznačne proti myšlienke absolútneho oslobodenia a dosiahnutia prirodzenosti prostredníctvom konečného

¹ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 19

² Michel Foucault je francúzsky filozof a historik systémov myslenia, ktorý sa narodil v 1926 v Poitiers. Študoval filozofiu a psychológiu na l'École Normale Supérieure v Paríži. V päťdesiatych rokoch pracoval na psychiatrickej klinike. Jeho prvými prácami boli *Duševná choroba a osobnosť* (1954) a predslov k francúzskemu prekladu práce nemeckého psychiatra Ludwiga Bismwangera *Sen a skutočnosť* (1954). Pôsobil na rôznych francúzskych kultúrnych inštitúciách a zahraničných univerzitách, napr. Univerzite v Upsalle, vo Varšave a Hamburgu. *Dejiny šílenstva* sú Foucaultovou dizertačnou prácou, ktorá bola v roku 1961 vydaná knižne. Pred nástupom na prestížnu Collège de France (1970), kde pôsobil ako profesor histórie a systémov myslenia, vyučoval na univerzite v Clermont-Ferrand, v Tunise a na univerzite vo Vincennes. Vydal napríklad knihy *Zrod kliniky*, (1963), *Reymond Roussel* (1963), *Slová a veci* (1966) alebo *Archeológia vedenia* (1969). Foucaultove prednášky na Collège de France patrili k najsledovanejším. Počas tohto vrcholného obdobia jeho života sa aj značne politicky angažoval. Založil napríklad Informačnú skupinu o väznicoch, ktorá monitorovala situáciu vo francúzskych väznicoch a dávala priestor hlasu uväznených. Taktiež sa angažoval v prípadoch zahraničnej politickej represie, napríklad vo Španielsku. Počas tohto obdobia Foucault napísal napríklad knihu *Dohlíadať a trestať* (1975), kde sa dostal k otázke moci a normalizačného pohľadu, kedy poukázal na také techniky moci, akými sú normalizácia, kontrola, skúšanie, vyšetrovanie a pod., ktorými dochádza k formovaniu a ovládaniu človeka a *Dejiny šílenstva* (prvý diel vyšiel 1976), kde pôsobenie moci ukázal priamo vo vnútri jednotlivca samého, kedy sa prostredníctvom pôsobenia mocenských stratégií sám formuje ako subjekt, teda si vytvára vzťah k sebe samému. Ďalšie dva diely *Dejiny sexuality* vyšli tesne pred jeho smrťou v roku 1984. Na sklonku života prednášal predovšetkým v Spojených štátoch amerických. ERIBON, Didier. *Michel Foucault 1926-1984*. 1.vyd. Praha : Academia, 2002. 382 s.

³ FUKUYAMA, Francis. *Konec dejín a posledný človek*, Praha: RYBKA, 2002, 379 s. Vo svojej dobe však Foucault reagoval predovšetkým na Sartra a fenomenológiu Marleau-Pontyho.

⁴ DECOMBES, Vincent. *Stejně a jiné*, Praha: OIKOYMENH, 1995, str. 21-47.

odstránenia prekážok, nadvlády a autority. Sloboda v jeho pojatí je skôr nekonečným bojom a neustálym presunom z miest, ktoré určujú identitu človeka, nie však historickým jednorázovým aktom zavŕšenia.

Vo svojom myslení sa Foucault pokúsil zachytiť techniku konštruovania identity človeka, pričom diskontinuitu a konštrukčný charakter identity analyzoval vždy v konkrétnych mocenských vzťahoch. Jeho práce ukazujú, že sa vyhýbal totalizujúcim definíciám, skôr sa zamerával na popis situácie a historickej premeny, v ktorom sa pokúsil odhaliť charakter mocenského vzťahu. Jeho stanoviskom z ktorého prehováral do sveta bola vždy hranica, ktorá mu poskytovala azyl a umožňovala mu vyjadriť inak skryté skutočnosti.

1.1 Pojatie moci u Foucaulta

Skôr, než sa priblížim k pojmom mocenský vzťah a subjekt, tak ako o nich pojednáva Michel Foucault, je potrebné si najprv ujasniť jeho prístup k moci. Foucaultovo pojmovanie moci je omnoho širšie než bolo napríklad ešte Machiaveliho vladárske chápanie moci, ktorému odpovedá klasická politologická definícia, kedy je moc chápaná ako schopnosť subjektu A donútiť fyzickým či psychickým nátlakom, hrozbou sankcií, alebo použitím sily, ktorou subjekt A disponuje, subjekt B rešpektovať jeho prania, vôľu, záujmy.⁵ Toto machiavelistické chápanie moci predpokladá existenciu suveréna a pasivitu podriadeného, rešpektovanie vôle, akýsi vynútený súhlas. Ruku v ruke s týmto klasickým pojmovaním moci ide i úzke chápanie politiky, ktoré sa obmedzuje na užšiu verejnú sféru, sféru zákona, vlády a štátu. Toto jednostranne represívne pojmovanie, ktoré sa obmedzuje iba na verejnú sféru Foucault nezastáva. A poukazuje na to i Ivan Buraj v jeho knihe *Foucault a moc*, keď hovorí že, Foucaultovi šlo o vytvorenie novej filozofie moci, ktorá by nebola založená na predpoklade existencie suveréna, pričom toto tvrdenie podopiera Foucaultovým obrazným vyjadrením: „*Je potreba stať kráľovi hlavu*“⁶. Foucault naopak rozširuje sféru politična i do súkromného sektora a to tým, že predpokladá pôsobenie moci i v relatívne nezávislých inštitúciách, akými sú škola, nemocnica, či

⁵ PROROK, Vladimír; LISA, Aleš. *POLITOLOGIE*, Dobrá voda u Pehlřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, str. 130

⁶ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 63

rodina. Prejavuje sa to napríklad vo výchove detí ako doma v rámci rodičovského vzťahu, tak aj v škole, pretože prostredníctvom vstevovania pravidiel, príkazov a zákazov, trestania a odmien sa podieľajú na formovaní identity dieťaťa.

Foucaultovo dielo poukazuje predovšetkým na spojenectvo vedenia a moci, ktoré považuje za veľmi subtílny, avšak veľmi účinný mocenský nástroj, ktorého pôsobenie si všíma v tých najbežnejších aspektoch života celej spoločnosti. Medzi nové politické témy sa tak s jeho pojatím moci dostávajú i také oblasti ako poznanie, starostlivosť o telo, morálka, pravda, výchova atp., teda celá sociálna oblasť spoločnosti. Záujem Foucaulta sa týka tzv. „mikrofyziky“ moci⁷, ktorá je spojená s našou telesnosťou a vedením, ktorá preniká do najindividuálnejších a najintímnejších sfér správania sa ľudí, ich túžob, ale ktorá sa napríklad podieľa i na utváraní vedeckých diskurzov o človeku.

Čo teda Foucault analyzuje, keď hovorí o moci? Foucault v jeho súbore štúdií *Myšlení vnejšku* upozorňuje, že sa nechce zaoberať mocou, ktorá je vpísaná ako dispozícia v tele, alebo nástrojoch a ktorá pôsobí na veci, umožňuje ich zmenu, spotrebu, zničenie a pod. Rovnako jeho primárnym záujmom nie sú ani vzťahy komunikácie, aj keď nepochybne ide o formu pôsobenia na niekoho iného, pretože mocenské vzťahy majú svoj vlastný charakter bez ohľadu na to, či prestupujú skrz systémy komunikácie, alebo nie. Moc ako o nej hovorí Foucault je mocou, ktorá pôsobí vo vzťahoch medzi jednotlivcami, alebo skupinami – je to súbor odpovedajúcich si vzájomných jednaní.⁸ Avšak hneď dodáva, že všetky tieto tri typy vzťahov sa navzájom podporujú a používajú ako nástroje.⁹ Všetky tieto tri typy vzťahov účelové aktivity, systém komunikácie a mocenské vzťahy sa navzájom koordinujú. Napríklad vo vzdelávaní existuje ako technická kapacita, tak systém komunikácie, napríklad výklad, ale aj mocenský vzťah, ktorý reprezentuje trest, hodnotenie. Blok týchto troch typov vzťahov tvorí disciplíny¹⁰ – napríklad väzenskú, vzdelávaciu, nemocničnú a pod. V každej z týchto disciplín prevažuje jeden z typov mocenských vzťahov, napr. v disciplíne nemocnice prevláda účelné jednanie a v prípade školského vzdelávania prevláda systém komunikácie, alebo sú

⁷ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 8

⁸ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnejšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 195-226

⁹ Tamt., str. 211

¹⁰ Tamt., str. 195-226

všetky tri zastúpené rovnako, ako je tomu v prípade disciplíny vojenstva. Foucault chce ukázať, že to, k čomu od osemnásteho storočia dochádza nie je zvyšovanie poslušnosti u jednotlivcov ani to, že všetko sa začína podobať kasárňam, ale že došlo ku kvalitatívnej zmene moci, ktorá hľadá lepšiu ekonómiu svojho vykonávania. Slovom Foucaulta: „...*hľadá sa stále lepšie kontrolovaný proces vyrovnávania – stále racionálnejší a ekonomickejší – medzi činnosťami produkcie, zdrojmi komunikácie a hrou mocenských vzťahov.*“¹¹ Foucault chce vo svojej analýze skúmať práve tieto mocenské vzťahy, ktoré rôzne vstupujú do hier s kapacitami a komunikačnými vzťahmi naprieč celou spoločnosťou.

Problematika moci je u Foucaulta vždy spojená s vedením, ktoré je súčasťou pôsobenia moci. Vzťah moci a vedenia je vzťahom vzájomného podmieňovania, pretože moc umožňuje vedenie a vedenie rozvíja a posiluje účinky moci a zároveň si vzájomným spolupôsobením zaisťujú tento účinok. Vo Foucaultovej teórii je teda moc potrebné chápať vždy ako komplex MOC/VEDENIE. „*Je potreba si pripustiť, že vedenie produkuje moc (a nie iba preto, že by ju podporovalo tým, že jej slúži, alebo by ju aplikovalo, pretože je užitočná); pretože moc a vedenie implikujú priamo jedno druhé; pretože neexistuje vzťah moci, aby sa k nemu nekonštituovalo pole vedenia, ani neexistuje vedenie, ktoré súčasne nepredpokladá a nekonštituuje vzťahy moci.*“¹²

Vzťah moci a vedenia študoval Foucault z rôznych uhlov pohľadu, napríklad v *Dejinách šílenstva* poukázal na spojenectvo vedenia a moci v súvislosti s ustanovením psychiatrickej vedy, ktorá prostredníctvom rozumu vytvára hranicu medzi šílencom a „normálnym“ jedincom. V dielach *Slova a veci, Archeológia vedenia a Rád diskurzu* zase poukazuje na vzťah vedenia a moci v súvislosti s tvorbou a pôsobením vedeckých diskurzov. „*Moc nie je negatívna inštancia.... je to tvorkyňa vecí, poznatkov a hodnotení, je to sila, produkujúca diskurz.*“¹³ V týchto dielach upozorňoval predovšetkým na vylučujúcu a potláčajúcu funkciu moci. Foucault v rámci vzťahu vedenia a moci otvára priestor i otázke pravdy, odmieta

¹¹ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 214

¹² FOUCAULT, Michel. *Dolížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Nakladatelství Dauphin, 2000, str. 62

¹³ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 110

nepoškvrenosť pravdy,¹⁴ a dodáva, že každá spoločnosť má svoj vlastný diskurz produkujúci svoj vlastný režim pravdy, techniky a procedúry pre nadobúdanie pravdy spolu s prostriedkami potvrdzujúcimi pravdivosť „pravdivých“ výrokov.¹⁵

Vo svojom ďalšom diele *Dohliadať a trestať* sa podobne ako v *Dejinách šíalenstva* dostal k otázke moci a normalizačného pohľadu, kedy poukázal na také techniky moci, akými sú normalizácia, kontrola, skúšanie, vyšetrovanie a pod., ktorými dochádza k formovaniu a ovládaniu človeka. Táto forma moci v modernej disciplinárnej spoločnosti Foucaultovi umožňuje poukazovať nie len na represívne účinky moci, ale i na tie pozitívne.¹⁶

1.2 Mocenské vzťahy

Ako teda Foucault chápe moc? Skôr než pojednávať o moci, ako o nejakej všeobecne existujúcej entite uprednostňuje si na začiatku položiť otázku, ktorá sa pýta na samotný akt výkonu moci. Namiesto otázky „Čo je moc?“, je adekvátnejšie položiť otázku „Ako sa vykonáva?“. To, čo odpovedá na otázku „Ako sa moc vykonáva?“ je u Foucaulta vzťah moci a jednania. „Výkon moci...*Je to súbor jednaní, pôsobiacich na možné jednanie: uplatňuje sa v oblasti možného, alebo sa vpisuje do chovania jednajúcich subjektov: podnecuje, ovplyvňuje, odvádza, uľahčuje či sťažuje, rozširuje či obmedzuje, robí viac či menej pravdepodobným; v extrémnom prípade zabraňuje či zakazuje absolútne; avšak vždy je to spôsob jednania, pôsobiaceho na jednajúci subjekt či jedajúce subjekty, pokiaľ jedajú, alebo sú schopné jednania. Jednanie pôsobiace na iné jednanie.*“¹⁷

Zásadnou podmienkou vo Foucaultovej teórii moci je práve spôsob jednania medzi partnermi, ktorým na seba pôsobia. Potom hovoriť o moci vo Foucaultovej filozofii znamená hovoriť o vzťahu medzi jednotlivcami, či skupinami, ktorý Foucault popisuje ako jednanie pôsobiace na jednanie toho druhého. „*To čo definuje mocenský vzťah je v skutočnosti spôsob jednania, ktoré na ostatných*

¹⁴ Podobne aj Peter Sloterdijk vo svojom diele kritizuje spojenectvo moci a vedenia, odmieta tzv. „*Liebeswahrheit*“, teda lásku k pravde, ktorá vykopala hrob láske k múdrosti. SLOTERDIJK, Peter. *Critique of Cynical Reason, Theory and history of Literature – Volume 40*, University of Minesota Press, 1988, str. 27

¹⁵ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 110

¹⁶ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 12

¹⁷ Tamt., str.195-226

nepôsobí priamo a bezprostredne, ale ktoré pôsobí na ich vlastné jednanie.“¹⁸ Moc je teda vždy vzťahom, neexistuje samostatne, nie je distribuovaná, sústredená, či rozptýlená, nie je ani konsenzom, nemôže byť nikým delegovaná. Nie je to ani vzťah násilia, ktorý pôsobí na telo a veci, ktorý donucuje, uzatvára všetky možnosti aj keď môže byť moc spojená s násilím a súhlasom, avšak podľa Foucaulta ani jedno ani druhé nie je princípom alebo „prirodzenosťou“ moci. Naopak mocenský vzťah je vždy medzi dvomi prvkami, pričom ten „iný“, nad ktorým sa moc vykonáva musí byť chápaný ako subjekt jednania, pred ktorým je celý rad možných reakcií, odpovedí apod. Mocenský vzťah teda Foucault chápe ako súbor jednaní pôsobiaci na možné jednanie, ktoré rôzne ovplyvňuje ďalšie jednanie a chovanie jednajúcich subjektov. Foucault to vyjadruje francúzskym „*conduite*“, čo jednak znamená viesť ostatných, s vyššou či nižšou mierou donútenia a potom druhým významom tohto slova je jednanie alebo spôsob chovania v poli rôzne prístupných možností.¹⁹ Francúzske „*conduire des conduites*“ potom znamená práve vyjadrenie výkonu týchto mocenských vzťahov, je to výkon moci, ktorý spočíva v riadení tých, ktorí sa riadia v usporiadaní možného. Toto riadenie uplatňuje na príklade riadenia celých spoločenských skupín, cez jednotlivca v rodine, či v inom vzťahu k inej inštitúcii až po riadenie seba samého, teda vlády nad sebou samým, alebo sebaovládania.²⁰

Je dôležité, že pôsobenie moci je vždy vzťahom. Po vstupe vedenia do tohto vzťahu sa vynára pravda, ktorá usmerňuje. Príkladom pôsobenia mocenských vzťahov sú rôzne technológie moci v tzv. dispoziívoch – inštitúciách, ako sú väznica, škola, klinika či napríklad vedecké teórie.

Foucault chce jednoducho poukázať na to, že stavy vecí nie sú výsledkom prirodzeného, či dejinného vývoja, ale že sú následkom pôsobenia moci, v ktorom sa uskutočnila jedna z možností. Je teda jasné, že Foucaultova teória mocenských vzťahov podporuje zmenu a hľadanie možných alternatív. Tento Foucaultov pohľad nám napríklad dáva možnosti hľadania iných alternatív k našej súčasnej spoločnosti liberálnej demokracie, ktorá má taktiež možné pole jednaní, napríklad na rozdiel od

¹⁸ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str.215

¹⁹ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha. HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 216

²⁰ K subjektu, ktorý je konštruovaný samým sebou, uplatňuje na seba techniky sebaovládania sa pristupuje Foucault práve v pozdnejšom diele *Dejiny sexuality*. Porovnaj: MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 113

zmieneného pohľadu Francise Fukuyami, ktorý zase naopak tvrdí že sme dospeli do konca dejín.²¹

Prostredníctvom vládnutia, v zmysle jednaní, ktoré pôsobí a utvára pole možného jednaní iných, sa ukazuje, že mocenský vzťah ponecháva priestor i slobode. Aby Foucault ujasnil, že moc nechápe ako násilie, zotročovanie niekoho, ale skôr riadenie, či usmerňovanie používa taktiež pojem „*gouverner*“ (z franc. riadiť, ovládať, vládnuť), ktorého podmienkou je práve slobodný pohyb, aby mohlo dojsť k usmerňovaniu. „*Vládnuť v tomto zmysle znamená štruktúrovať pole možného jednaní iných.*“²² Foucaultovo chápanie vykonávania a pôsobenia mocenského vzťahu otvára priestor pre slobodu, pretože iba slobodné subjekty, ktoré majú pred sebou pole možných jednaní môžu byť riadení.²³ Napríklad otroctvo nie je mocenským vzťahom, pretože nespĺňa túto dôležitú podmienku. Moc a sloboda sa nevyklučujú, ale koexistujú spolu. Foucault vzťah slobody a moci vyjadruje ako vzťah v ktorom obidve tieto entity súperia a podnecujú sa. Podľa Foucaulta nie je možné oddeľovať absolútnu slobodu od mocenského vzťahu, ich vzťah považuje za vzájomné podnecovanie i zápas.²⁴ Jeho zámerom bolo ukázať, že moc nie je len násilím páchaným na iných, ale spájal ju so slobodou, ktorá je jej podmienkou i protivníkom. Ich vzťah považoval za neustále sa meniaci, pulzujúci a produkujúci. Podmienkou slobody je možnosť v jednaní a sloboda je zase podmienkou výkonu moci.²⁵ Tým sa Foucault snažil ukázať, že vždy je možné uskutočniť zmenu, a že stavy vecí sú len uskutočnením jednej z možností. Podľa Marcelliho Foucault nepristupoval k moci ako k represívnej sile, ale ako k produkujúcej sile, od ktorej sa nedá absolútne oslobodiť. Naopak je možné ju využiť pre zmenu.... „*je tu možnosť stať sa iným.*“²⁶

²¹ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*, Praha: RYBKA, 2002, 379 s.

²² Tamt., str. 217

²³ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 195-226

²⁴ Tamt., str. 218

²⁵ Slobodný pohyb ako podmienka mocenského vzťahu vo Foucaultovom prístupe k moci nám potom umožňuje konštatovať, že tato Foucaultova teória má blízko k pozitívnemu pojatiu slobody, teda slobody „k niečomu“, slobody v rámci možností, ako o tom napríklad písal jeden z predstaviteľov frankfurtskej školy Erich Fromm. Porovnaj PACKOVÁ, Katarína. *Vývoj názorov Ericha Fromma: Od Freuda k Marxovi*. Kolín, 2008. Bakalárska práca. Vysoká škola politických a spoločenských vied. Vedúci práce Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc

²⁶ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 133

Zámerom Foucaulta teda nie je popísať a určiť moc, alebo študovať mocenské inštitúcie, tie sú skôr produktom vzťahov medzi silami, ale zaujíma ho práve technika moci, ktorá je v každej dobe iná. „*Táto forma moci sa bezprostredne uplatňuje v každodennom živote, kde jednotlivca kategorizuje, poznačuje jeho vlastnú individualitu, zväzuje ho s jeho vlastnou identitou, vnucuje mu zákon pravdy, ktorý musí uznať a ktorý ostatní musia uznať v ňom. Je to forma moci, ktorá z jednotlivcov robí subjekty. Subjekt je pritom ten, kto podlieha niekomu inému prostredníctvom kontroly a závislosti alebo zviazaný so svojou vlastnou identitou prostredníctvom vedomia a sebaznania.*“²⁷

Namiesto moci, ako samostatného predmetu skúmania sa Michel Foucault teda podujal študovať mocenské vzťahy a odhaliť spôsoby, ktorými sú v našej kultúre utvárané subjekty z ľudských bytostí v rámci mocenských vzťahov. V tomto momente je dôležité si všimnúť ako Foucault nazerá na ľudskú bytosť. V jeho knihe *Slová a veci*, a neskôr i vo svojej knihe *Dejiny sexuality*, Foucault ukazuje, že nemá pochopenie pre ľudskú bytosť, ako o nej hovorí existencializmus. Nesúhlasí s tým, že by človek uskutočňoval svoju podstatu, ale naopak podstata človeka sa uskutočňuje rôznymi mocenskými technikami. Na základe toho je možné konštatovať, že človek z Foucaultovho uhlu pohľadu je v každom svojom chovaní subjektom, to čo sme, teda naša identita je výsledkom pôsobenia subjektivačných síl, ktoré vždy odpovedajú určitému typu racionalizácie, diskurzu a danej epistéme.²⁸ Je evidentné, že Foucault moc nechápe a nevymedzuje negatívne ako ochromenie, či paralyzovanie, ale naopak okrem represívnej funkcie ma moc i pozitívne účinky. Moc v jeho pojatí je skôr formačná sila, tvorkyňa vecí. Mohli by sme povedať, že Foucault popisuje akýsi siločiarový proces utvárania novej ľudskej podstaty. Človek ako subjekt je teda v jeho pojatí vždy konštruktom, je to tvárna hmota, ktorá prostredníctvom interakcie v rámci spoločnosti dostáva „*tvár*“. Podobne i Deleuze hovorí, že: „*Do tváre skôr vklzavame, než by sme nejakú mali.*“²⁹ Konkrétne tváre sa rodia z abstraktného stroja tvárnosti, ktorý vstupuje do

²⁷ FOUCAULT, Michel. Prečo študovať moc: Otázka subjektu in *Za zrkadlom moderny*, Bratislava: ARCHA, 1991, str. 47

²⁸ Epistémé podľa Foucaulta znamená súhrn špecifických podmienok existencie, vzniku, transformácie a rozptylu výpovedí. BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 26

²⁹ DELEUZE, Gilles a GUATTARI, Félix. *Tisíc plošín, Kapitalizmus a schizofrenie II.*, Praha: Herman a Synové, 2010, str. 201

hry vždy keď pôsobí moc ...“ *materská moc, ktorá pôsobí cez tvár priamo počas dojčenia; moc vášne, ktorá pôsobí cez tvár milovaného pri dotýkaní; politická moc, pôsobí prostredníctvom tváre vodcu, transparentov, ikôn a fotiek pri masových akciách; moc filmu, pôsobiaca skrz tvár hviezdy a veľký detail, moc televízie...*“³⁰

Ako už bolo zmienené na začiatku, hybným momentom Foucaultovej práce bola snaha byť iným, snaha vždy byť schopným zmeniť stanovisko. Takto sa Foucaultovi na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia podarilo viac menej zaskočiť časť odbornej verejnosti, ktorá sledovala jeho dielo, i v prípade keď tvrdil, že jeho cieľom nikdy nebolo skúmať moc, ale subjekt. Ako však dodáva Ivan Buraj v jeho knihe *Foucault a moc*, to že Foucault presunul do popredia svojho záujmu subjekt neznamená, že tému moci vylúčil z poľa svojho záujmu. Totižto žiadne z troch veľkých okruhov moc, pravda a subjekt, ktorým sa Foucault vo svojej teórii venoval nie je možné oddeľovať, pretože každý z nich je možné pochopiť iba vo vzťahu k ďalším dvom.³¹ K otázke subjektu pristupoval Foucault práve prostredníctvom štúdia mocenských vzťahov a to vždy v konkrétnych historických analýzach.

1.3 Moderný štát a subjekt

Miestom pôsobenia mocenských vzťahov je celá sociálna oblasť spoločnosti a v podstate došlo k zoštátneniu týchto mocenských vzťahov; všetky ostatné formy moci sa k štátu vzťahujú a sú pod dohľadom štátnych inštitúcií. „*Je isté, že štát v súčasných spoločnostiach nie je jednoducho jedinou zforiem, alebo jedným z miest výkonu moci, ale že sa k nemu nejakým spôsobom vzťahujú všetky ostatné formy mocenských vzťahov*“³² Avšak pôvod mocenských vzťahov je potrebné hľadať nie v inštitúciách, aj keď sú v nich mocenské vzťahy stelesnené a kryštalizované, ale ako už bolo spomenuté vyššie v spôsobe jednaní pôsobiaceho na iné jednanie.

³⁰ DELEUZE, Gilles a GUATTARI, Félix. *Tisíc plošín, Kapitalismus a schizofrenie II.* , Praha: Herman a Synové, 2010, str. 199

³¹BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str.16

³² FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 222

Foucault pristupoval k skúmaniu mocenských vzťahov a analýze racionalizácie v oblastiach šílenstva, choroby, zločinu, sexuality apod., prostredníctvom skúmania foriem odporu proti rozličným formám moci. Formami odporu myslí napríklad odpor proti moci mužov nad ženami, psychiatrie nad duševne chorými, alebo napríklad moci administratívy nad spôsobom života ľudí.³³ Následne spomína tri druhy bojov, jedným sú boje proti formám nadvlády, napríklad sociálnej, náboženskej a pod., potom druhým typom bojov sú boje proti formám vykorisťovania a tretím typom sú boje proti formám zväzovania jednotlivca s ním samým – boje proti formám podriaďovania.³⁴ Tieto boje považuje za transverzálne, to znamená, že sa neobmedzujú iba na jednu krajinu, tak napríklad boj proti regulácii Internetu sa objavuje na rôznych miestach sveta a v tomto boji sa môžu na jednu stranu vedľa seba postaviť členovia rôznych skupín, ako homosexuáli, tak týrané ženy, alebo hackeri, stmelujúci prvok týchto rôznorodých skupín je určený spoločným menovateľom ich protivníka. Ďalej sú tieto boje skôr lokálne, alebo špecifické, pretože sa koncentrujú okolo konkrétnych malých centier moci zosobnených mužom v rodine, manažérom v tíme, kňazom vo farnosti, učiteľom v škole a pod., cieľom týchto bojov sú prejavy moci ako také, sú prejavom kritiky proti najbližšiemu nepriateľovi, ktorý priamo pôsobí na jednotlivcov.³⁵ Čo však Foucault považuje za príznačnejšie pre tieto boje je to, že jednak jednotlivcovi pripúšťajú právo odlišovať sa, ale na druhej strane útočia na všetko, čo ho spája s ostatnými, tento boj ho oddeľuje od ostatných a uzatvára jednotlivca do jeho vlastnej identity.³⁶

Moderná spoločnosť je charakteristická práve už vyššie spomínanou treťou formou odporu – bojom proti formám subjektívacie, ktorá tu prevláda, aj keď je možné si všimnúť, že v spoločnosti sa vzájomne spolu s touto treťou preplietajú i ďalšie dve formy odporu. To, že prevládla táto tretia forma bojov je závislé od vývoja novej politickej formy moci, ktorou je štát. Foucault k štátu nepristupuje ako k inštitúcii, ktorá je uzurpátorom a ktorá viacej myslí na záujmy celku než jednotlivca. Štát je ten, ktorý jednak individualizuje, ale rovnako spája do celku – je

³³ FOUCAULT, Michel. Prečo študovať moc: Otázka subjektu in *Za zrkadlom moderny*, Bratislava: ARCHA, 1991, str. 45

³⁴ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: Herman a synové, 1996, str. 202

³⁵ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 149-150

³⁶ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: Herman a synové, , 1996, str. 195-226

to prejav pastorálnej moci, ktorá sa najskôr sformovala u kresťanstva. Duchovný pastier je zvláštna forma moci, ktorá je zameraná na spásu, je spojená s obetovaním sa pre stádo a jeho spásu, táto forma moci dohliada na každého jednotlivca osobitne tzn., že je individualizujúca a je spätá s produkciou pravdy o samotnom jednotlivcovi.³⁷ Moderný štát je práve potomkom tejto pastorálnej formy moci, je individualizujúcou mocou s novou formou individuality, ktorú jednotlivec musí prijať. Táto nová forma pastorálnej moci sa namiesto spásy snaží zabezpečiť život jednotlivca na tomto svete. Duchovné ciele teda boli nahradené sekulárnymi cieľmi, zvýšil sa počet funkcionárov pastorálnej moci – a Foucault medzi nich napríklad radí štátny aparát, políciu ale aj rôzne spolky, či štruktúry, ako zdravotníctvo, alebo dokonca rodinu.³⁸

Štát je dodnes nepochybne najväčším dohliadačom nad ľudským chovaním, ktoré reguluje prostredníctvom právnych noriem. Taktiež má najlepší prístup k osobným údajom každého obyvateľa, vedie si záznamy rôzneho druhu od narodenia človeka až po jeho smrť; skrz monitoring je schopný si utvárať štatistiky o svojej populácii, ktoré mu následne slúžia pre podnikanie ďalších krokov v organizácii spoločnosti. Avšak moc, ktorá využíva individualizujúcu taktiku pôsobí v súčasnej spoločnosti z rôznych strán, nie len zo strany štátu v oblastiach akými sú zdravotníctvo, výchova a pod, ale napríklad i rodiny, alebo zamestnávateľov a pod. V každom okamihu nášho života sme aktérmi mocenského vzťahu, avšak radou Foucaulta do dnešných dní nie je ani tak odmietnuť štát, ale práve formu individuality, ktorú táto forma moci prináša a hľadať nové formy subjektivity. Foucaultov prístup ukazuje, že pri štúdiu moci a subjektu je potrebné sa zamerať na súčasný stav a na to, čo sme v tomto okamihu. K stavom pristupovať kritickým myslením a neustále ich preverovať. Je potreba sa zamerať na pôsobenie moci hlavne tam, kde je málo viditeľná a najzákernejšia. Foucault aj keď sa možno postavil na stranu lokálnych vedení a bojov proti moci, nikdy nesúhlasil s revolúciou, či definitívnym porazením moci, pretože ako dodáva Ivan Buraj: *„Len čo sa nám podarí zvrhnúť jednu politickú nadvládu, už sa na jej mieste objaví druhá, s najväčšou pravdepodobnosťou silnejšia (inak by nemohla*

³⁷ FOUCAULT, Michel. Prečo študovať moc: Otázka subjektu in *Za zrkadlom moderny*, Bratislava: ARCHA, 1991, str. 49

³⁸ Tamt., str. 49

premôct' tu prvú) nadvláda.“³⁹ Cieľom Foucaultovej teórie je skôr poukazovanie na možnosti využitia pozitívnych aspektov moci k boji alebo odstráneniu jej negatívnych dôsledkov. Aj tu teda platí známe „*Cesta je cieľ*“, v jeho prípade teda neustále upozorňovanie, poukazovanie, alebo boj s mocou, nie odstránenie moci.

2. OD PANOPTIKA K DISCIPLINÁRNEJ SPOLOČNOSTI

„Je videný, ale nevidí, je objektom informácie, nikdy nie subjektom komunikácie.“
(Foucault 2000:281)

2.1 Vytvorenie analytického priestoru

Michel Foucault sa vo svojej knihe *Dohliadať a trestať* historickou analýzou mučenia, trestania a disciplíny dostal až k zrodu vedenia, ktoré odráža kvalitatívne celkom iný spôsob trestu, než akým boli napríklad ešte v 18. storočí verejné popravy.

V rámci mučenia si Foucault, na rozdiel od verejného predstavenia a tvrdého fyzického násillia, akými boli charakteristické popravy kedysi, všima posun k zániku predstavenia a k zrušeniu bolesti. Tento prechod od niekoľkohodinového mučenia, rozštvrtienia ťahom koňmi či spálenia, k ešte stále verejne viditeľnej, ale rýchlejšej gilotíne, alebo poprave obesením sa postupne premieta do legislatívy štátov, ktoré sa deje jednak v duchu „humanity“ ale zároveň ide o prejav výkonu práva, ktoré zavádza novú etiku výkonu trestu. Tak ako Foucault cituje Malbyho,: *„Trest, ak to tak môžem povedať, by mal zasiahnuť dušu než telo.“*⁴⁰ Trest akoby sa presúval z fyzickej roviny trestania do psychickej roviny, avšak nikdy sa neprestalo trestať i telo. Novodobý spôsob dohliadania uväznil telo práve skrz dušu; *„duša je vedením tela“*.⁴¹

Na príklade historickej analýzy trestania a mučenia si Foucault všima premenu moci a následne i zmenu celého systému jej pôsobenia a distribúcie. Prichádza na to, že dohliadajúca spoločnosť na jednej strane odstránila mučenie

³⁹BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str.153

⁴⁰FOUCAULT, Michel. *Dolížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Nakladatelství Dauphin, 2000, str. 49

⁴¹Tamt., str. 65

a fyzické násilie avšak i to, že pôsobenie moci preniesla na inú úroveň, na duševnú úroveň, teda „*trest sa virtualizuje a telo je pohlcované dušou*“.⁴² Duša tak, ako jej rozumie Foucault je odlišná od pojmu duše, ktorý je zaťažený kresťanskou rétorikou, teda duše, ktorá je už od narodenia poškvrnená dedičným hriechom. Naopak duša vo Foucaultovom pojatí sa zrodila z procedúr trestania, dohliadania, uväznenia a donucovania.⁴³ To však neznamená že by sa prestalo trestať telo, telo sa kontroluje a napravuje skrz dušu, ktorá však nie je nejakou substanciou, či vnútornou intimitou, ale ako hovorí Foucault: „*je to živel, na ktorom sa artikulujú účinky určitého typu moci a referencie určitého vedenia... Človek je už v sebe samom dôsledkom určitej subjektivácie, určitého podrobenia... Duša ho obýva, a privádza k existencii, ktorá je sama iba súčasťou ovládania, ktoré moc praktikuje na tele. Duša je účinkom a nástrojom politickej anatómie; duša je vedením tela.*“⁴⁴

V priebehu 18. storočia postupne dochádzalo k zmierneniu zákona a fyzických trestov a aj povaha trestných činov sa postupne menila: ubúdalo vrážd a pribúdalo zlodejov, vreckárov a pod. To všetko sa dialo s nástupom kapitalizmu, kedy sa zvyšovala životná úroveň, dochádzalo k rozmnožovaniu majetku a bohatstva.⁴⁵ Išlo o premenu kontroly a dohľadu a nové usporiadanie moci trestať tak, aby bola viacej rozčlenená, decentralizovaná a aby bola účinnejšia vo svojom pôsobení. Foucault hovorí o politickej ekonómii moci trestať, kde išlo o to, dosiahnuť čo najväčších účinkov, teda o zvýšenie efektivity moci, pri znížení ich ekonomických a politických nákladov. Cieľom reformy súdnej moci bolo práve dosiahnutie väčších účinkov, aby sa moc stala univerzálnym nástrojom a aby bola hlbšie zakorenená do spoločenského telesa.⁴⁶ Právo trestať sa v 18. storočí premenilo z odplaty panovníka na obranu spoločnosti. Trest je tak z piedestálu

⁴² ŠVANTNER, Martin. *Moc/Moe: Je třeba bránit Foucaulta?*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra Elektronické kultury a sémiotiky, 2008, s.156

⁴³ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, str. 64

⁴⁴ Tamt., str. 65

⁴⁵ Priemyselná revolúcia umožnila rozvoj masovej výroby, vytvorenie a nárast počtu pracovných miest, čím dochádzalo i k zvyšovaniu majetku a bohatstva predovšetkým na strane buržoazie, ale i proletariátu v porovnaní s feudálnym modelom.

⁴⁶ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000, str. 129

popraviska postupne šírený ako mor všade navôkol, pričom došlo ku kvalitatívnej zmene podstaty moci z fyzického prejavu sily na silu myšlienky.⁴⁷

Charakter trestu sa kvalitatívne zmenil, už ide o to, aby bolo zamedzené opakovanie s ohľadom na budúcnosť, a nie iba potrestanie toho, čo už náleží minulosti. Nezmenil sa len spôsob trestu ale i sám zločin sa premenil, nie v zmysle toho, čo bolo dovolené a nedovolené, ale zmenil taktiež svoju povahu a kvalitu. Premeníl sa zločin ako predmet, proti ktorému je namierená trestná prax. Inými slovami spolu so zločinom sa súdia aj rôzne anomálie, zvrhlosti, samotná agresivita, neprispôsobenia, vplyvy prostredia, dedičnosti apod.⁴⁸ Ide o to podrobiť jedinca kontrole a napraviť jeho nebezpečný, nežiadúci, odchýlny stav. Je potreba zistiť príčinu nežiadúceho chovania, aby mohlo dojsť k náprave k normálu.

Podstatou tohto modelu technológie moci sa teda stáva náprava, výchova a individuálna transformácia, ktorá navráti subjekty spoločnosti. Práve na týchto princípoch spočíva podstata systému Panoptika, ako formačnej sily dohľadu, ktorá sa z pôdy výkonu trestu postupne uplatnila i v ďalších oblastiach ľudského života. Ide o kvalitatívnu zmenu, ktorá v priebehu vývoja moci nastala, aby si tak rozšírila manévrovací a analytický priestor okolo jednotlivca.

2.2 Normalizačný pohľad

„Je to normalizačný pohľad, je to dohľad, ktorý dovoľuje kvalifikovať, zatried'ovať a trestať. Zviditeľňuje jednotlivcov, vďaka čomu ich možno diferencovať a sankcionovať“⁴⁹

Pri analýze 18. a 19. storočia sa Foucault dostáva i k pojmu *norma*, prostredníctvom ktorej sa dohliadajúci a riadiaci mechanizmus moci začal uplatňovať a ukázal sa ako veľmi ekonomický prostriedok mocenského pôsobenia. V norme sa rovnako stretáva moc a vedenie, ktoré sa odvoláva na štatistiky, merania, teórie a pod. Normalizačná moc pritom určuje hranicu, ktorá od seba

⁴⁷ Nejde o realitu trestania, ale o reprezentáciu, ktorá má potenciál účinku. Foucault hovorí o zväzovaní ideami a nazýva ju sémiotickou trestania, alebo „ideologickou mocou“. Porovnaj: FOUCAULT, Michel. *Dolížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin 2000, str. 158

⁴⁸ Tamt., str. 50

⁴⁹ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 121

oddeľuje to, čo je normálne a nenormálne, štandardné a neštandardné, prípustné a neprípustné vo všetkých sférach spoločenského života.

Norma na jednej strane umožňuje roztriediť - individualizovať, ale na druhej strane „vnucuje“ to, čo je správne, normálne, štandardné.⁵⁰ Zaujímavé je, že normalizačná moc nesie v sebe ako zjednocujúcu, tak i individualizujúcu funkciu.⁵¹ Homogenizuje tým, že sa snaží, aby sa celé sociálne teleso čo najviac priblížilo k určitému normálu a na druhej strane individualizuje tým, že prostredníctvom merania a porovnávaní dokáže stanoviť u každého jedinca odchýlku od normálu. To, čo každý jednotlivec je, je potom určené práve na základe porovnania s ostatnými prvkami. Skrz štatistiky a porovnávaní získavané prostredníctvom elektronickej kontroly takto dnes napríklad firmy dokážu určiť preferencie zákazníka a ušiť mu reklamu na mieru.

Normalizačný dohľad prináša i zmenu hraníc a ekonomickejšiu technológiu moci. Táto nová technológia moci je sofistikovanejšia, účinnejšia, ekonomickejšia. Vykonáva sa s čo najmenšími ekonomickými a politickými nákladmi, akými sú subtilnosť jej prejavu, jej diskretnosť a relatívne malý odpor, ďalej má pri týchto nízkych nákladoch schopnosť dosahovať maximálne výsledky, teda maximálnu poslušnosť.⁵² Táto moc utvára určitý druh subjektu podľa stanovenej normy.

„Normalizácia, zviditeľnenie jednotlivcov – permanentné skúšanie, všetky tieto procedúry a techniky ukazujú, ako sa vedenie začlenilo do procesov formovania a fungovania spoločnosti, ktorá moc nad jednotlivcami už neuplatňuje priamym podrobením poddaných panovníkovi, ale dozeraním a disciplinovaním. Je to disciplinujúca spoločnosť.“⁵³ Normalizačný pohľad je spojený so skúšaním, klasifikovaním. Je to formačná sila, ktorá sa podľa Foucaulta dobre udomácnila v rôznych oblastiach spoločenského života – najmä školách, klinikách, armáde, ale napríklad i v zamestnaní a to tým, že formujú jednotlivcov na základe stanovovania noriem, ktoré vznikli na platforme určitej racionality, ktorá je pohyblivá a v čase sa mení. Napríklad učiteľ v škole na základe stanovenia normy výborného študenta,

⁵⁰ MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 121

⁵¹ Tamt., str. 121

⁵² FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, str 219-220

⁵³ MARCELLI, Miroslav: *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava: Archa, 1995, str. 122

ktorú sa žiakom snaží vstúpiť ich formuje a motivuje ich jednanie k dosiahnutiu tohto vytýčeného normálu. Na základe stanovenia tejto normy môže následne žiakov klasifikovať a roztriediť podľa toho, ako veľmi sa dokážu norme priblížiť, či sa od nej odchyľujú. Pokiaľ napríklad žiak normu nedokáže naplniť vôbec má miesto vyhradené v špeciálnej škole. Norma teda jednak vnucuje požiadavku myslieť, jednať a správať sa tak, ako hovorí norma a na druhej strane trestá a sankcionuje akúkoľvek odchýlku. Na tomto princípe funguje norma výborného pracovitého zamestnanca, disciplinovaného väzňa, správneho kresťana a pod.

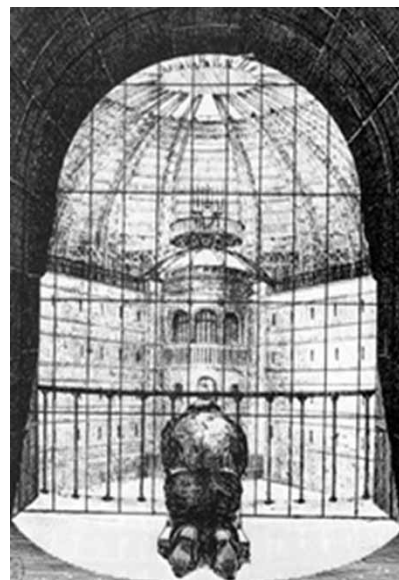
2.3 Panoptikum ako formačná sila dohľadu

„Panoptikum je isté laboratórium moci, vďaka svojim pozorovaniam dokáže s účinnosťou prenikať vo veľkom rozsahu do chovania ľudí“ (Foucault: 2000)

Pre predstavu priestorového riešenia disciplinujúcej spoločnosti Foucault použil práve Benthamov⁵⁴ Panoptikon, ktorý stelesňuje väzenie, uprostred ktorého je pozorovacia veža, kde môže, ale i nemusí byť umiestnený dozorca.

Obrázok 1 Panoptikon – dohliadajúca veža. (Zdroj: The Digital Panopticon. *O'Reilly Radar* [online]. 2013 [cit. 2013-06-16]. Dostupné z: <http://radar.oreilly.com/2009/05/the-digital-panopticon.html>)

Obrázok 2 – Panoptikon – pohľad z väzenskej cely na dohliadajúcu vežu. (Zdroj: Panopticon. *Utilitarianism* [online]. 2013 [cit. 2013-06-16]. Dostupné z: www.utilitarianism.com/panopticon.html)

⁵⁴ Jeremy Bentham je predstaviteľom anglického liberalizmu 19. storočia a zakladateľ utilitarizmu

Bentham v tomto modeli videl skvelý nápravný nástroj. Kruhovú budovu je rozčlenená na jednotlivé cely – samoty, z ktorých každá má dve okná: jedno smerujúce dovnútra k veži, druhé vonku. Podstatou panoptického modelu je viditeľnosť a kontrola. Priesvitnosť a viditeľnosť cely umožňuje vidieť, permanentne dohliadať, na rozdiel od tmavej temnice, kde symbolom moci boli reťaze. Aby nedošlo ku vzájomným interakciám, či už ide o väzňov, chorých, deti, robotníkov sú všetci jednotlivci v systéme panoptickej technológie moci od seba oddelení. Tento aparát konštituuje mocenské vzťahy, kde nezáleží na tom, kto je ich vykonávateľom.

Pôsobnosť moci je zaručená práve permanentnou viditeľnosťou väzňa a nemožnosťou overiť si permanentnosť pozorovania zo strany dozorca, avšak uväznený si uvedomuje možnosť, že je pozorovaný. Strach z prichytenia ho núti chovať sa v rámci nastavených pravidiel. V cele nie je tma ani reťaze, naopak je presvetlená a bez mreží. Dohliadajúci tak vykonáva dohľad vždy sám nad sebou. Inými slovami dohľad je v samom subjekte, pričom táto technológia moci je tou najekonomickejšou s maximálnym účinkom. Tento model bol do určitej miery paródiou božskej všadeprítomnosti, kde dohliadajúci bol podobne ako Boh neviditeľným. Panoptikon zavádza u uväzneného vedomý a nepretržitý strach z viditeľnosti, ktorý zabezpečí automatické fungovanie moci. Asymetrický pohľad je zdrojom neistoty, ktorá u dohliadaných nakoniec spôsobuje podriadenie sa norme, štandardu alebo požadovanému chovaniu. Moc v panoptickom pojatí je teda konštrukciou pozícií, pohľadov a viditeľnosti. Panoptikum umožňuje klasifikovanie, porovnávanie, analyzovanie jedincov, je treba ho chápať ako zobecný model fungovania, ako spôsob definovania vzťahov moci a každodenného života ľudí.⁵⁵ Tento spôsob dohliadania sa uplatňuje v rôznych oblastiach spoločenského života, nie len v úzkom slova zmysle trestu a nápravy, ale aj v rámci inštitúcií, akými sú napríklad škola, zamestnanie, nápravné zariadenia a pod.

Táto forma kontroly a dohľadu ustanovuje moc, nie v jej centralistickom pojatí, aký bol známy napríklad v dobe absolutizmu, ale naopak moc je rozčlenená

⁵⁵ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000, str. 287

a prejavuje sa vo vzťahoch a dohliadaní naprieč celým sociálnym telesom spoločnosti. Moc akoby sa kvalitatívne transformovala, aby mohla účinnejšie dohliadať nad jednotlivcom a byť schopná objaviť systémovo neprispôsobivého jedinca. Preto je potrebné stanoviť čo je normálne, univerzálne platné, či správne. Foucault hovorí, že každý takýto mocenský mechanizmus, ktorý sa snaží označiť nenormálne ako to, čo je treba zmeniť, v sebe nesie dve formy dohliadania.⁵⁶ Jednou je binárne rozlíšenie a označovanie na to, čo je v súvislosti s normou a to, čo je odlišné, teda to, čo je vyhovujúce a nevyhovujúce v zmysle normálne a nenormálne, napríklad opozícia duševne zdravý a blázon. Druhou formou je donucujúce vykázanie.

Nové pôsobenie moci je politickým snom o more⁵⁷, pretože mor podnecuje disciplinárnu schému. Mesto nakazené morom si vyžaduje permanentnú kontrolu, registráciu, ktorá zase umožňuje klasifikáciu a roztriedenie jednotlivcov. Priestor je v tomto prípade rozkúskovaný, uzatvorený, kontrolovaný a každý jedinec má v ňom svoje určené miesto, aby mohol byť dohliadaný a kontrolovaný. Dobrým príkladom takéhoto roztriedenia priestoru sú napríklad dnešné „*openspace*“ pracoviská, ktoré na jednej strane uľahčujú komunikáciu, ale zdanlivo slobodný a otvorený priestor však na druhej strane umožňuje neustály dohľad a stratu súkromia.

Pri more sú jednotlivci súčasťou hierarchickej schémy, ktorej vládne disciplína s pevne stanovenými pravidlami, aby sa mor nemohol šíriť ďalej. Naopak v prípade lepy dochádza k vylúčeniu, ktoré umožňuje binárne rozdelenie jedincov. Panoptický dispozitív moci, ktorý oba zmienené systémy kontroly zlučuje je tak prototypom efektívne a ekonomicky fungujúceho mocenského mechanizmu. Panoptický model totiž individualizuje a utvára si priestor tak, aby mohli byť uplatnené binárne opozície a porovnávanie, triedenie a klasifikácia na základe ktorých sa môžu stanovovať diferencie, odchýlky a následne hodnotenie.

Foucault na základe vyššie popísaného modelu panoptika prichádza k panoptizmu ako mechanizmu, ktorý funguje vo vnútri disciplinárnej spoločnosti. Disciplína pritom nemôže byť jednoducho identifikovaná s inštitúciou alebo aparátom, ale ide o typ moci, ktorý môže byť využitý v rôznych špecializovaných

⁵⁶ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000, str. 275-315

⁵⁷ Tamt., str.278

inštitúciách, aby sa lepšie zabezpečila ich funkcia a účel. Rast moci je teda prepojený s výkonnosťou aparátov. Tento model zabezpečuje umiestniť jedinca do priestoru, funguje vtedy, ak je potrebné pracovať s množstvom jednotlivcov, ktorým je potrebné uložiť nejaké úlohy, alebo formu chovania, profiluje sa ako nápravná formačná sila, či už vzdelávacia, terapeutická, trestná a pod.

Panoptikum je teda architektonickým modelom pre vyjadrenie podstaty novodobej technológie moci, ktorá sa od dôb Machiavelliho výrazne zmenila. Je akoby sieťou hodenou na masu, je prítomná v hlavách každého jednotlivca a vo vzťahoch, ktoré týchto jednotlivcov pomáhajú individualizovať. Ide teda o Panoptikum, ako druh sociálneho systému. Je vývojovým stupňom vzájomne generatívneho vzťahu vedenia a moci. Nazhromaždené informácie a vedenie o človeku slúži ako referenčná hodnota, na základe ktorej sa stanovuje čo je štandard, čo je pravdivé, čo je normálne, či nenormálne a pod. Napokon i Foucault vraví, že: „*Moc a vedenie implikujú navzájom jedno druhé.*“⁵⁸ Každé telo v spoločnosti je pritom predmetom tohoto mechanizmu moci, preto ho Foucault nazýva politickou technológiou tela.⁵⁹ Tento mechanizmus predstavuje zrod osobného „vezenia“ nad telom – permanentné Panoptikum.

2.4 Disciplinárna moc v modernej spoločnosti

Základom disciplinárnej technológie moci je okrem modelu Panoptika i koncepcia biomoci. Biomoc zaznamenala nástup v 17. storočí, kedy sa do záujmu štátu dostala podpora života, rastu a starostlivosti o obyvateľstvo. Nástup biomoci odrážal novú technickú a politickú racionalitu, ktorá bola spojená so vznikom nových empirických vied o človeku a ktorá sa podpisovala na transformácii ľudského života. Biomoc sa kumulovala okolo dvoch pólov, jedným z nich bol politický záujem o vedecké kategórie druhu a populácie a druhým pólom biomoci je ľudské telo, ako objekt manipulácie. Hlavným médiom šírenia biomoci sa v 19. storočí stala sexualita, záujem administratívnej moci o telesnosť a maximalizovanie

⁵⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat, Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000, str. č. 62

⁵⁹ Tamt., str. 199-315

zdravia populácie. Telo, sex a život človeka sa stali nástrojom administratívnej kontroly, ktorej cieľom je blahobyť samotného štátu.⁶⁰

Moderná disciplinárna spoločnosť je zložená z dvoch základných prvkoch a to štátu, ktorý čím ďalej tým viac zvyšuje svoj vplyv a zásah do každodenných záležitostí ľudí a na druhej strane jednotlivých jedincov uchopených v rôznych vzťahoch. Dôležité je, že v tomto disciplinárnom dispoziťve majú dôležité miesta vedenie a moc, ktoré sa navzájom potrebujú a sú pre seba živnou pôdou. Tento panoptický stroj je projektovaný tak, aby dokázal na základe viditeľnosti analyzovať, porovnávať a zmeniť chovanie jednotlivca, ktorý je vo svojej cele v podstate slobodný – má dostatok svetla a nie je v reťaziach. Modelom panoptickej moci je narušená komunikácia bez spätnej väzby⁶¹, kde moc je na strane toho, kto vidí a má prístup k informácii o objekte. Napokon tento predpoklad moci a vedenia je základom Foucaultovej tézy, že moc je vedenie a vedenie je moc, avšak v zmysle toho, že mocenské vzťahy sú obsiahnuté v štruktúre vedenia.⁶² Moc a vedenie sa navzájom implikujú a predpokladajú sa, pretože vedenie sa nemôže utvárať bez živnej pôdy, ktorú tvorí mocenský systém a naopak moc sa nemôže vykonávať bez využitia určitej formy vedenia. Ich vzťah najviac vystihuje vzájomné podmieňovanie. Bez objektivizovania subjektu by podľa Foucaulta nebol možný opis moderného individua a následne vznik moderných vied o človeku a naopak, vedy o človeku zase vytvorili priestor pre šírenie disciplinárnej moci, ktorá skrz disciplinárne inštitúcie ovplyvňuje a kontroluje celé sociálne telo spoločnosti.⁶³

„Moderná „disciplinárna“ moc musí predovšetkým tvoriť – riadiť, organizovať, racionalizovať život ľudí, stimulovať a kontrolovať ich sexuálne žiadosti, formovať ich vedenie, produkovať, klasifikovať a hodnotiť diskurzy, atď.“⁶⁴

Ide o novú formu sociálnej kontroly, ktorá je oproti starým ešte násilným formám omnoho jemnejšia a racionálnejšia, pretože sa nenásilným spôsobom zasadzuje do tela spoločnosti, aby sa jednotlivci dobrovoľne a s čo najmenším odporom stotožnili s požiadavkami a akoby sami dodržiavali zákony a pravidlá

⁶⁰ Porovnaj DREYFUS, Hubert L. a RABINOW, Paul. *Michel Foucault, Za hranicami strukturalizmu a hermeneutiky*, Praha: Herman a synové, , 2002, str. 212 - 224

⁶¹ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str.112

⁶² Tamt., str.126

⁶³ Tamt., str.144

⁶⁴ Tamt., str.93

danej spoločnosti, ktoré sú produktom určitej racionalizácie a zosúladiť svoje životy s akýmikoľvek cieľmi, ktoré dnes hrajú primárnu rolu, ako napríklad zvyšovanie kvalifikácie a efektivity práce, zisku firiem, blahobytu štátu a pod.

Na rozdiel od tradičných teórií moci, ktoré zdôrazňujú negatívny charakter moci, teda obmedzovanie, zákaz, potlačovanie, alebo cenzúru Foucault u modernej disciplinárnej moci poukazuje práve i na formačný charakter.⁶⁵ Hovorí o dvoch strategických cieľoch disciplinárnej moci. Jedným je prinútiť jednotlivcov sústavne zvyšovať svoje sily, schopnosti, produktivitu a druhým cieľom je efektívne riadiť veľké množstvo ľudí.⁶⁶ Na to, že moc, nie iba kriví ale zároveň aj tvaruje, týmto dáva v diskusii o moci priestor, okrem negatívneho, aj pozitívnemu aspektu moci.

3. DOHLAD A KONTROLA V SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI

3.1 Kontrola ako nová technológia moci

Jednou z charakteristických metód, ktorými sa disciplinárna moc vyznačuje je kontrola, ktorá sa postupne rozšírila do všetkých sfér modernej spoločnosti. Rozšírenie tejto mocenskej metódy je spojené s ekonomickými zmenami v kapitalistickej spoločnosti v priebehu 17. a 18. storočia, ktoré išli ruku v ruku s požiadavkami na rast intenzity, produktivity a efektivity výroby. Dôležité je si uvedomiť že pôvodný charakter kontroly sa taktiež zmenil, kontrola postupne už neslúžila iba k podmaneniu, ale stáva sa nedielnou súčasťou výrobného procesu. Foucault kontrolu jednotlivých tiel a kontrolu obyvateľstva označuje spoločným názvom „*bio-moc*“.⁶⁷ Ba čo viac, nepretržitá kontrola sa stala efektívnym nástrojom pre organizáciu veľkého počtu či už zamestnancov, pasažierov, obyvateľov, žiakov a pod, pričom vykonávateľom kontroly sa stali okrem nadriadených funkcionárov i samotní kontrolovaní, ktorí sa kontrolujú navzájom. Príkladom sú „*openspace*“ pracoviská s veľkým počtom pracujúcich, kde je každý dobre viditeľný.

⁶⁵ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996, str. 216

⁶⁶ Tamt., str.103

⁶⁷ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str.105

Postupne sa však kontrola stala novým charakterovým rysom, ktorý namiesto Panoptika po druhej svetovej vojne zaujíma hlavné postavenie v súčasnej kapitalistickej spoločnosti. Charakter moci sa zmenil a už nie je možné hovoriť o disciplinárnej spoločnosti s modelom uväznenia. Tento posun si všíma napríklad Gilles Deleuze,⁶⁸ ktorý podotýka, že práve Foucault nebol len teoretikom disciplinárnej spoločnosti, ale bol prvým, ktorý upozornil na to, že disciplinárne spoločnosti, ktorých hlavným režimom bolo uzatváranie opúšťame a vstupujeme do spoločností kontroly.⁶⁹ Deleuze dodáva: „Aj Paul Virilio sústavne analyzuje tieto ultrarýchle formy kontroly s výzorom slobody, ktoré nahrádzajú staré disciplinárne formy, dlhodobo pôsobiace v uzatvorenom priestore.“⁷⁰

Uchopenie, zatváranie a uväznenie na mieste a určitá statickosť, ktorých zosobnením sú väznice, školy, fabriky boli teda nahradené určitou voľnosťou, otvorenosťou a pohybom, ktoré umožňuje kontrola závislá na počítačových operáciách. To neznamená, že by tieto inštitúcie zanikli, ale i ony podstupujú procesy reforiem k viac otvorenejším formám, založeným na kontrole. Na podobnom princípe funguje napríklad domáce väzenie, kde sa kontrola uskutočňuje na základe elektronického náramku, ktorý monitoruje pohyb väzňa a získané dáta odosiela dohliadajúcemu. Priestor vďaka existencii a rozvoju elektronických a komunikačných sietí teda už naozaj nehrá tak dôležitú rolu.

„Človek už nie je uväznený, ale zadĺžený.“⁷¹

Kontrolné mechanizmy, ktoré nahradili tie disciplinárne, sú prejavom mutácie kapitalizmu, kde už nie je dôraz ani tak kladený na výrobu, ale skôr na služby a akciové transakcie; nástrojom novej sociálnej kontroly sa podľa Deleuza stáva marketing a marketingové stratégie.⁷² Deleuze kontrolné spoločnosti spája s životom človeka v neustálej modulácii, ktorá je ovládaná pohybmi na svetových trhoch. Trhy sa pritom rozširujú práve nadobúdaním kontroly a určovaním kurzov. Uvoľnenie reťazou od typických disciplinárnych inštitúcií, akými je silný moderný štát, väznice, továrne a pod, ktoré sa dnes mimochodom snažia reformami

⁶⁸ Gilles Deleuze bol významný francúzsky teoretik 20. storočia, ktorý pôsobil predovšetkým v oblasti filozofie, filmovej teórie, teórií umenia, či kritickej teórií súčasnej kultúry.

⁶⁹ DELEUZE, Gilles. *Rokovania*, Filozofia do vrečka, Bratislava: Archa, 1998, str. 194

⁷⁰ Tamt., str. 197

⁷¹ Tamt., str. 200

⁷² Tamt., str. 197

prispôbiť novej situácii v spoločnosti, ale dnešnému človeku zároveň prináša nevyhnutnosť vyrovnávať sa s neistotou a neustále sa meniacou situáciou a nevyhnutnosť byť schopným sa flexibilne tejto neustále sa meniacej situácii prispôbovať.

Nové spoločnosti kontroly fungujú už nie na uplatňovaní zatvárania, ale na systéme nepretržitej kontroly a okamžitej komunikácie, ktoré sú umožnené novými kybernetickými strojmi a počítačmi. Nová forma kontroly sa uplatnila i vďaka neustálemu technickému zdokonaľovaniu systémov reprezentácie, napríklad kamerových systémov, ktoré sú schopné poskytnúť informácie o objekte v reálnom čase. Svoje uplatnenie našli postupne vo vojenstve, vede, policajných praktikách i komerčnej sfére. Nové možnosti kinematografického zaznamenávania perfektne slúžia kontrole v dnešnej situácii, kde je dôraz kladený na mobilitu. Príkladom je kamerový dohľad v supermarkete, kde je možné sa slobodne pohybovať, avšak každý krok je vďaka tejto zobrazovanej technike podrobne monitorovaný.

Podľa Virilia sú nové zobrazovacie techniky novým a účinným nástrojom boja i propagandy, dokonca hovorí, že je to nové pokračovanie svetovej vojny scénickými vojenskými filmovými prostriedkami.⁷³ Jednak tento videodozor dokáže vďaka snímaniu odhaliť a vidieť na míle vzdialeného súpera, prípadne jeho obranu a na druhej strane dokáže presunúť masám to, čo majú myslieť. Automatické záznamy kamier v porovnaní s hraným filmom sú omnoho emocionálnejšie pretože zobrazujú skutočné autentické situácie v reálnom čase. Nové filmovacie a snímacie techniky podľa Virilia umožňujú nové pohľady, nové sledovanie i myslenie. Vďaka filmovacej technike aktuálneho zachytenia ide akoby o sledovanie skutočného aktuálneho deja, alebo slovami Natassje Kinski: „*je to dozor na diaľku*.“⁷⁴

Virilio zdôrazňuje, že aj kontrola, dozor a osvetlenie sa z ulíc miest presunuli k počítačovým obrazovkám a odkazuje na myšlienku Michela Foucaulta, ktorý hovoril, že dozor a trest tvoria pár.⁷⁵ Ukazuje na posun od panoptického modelu, kde je uväznený zbavený možnosti vidieť a vedieť. Vezenie sa podľa

⁷³ VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav, 2002, str. 76

⁷⁴ Tamt., str. 79

⁷⁵ Tamt., str. 95

Virilia začína podobať súkromnému obydlíu bežných ľudí so zavedenými televízormi, aby sa mohli dívať a sledovať, či vidieť aktualitu, avšak nemali možnosť zasiahnuť. Všetci diváci sú ale taktiež v zornom poli televídenia, kde trestom je vytváranie žiadostivosti, túžby, ktorá nemôže byť uspokojená. Virilio hovorí, že: „televízia robí vezenie tvrdším.“⁷⁶ Nový druh teleprenosu zoskupuje ľudí okolo jedného druhu noriem chovania a jednania, ktorý je distribuovaný medzi masy užívateľov.

Nové videnie bez pohľadu, kedy je kamera plne podriadená počítaču, ktorý sám analyzuje prostredie a interpretuje zmysel udalostí Virilio vyjadruje pojmom stroj videnia.⁷⁷ Je to prejav automatizácie percepcie, kedy sa právomoc v analyzovaní objektívnej reality prevádza z človeka na stroj. S rozvojom kinematografie, fotografie a optoelektroniky boli subjektívne mentálne obrazy nahradené virtuálnymi inštrumentálnymi obrazmi faktickej povahy. Ľudské pomalé percepčné schopnosti už nestačia, stroj videnia je omnoho výkonnejší, rýchlejší, dokáže odhaliť i to, čo je ľudskému oku za normálnych okolností neprístupné, alebo skryté. Posun teda smeruje k automatizácii percepcie, kde nové obrazy vytvárané za pomoci strojov videnia sú prepojením infografických programov⁷⁸ a numerických obrazov vytvorených za pomoci počítača.

Virilio je známy svojím zaujatím rýchlosťou a všíma si ju i u tohto nového typu reprezentácie, kde sa kladie doraz na intenzitu a okamžitosť správy. Nové techniky totiž umožňujú temer okamžitú komunikáciu, kde realita viac závisí na rýchlosti než na priestore a čase. Toto teledohľadanie v reálnom čase, ako o ňom hovorí Virilio je zabezpečené nainštalovanými záznamovými zariadeniami rôzneho druhu.⁷⁹ Nový teledohľad mohli by sme povedať, tým, že zapája budúcnosť, na ktorú striehne o nej zároveň i rozhoduje. Je to zdvojenie kontroly a dozoru, ktoré sa uplatňuje v oblasti verejnej reprezentácie, predovšetkým v civilnej, policajnej ale napríklad i obrannej sfére.

⁷⁶ VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav 2002, str. 95

⁷⁷ Tamt., str. 88-110

⁷⁸ Infografia je grafická vizuálna reprezentácia informácie, dát, alebo znalostí.

⁷⁹ VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav 2002, str. 88-110

Stroj videnia umožňuje práve takéto videnie bez pohľadu, interpretáciu miesto človeka a ľudského oka, kde je výsledkom elektro-optický obraz. Nový obraz je potom výsledkom štatistického myslenia. Virilio predznamenáva nahradenie klasickej skúsenosti numerickou simuláciou a upozorňuje, že kontrola, ktorá je riadená numerickou mocou štatistického myslenia má vplyv na ľudské videnie a myslenie.⁸⁰ Môžeme teda povedať, že Virilio upozorňuje na to, že spolu s novým prostredím človeka sa mení i sám človek, utvára sa jeho identita a jeho myslenie. Tu je teda taktiež evidentné pôsobenie moci i v kontrolnej spoločnosti.

Viera vo vlastné oči bola nahradená vierou vo vizuálne lúče, či už vojenskej, kinematografickej či inej zobrazovanej techniky. Je to nový režim videnia, kde aparáty nahradzujú pohyby oka a presuny tela. Virilio dokonca vo svojej eseji *Stroj videnia* načrtáva scenár budúceho obrátenia pozícií medzi človekom a umelou inteligenciou.⁸¹

Účinnou formou kontroly sa stali v súčasnej dobe práve médiá, ktoré využívajú nové elektrotechnické reprezentácie a poskytujú nám informácie o svete, predkladajú nám to, čo máme myslieť a podieľajú sa na utváraní našej identity. Pritom hodnotou zdieľanej informácie už nie je pravdivosť, ale skôr zaujímavosť a emocionálny náboj. Avšak rýchlosť a okamžitý prenos informácií dnes vytvára ilúziu pravdy. Túžba po presvetlení neumožnila vytvoriť iba verejný obraz, ale i jeho divákov. S nástupom nových optických prístrojov a nových techník videnia už to, čo je ľudskému oku za normálnych okolností skryté v rýchlosti – napríklad let guľky, a pomalosti - vyrastanie trávy, sa stáva zrazu viditeľným. Nové médiá a nové technológie umožňujú audiovizuálnu reprezentáciu skutočnosti, kde horizont nahrádza rám obrazovky. K tomuto panoptickému pohľadu samých na seba prispieva postupné rozširovanie a budovanie siete audiovizuálnych informačných diaľnic a on-line kamier. Preto si dnes bez problémov môžeme vďaka orbitálnym satelitom prezrieť napríklad čo sa aktuálne deje na druhom konci planéty.

Verejný obraz je výsledkom prepojenia policajných techník – vidieť a nebyť videný, tzn. ide o špecifický uhol pohľadu, a multidimenzionálneho prístupu

⁸⁰ VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav 2002, str. 88-110

⁸¹ Tamt., str. 110

k realite. Ľudské oko a výpoveď človeka o realite a pravde boli nahradené novou technikou, ktorá je omnoho výkonnejšia a ukázala sa byť dôveryhodnejšou napríklad i v prípade súdnej praxe, pri rekonštruovaní zločinu, či utváraní dokumentárnych záznamov a všeobecne utváraní obrazov. Nová technika umožňuje sprístupniť v tele-prítomnosti a v reálnom čase obraz minulej prítomnosti a to i v tých najmenších detailoch. Za pomoci rôznych fotoaparátov, kamier, počítačov, laserov, skenerov, a ďalších prístrojov, ktoré sú schopné zaznamenávania, je možné vytvoriť verejný obraz, ktorý je výsledkom túžby po presvetlení. Príkladom takéhoto verejného obrazu je napríklad akýkoľvek kamerový záznam z mestského priestoru. Takto vytvorený verejný obraz je výsledkom novodobej reprezentácie, ktorá umožňuje divákovi prehliadať kúsok po kúsku, sekundu po sekunde, v rôznych smeroch zachytenú prítomnosť z policajného uhlu pohľadu, ktorá má potom silu objektívneho svedectva a pravdy. Virilio hovorí, že je to viac než obraz človeka a verejnosti, je to jej tele - prítomnosť v reálnom čase.⁸²

Podľa Virilia sú médiá dokonca schopné sa stať prostriedkom terorizmu – psychologickéj vojny. Navyše, keďže je informácia dnes tým najcennejším tovarom na trhu, potom ovládanie médií sa stáva omnoho dôležitejším než prevaha v konvenčných a iných typoch zbraní. Zbraňou budúcnosti sú tak informácie, ako nástroj k ovládaniu, moci, k manipulácii, pretože kontrola nad myšlienkovým zdrojom, znamená totiž kontrolu nad myslením samotným. Takže je len ťažké uveriť, že informácie, ku ktorým má bežný človek prístup sú zadarmo.

3.2 Surveillance society

Na základe posledných trendov a tendencií v smerovaní súčasnej spoločnosti je evidentné, že čoraz dôležitejšie postavenie v živote dnešného človeka zaujímajú informačné technológie, umelá inteligencia, ktorou sa človek čím ďalej tým viacej obklopuje. Miesto človeka - výrobcu v dnešnej spoločnosti postupne vytláča človek - užívateľ a konzument, ktorého každodenne sprevádzajú naprogramované a automatizované, či poloautomatizované elektronické aparáty a stroje. Spolu s dôrazom, aký sa kladie v súčasnosti na čím ďalej tým prepojenejší svet a úlohu komunikácie a nových technológií v ňom si musíme položiť túto otázku, nakoľko je

⁸² VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav 2002, str. 88-110

dnešný človek objektom informácie a predmetom moci a vedenia v novo vznikajúcom analytickom priestore elektronických komunikačných a mediálnych sietí, ktorý je omnoho slobodnejším v zmysle uvoľnenia reťazí a možnosti pohybu a kde už jediným arbitrom nie je len štát, aj keď má samozrejme najdominantnejšie postavenie v získavaní, zbere a uchovávaní rôznych druhov informácií o jednotlivcoch od samotného aktu narodenia a zápisu do rodného listu, po zápis v úmrtnom liste. To sa samozrejme prejavuje aj na systéme komunikácie a kultúrnej zmene spoločnosti, v ktorej človek, akoby čím ďalej tým viac pristupoval (a niekedy i s radosťou) na hru, v ktorej má hrať rolu žiadaného objektu informácie - predmet vedenia. Analytický priestor, ktorý sa okolo človeka utvára, aj keď sa na prvý pohľad môže zdánlivo javiť liberálnym a slobodným, môže predsa len byť zdrojom diskretných ohnísk kontroly, dohliadania a hierarchie, ktorých výsledkom je určitý typ sociálneho poriadku a štruktúry.

Aj podľa Davida Lyona,⁸³ jedného z hlavných predstaviteľov oboru „*Surveillance Studies*“, žijeme v dobe, ktorej charakteristickým rysom je rozšírenie takzvaných kultúr kontroly.⁸⁴ Je to odpoveď na túžbu po zvýšení istoty na základe preventívneho stanovenia rizík, ktorá presahuje do rôznych sfér každodenného života spoločnosti. Prejavuje sa to v podobe rôznych bezpečnostných opatrení, napríklad ako prevencia voči riziku teroristických útokov, alebo kontrola batôľať zo strany rodičov prostredníctvom detských kamier, či ako prostriedok sociálnej kontroly a poriadku, alebo aby sme lepšie plnili svoju funkciu konzumentov v spoločnosti a pod. Tak, ako to už popísal Michel Foucault vo svojej knihe *Dohliadať a trestať*, keď popisoval analytický priestor u lepry a moru, tak aj v dnešnej spoločnosti sa ukazuje za potrebné, aby bolo možné každého jednotlivca identifikovať na základe znakov, ktoré sa dajú elektronicky spracovať, aby sa zabezpečila účinnosť jednania a dosiahol žiadaný výsledok. Vlastné elektronické účty akoby plnili funkciu mriežky, ktorá je vstupnou bránou do tohto nového analytického priestoru a na základe ktorej je možné každého jednotlivca odlíšiť a teda porovnať s ostatnými.

⁸³ David Lyon je profesorom sociológie a výskumníkom v oblastiach, akými sú *surveillance studies*, informačná spoločnosť, globalizácia a postmodernita. Je riaditeľom *Surveillance studies centre* a profesorom na Queens University v Kanade.

⁸⁴ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. *The Watched World Today*, s. 12.

S rozširovaním a zvyšovaním kapacity a rýchlosti komunikácie, či už vo fyzickom priestore alebo kyberpriestore, sa i kontrola dokázala prispôbiť tomuto žiadanému aspektu mobility a sama sa stala pohyblivou.⁸⁵ Elektronická kontrola je znesiteľnejšou, pretože umožňuje slobodu pohybu a pritom si ponecháva svoju účinnosť tým, že sa dokáže tejto zmene prispôbiť. Príkladom takéhoto dohľadu je posun od násilného spôsobu vedenia odsúdených a ich zadržovania v celách a väzniciach k elektronickým náramkom, ktoré už umožňujú hovoriť o domácom vedení, kedy dohliadaný v podstate je monitorovaný a zároveň dohliada sám nad sebou.

„Podrobné detaily, ktoré sa týkajú nášho osobného života sú každý deň zbierané, uchovávané, získavané a spracovávané prostredníctvom veľkých počítačových databáz, ktoré patria veľkým nadnárodným korporáciám, alebo vládnym inštitúciami. To je surveillance society.“⁸⁶

Predtým než sa pokúsim ukázať, ako sa tento fenomén „*surveillance*“ prejavuje v dnešnej spoločnosti, je potrebné uviesť pár slov k prekladu tohto slova do slovenčiny, aby sa dôkladne ozrejmil jeho význam. Keďže toto slovo pôvodne pochádza z francúzskeho „*surveiller*“⁸⁷, čo v preklade znamená dohliadať, dávať na niekoho pozor, zvolila by som ako najvhodnejšiu variantu prekladu do slovenčiny práve slovo dohľad, alebo dohliadanie. Podľa Davida Lyona, jedného zo súčasných najetablovanejších autorov v odbore novodobých „*Surveillance Studies*“, je „*surveillance*“, alebo teda dohľad „*sústredená, systematická a rutinná pozornosť či záujem o osobné dôverné informácie, za účelom ovplyvnenia, riadenia, ochrany a usmerňovania... Dohľad, ktorý závisí na byrokratickej administrácii, alebo informačných technológiách je vždy smerovaný voči individu, je systematický pretože je zamýšľaný a pretože závisí na určitých technikách a rutinný, pretože je normálnou súčasťou každodenného života.“⁸⁸ Ani táto definícia nie je*

⁸⁵ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. The Watched World Today, s. 243.

⁸⁶ LYON, David. *The Electronic Eye*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. Introduction: Body, Soul and Credit card, s. 3

⁸⁷ *Surveillance* [online]. 2011 [cit. 2011-07-02]. Oxford Dictionaries. Dostupné z WWW: <<http://oxforddictionaries.com/definition/surveillance>>.

⁸⁸ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. The Watched World Today, s. 243.

vyčerpávajúcou, pretože existujú výnimky, napríklad nie každý elektronický dohľad sa musí týkať osobných údajov jednotlivcov. Príkladom môže byť satelitné pozorovanie ľadovcov a pod. Dohľad síce nie je výhradne záležitosťou informačných technológií, pretože pôsobenie moci stále existuje i v priamych medziľudských vzťahoch, alebo v starostlivosti štátu o svoje obyvateľstvo, avšak informačné technológie možnosti dohliadania neobyčajne zvyšujú, preto je dôležité elektronickému dohľadu venovať v súčasnej dobe pozornosť.

„Dohľad nie je iba niečo, čo je vykonávané na nás ako zamestnancoch, občanoch, alebo cestujúcich, je to rada procesov ktorých sme všetci súčasťou, ako sledujúci a zároveň ako sledovaní.“⁸⁹

Na prvý pohľad by sa síce mohlo zdať, že ide o jednostranný akt pozorovania niekoho niekým zvrchovaným, avšak sieťový charakter súčasnej spoločnosti⁹⁰ ukazuje na vzájomnú participáciu ľudí na dohľadaní. Dobrým príkladom je vzájomné sledovanie prístupných profilov, fotiek, udalostí, či komentárov navzájom medzi užívateľmi v sociálnych sieťach. Masové rozšírenie záujmu o osobné informácie, ich zbieranie, kódovanie, spracovávanie, prepájanie skrz elektronické databázy, obchodovanie s nimi je znakom súčasnej spoločnosti, na ktorej všetci participujeme, a v ktorej sme všetci rovnako podozrivými. Čo sa týka príkladov elektronického dohľadu a kontroly, ktoré sú s nástupom nových informačných technológií často diskutované, je možné hovoriť o mnohých druhoch kontroly, či už v prostredí mestského priestoru, kde ide o kamerové sledovania, odpočúvania, snímacie zariadenia, používanie RFID čipov, prostredníctvom ktorých je vďaka kontrolným uzlom, ako sú napríklad turnikety možné zaznamenávať pohyb jednotlivca, alebo objektu, ktorý má takýto čip v sebe zabudovaný (takto fungujú napríklad zamestnanecké ID karty, alebo napríklad takýto RFID čip má v sebe zabudovaná *Opencard* – karta, ktorá sa používa v rámci mestskej hromadnej dopravy mesta Prahy), ďalej prihlasovanie sa mobilným telefónom do siete, ktoré umožňuje geolokalizáciu užívateľa v priestore aj pár minút po vypnutí mobilného telefónu, implementáciu biometrických prvkov, akými sú napríklad biometrické cestovné pasy, skenery a mnoho ďalších. Podobne aj virtuálny priestor

⁸⁹ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. The Watched World Today, str. 13

⁹⁰ WEBSTER, Frank. Network Society: Manuel Castells, in *Theories of the Information society*, 3., Routledge, New York 2006, str. 101

elektronických databáz a Internetu je priestorom pre zachytávanie a zhromažďovanie údajov o užívateľoch, ktoré sa následne vyhodnocujú, aby presnejšie dokázali vysledovať chovanie zákazníka, či užívateľa s cieľom čo najefektívnejšieho využitia pre ovplyvnenie jeho chovania.

„...participovať na modernej spoločnosti znamená byť pod elektronickým dohľadom.“⁹¹

Celá sociálna oblasť je prepojená a prešpikovaná novým typom elektronického dohľadu, avšak je možné súčasnú spoločnosť označiť za „*surveillance society*“, alebo v preklade spoločnosť dohľadu? Podľa Davida Lyona je tento pojem užitočným, avšak až príliš navodzuje dojem homogénnej situácie a negatívnych konotácií, kde sú všetci dohliadaní, alebo dokonca môže navodzovať dojem akejsi dystopickej spoločnosti. Keďže sa dohľad v rôznych oblastiach života spoločnosti od seba líši, navrhuje skôr ako o *surveillance society* a teda spoločnosti dohľadu hovoriť o špecifických oblastiach dohľadu, ktoré sa od seba kvalitatívne líšia.⁹² Lyon napríklad vo svojej knihe *Surveillance Studies, An Overview* predstavuje nasledujúcich päť základných oblastí dohľadu, ktorými sú: armáda a spravodajské služby, štátna administratíva, monitorovanie a kontrola práce, polícia a kontrola kriminality, a oblasť konzumu.⁹³

Armáda a spravodajské služby

Kontrola a dohľad v rámci armády a spravodajských služieb sa prejavuje jednak udržiavaním disciplíny a poriadku medzi vojakmi, ale aj navonok a to kontrolou prostredníctvom radarov a ďalších zaznamenávaní schopných techník s cieľom odhaliť nepriateľa, ako vo vnútri štátu tak aj za jeho hranicami. Predovšetkým so zvýšenou hrozbou globálneho terorizmu, o ktorej sa začalo hovoriť po teroristických útokoch z 11. septembra 2001 narastá potreba s čo najväčšou presnosťou overiť identitu jednotlivcov, k čomu napríklad slúži kontrola komunikácie skrz komunikačné kanály, tak napríklad i kontrola tiel prostredníctvom

⁹¹ LYON, David. *The Electronic Eye*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. Introduction: Body, Soul and Credit card, s. 4.

⁹² LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. *The Watched World Today*, str. 25

⁹³ Tamt., str. 27-45

rôznorodých biometrických technológií, či metód schopných porovnávať DNA a pod., ktorými je možné identifikovať jednotlivca na základe porovnania uložených hodnôt konkrétneho jedinečného charakteru s aktuálne zistenou hodnotou. Dôležitou formou kontroly vo vojenstve je napríklad GPS (*Global Positioning System*), čo je vojenský globálny družicový polohový systém, schopný určovať polohu na základe družicového zaznamenávania. Tento polohový systém, podobne ako mnoho ďalších techník elektronického dohľadu, ktoré boli povodne vymyslené a navrhnuté pre oblasť vojenstva sa veľmi dobre udomácnil i v ďalších oblastiach, predovšetkým doprave, turistike, zábave apod.

Štátna administratíva

Štát je dodnes najväčším vykonávateľom kontroly a dohľadu nad svojimi občanmi a držiteľom veľkého množstva informácií o jednotlivcoch. Práve prostredníctvom zaznamenávania rôznych údajov o každom jednotlivcovi a jeho rodine, napríklad pri sčítaní ľudu, zdravotných záznamoch, daňových priznaniach a pod. získava informácie pre spätnú reguláciu a organizáciu spoločnosti. Práve prostredníctvom kontroly a dohľadu si štát utvára svojich občanov.

Monitorovanie a kontrola práce

Kontrole a dohliadaniu sa jednotlivci nevyhnú ani v pracovnom prostredí. Tento efektívny nástroj moci sa veľmi dobre etabloval i v tomto prostredí, aby slúžil pre udržanie pracovnej morálky, poriadku na pracovisku a zvyšovanie efektivity práce. Najčastejšími formami kontroly, s ktorými je možné sa stretnúť na pracovisku je kamerové zaznamenávanie obrazu na pracovisku v reálnom čase, sledovanie pohybu zamestnancov pomocou GPS zabudovaných vo firemných vozidlách a telefónoch, kontrola elektronickej pošty a odpočúvanie telefónnych hovorov, odpočúvanie dátovej a sieťovej komunikácie na úrovni protokolu TCP, pomocou ktorej môže zamestnávateľ získať celý rad dôležitých informácií o pohybe zamestnanca na Internete. Ďalšou dohliadacou technikou, ktorá sa rozšírila i do pracovného prostredia, a ktorá významne zvyšuje pracovnú morálku, je používanie zamestnaneckých identifikačných kariet so zabudovanými elektronickými čipmi. Tieto karty slúžia napríklad k evidencii dochádzky, alebo k sledovaniu pohybu zamestnancov v priebehu pracovnej doby a pod. Pomocou ID kariet s jedinečným číslom sa dôslednejšie kontroluje zneužívanie nadčasových hodín zamestnancami,

zamedzuje sa neoprávnenému vstupu cudzích osôb do objektu, prípadne je nimi možné povoliť prístup iba do niektorých častí objektu a pod.

Polícia a kontrola kriminality

K zabezpečeniu poriadku vo vnútri štátu a kontrole kriminality slúži dohľad v rámci činnosti a pôsobenia polície. I v tejto oblasti sa rozšírilo elektronické dohliadanie, ktoré ako sa ukazuje viac slúži k predchádzaniu trestných činov a predchádzaniu porušovania zákonov. K tomuto účelu slúži napríklad kontrola verejného priestoru pomocou nainštalovaných CCTV kamier (*Closed-circuit television*) v mestskom priestore. Napríklad 1/5 celosvetového počtu kamier sa nachádza vo Veľkej Británii a človek tam môže byť v priemere zachytený 300 krát za jeden deň. Ako uvádza Lyon v jeho knihe *Surveillance Studies, An Overview* i táto oblasť pôsobenia polície a kontroly kriminality je spojená a odpovedá tzv. kultúre kontroly.⁹⁴ Jej charakter odpovedá akejsi preemptívnej kontrolnej činnosti verejného priestoru, ktorou si zabezpečuje predchádzanie možným budúcim trestným činom, či porušovaniu zákona. Príkladom je využívanie databáz s postupne zhromažďovanými informáciami, ktoré napríklad môžu pri včasnej analýze upozorniť kriminalistov, že pravdepodobnosť trestného činu u určitej osoby stúpla.⁹⁵

Konzum

Oblasťou kde sa dohľad objavuje vo veľmi koncentrovanej podobe je predovšetkým miesto kde sa stretáva ponuka s dopytom a teda miesto konzumu.⁹⁶ Firmy využívajú rôzne techniky dohľadu, aby optimalizovali svoj vzťah k zákazníkovi za účelom zvýšenia predaja a zisku. Informácie získavajú napríklad vďaka vernostným kartám svojich zákazníkov, ktoré sú zdrojom informácií o zákazníkových nákupných preferenciách či chovaní a pod. Aj napriek tomu, že je zákazník objektom takéhoto vedomého dohľadu, nemusí to považovať za negatívum, pretože informácie, ktoré o sebe dáva sú zase vyvážené určitými pozitívami v podobe zliav a iných výhod.

⁹⁴ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. The Watched World Today , str. 40

⁹⁵ Lze předvídat budoucí zločiny? Rakušané to testují. In: *Wwww.aktualne.centrum.cz* [online]. 2010 [cit. 2013-04-28]. Dostupné z: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=676843>

⁹⁶ LYON, David. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge : Polity Press, 2007. The Watched World Today, str. 13

V poslednej dobe sa veľmi často hovorí o tzv. „*Data mining*“, čo je v podstate analytická metóda získavania dát a následná syntéza týchto dát, na základe objavených určitých vzťahov medzi dátami, do informácie. S touto metódou sa môžeme stretnúť v rôznych oblastiach. Napríklad vďaka dnešnému fenoménu sociálnych sietí sa firmy a rôzne iné inštitúcie, či jednotlivci snažia aktívne vstupovať i do tohto priestoru a komunikovať, respektíve budovať si vzťah s potencionálnymi zákazníkmi, fanúšikmi, voličmi apod. Pri tejto príležitosti využívajú i možnosti softwarových nástrojov pre získavanie dát, ktoré im slúžia pre utváranie profilov a preferencií ich zákazníkov, fanúšikov, voličov a pod. Na základe toho môžu napríklad firmy cieľiť reklamu viac menej šitú na mieru každému zákazníkovi. Taktiež medzi užívateľmi v súčasnosti jedna zo svetovo najužívanejších a najrozšírenejších, sociálna sieť Facebook, podobne ako mnoho ďalších, umožňuje firmám tento druh marketingu. Pokiaľ sa užívateľovi zobrazené reklamy nepáčia, je možné ich zo svojho profilu odstrániť. Facebooku a teda i subjektom, ktoré reklamy zadávajú, tým dáva užívateľ aj takouto reakciou dôležitú informáciu, podľa ktorej sa môžu v budúcnosti riadiť. Po odstránení nežiadúcej reklamy sa totiž zobrazí následovný text, ktorý mnohé vysvetľuje: „*Ďakujeme za váš ohlas. Časom nám táto informácia umožní zobrazit' Vám reklamy, ktoré sú pre Vás zaujímavejšie.*“. Pre niekoho to môže znamenať skvelý servis, pre iného zase až prílišné zasahovanie do súkromia a manipulovanie. Akokoľvek, i obyčajné odstránenie reklamy je informáciou.

„V skutočnosti moc produkuje; produkuje realitu; produkuje objekty a rituály pravdy. Individuum a poznanie, ktoré o ňom možno získať, patrí do tejto produkcie.“⁹⁷

Na základe tvorby významov zo zozbieraných dát, sa tvorí teda i naša identita, pretože zozbierané dáta vypovedajú o nás kto sme, ale i naša budúcnosť, pretože výsledky slúžia k ovplyvneniu a usmerneniu nášho budúceho chovania. Pôsobenie súčasnej moci na jednej strane homogenizuje a spája ľudí do väčších celkov, ktoré jej slúžia pre vzájomné porovnávanie ich jednotlivých častí a na druhej strane individualizuje, pretože dokáže svoj pohľad zamerať na konkrétneho

⁹⁷ BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, str. 93

človeka a popísať, zmerať a zaznamenať s ním spojené špecifiká. Ukazuje sa, že tendencia byť individualizovaným jedincom je na druhej strane doprevádzaná tendenciou byť spolu s ostatnými spojený v štatistických skupinách podľa rovnakých hodnôt. Už Foucault to predpovedal: „*dav bol nahradený súborom separovaných individualít.*“⁹⁸ Analýza týchto informácií o nás tvorí základ pre ďalšie rozhodnutia a ďalšie kroky, ktoré je potrebné vykonať, aby sa dosiahol stanovený cieľ, ktorým môže byť akákoľvek aktivita, napríklad zvýšenie predaja, zníženie nehodovosti na cestách, zlepšenie priemeru v školách, ale taktiež napríklad k predpovedaniu budúcnosti.

Na základe zozbieraných informácií prostredníctvom „*Data miningu*“ je potom napríklad možné načrtnúť budúce trendy, napríklad aký typ zákazníka bude reagovať na určitý typ tovaru ponúkaného v akcii supermarketu, alebo na tomto princípe odhadnúť výsledky volieb a pod. Táto metóda sa používa ako v komerčnej sfére, napríklad v marketingu, či výskume, tak i v štátnej sfére, príkladom môže byť monitorovanie aktivít na Internete s cieľom odhalenia teroristickej činnosti, ktorá by mohla narušiť bezpečnosť štátu. Zistenia v podobe utvorených informácií nesúcich význam zo zozbieraných dát slúžia ako katalyzátor moci.

Existuje dokonca nový marketingový obor, tzv. neuromarketing, ktorý využíva elektromagnetické alebo encefalografické prístroje pôvodne využívané v medicíne, ktoré sa prostredníctvom sledovania mozgu pri rozhodovaní o nákupe produktu snažia zistiť, čo je spúšťačom nákupu a aké sú reakcie spotrebiteľa, ktorý je vystavený pôsobeniu reklamy, či značky určitého obchodného artiklu. Výsledky z tohto výskumu sa používajú pre spätné pôsobenie na spotrebiteľa, užívateľa, či napríklad voliča v podobe efektívne zacielených a vypracovaných reklamných kampaní. S tým však ide ruku v ruku i etická otázka, či je dnešný človek vôbec schopný sa tomuto pôsobeniu premysleného a riadeného sociálneho manažmentu brániť. Zástancom panoptického charakteru dnešnej elektronickej kontroly je napríklad Mark Poster⁹⁹, ktorý hovorí, že: „*svet dohliadania konzumentov sa rovná Superpanoptiku...Panoptikum bolo vymyslené pre novú industriálnu kapitalistickú*

⁹⁸ LYON, David. *An Electronic Panopticon? - a Sociological Critique of Surveillance Theory* in *Sociological Review*, 41(4):str. 658

⁹⁹ Mark Poster bol profesorom histórie, filmových a mediálnych štúdií na University of California v USA. Vo svojom výskume sa inšpiroval predovšetkým európskou intelektuálnou a kultúrnou históriou, existencializmom, marxizmom a kritickou teóriou.

*spoločnosť. Dnešná populácia participuje na svojom vlastnom utváraní, ako subjektu v normalizačnom pohľade Superpanoptika*¹⁰⁰

Nárast informačných technológií by mohol určite veľmi dobre poslúžiť ako médium pre šírenie panoptického modelu v kontexte elektronického dohliadania. Digitalizovaný informačný systém vybudovaný na základe elektronických diaľnic spájajúcich počítače a satelity poskytuje široké možnosti pôsobenia tohto mocenského mechanizmu. Nakoľko je však dnešná spoločnosť, ktorá je považovaná za individualizovanú s vysokou mierou individuálnej slobody, chytená v osídlach tejto panoptickej hry?

3.3 Elektronické panoptikum?

Mnoho autorov zaoberajúcich sa elektronickým dohľadom sa zaujíma i o koncept takzvaného *Elektronického Panoptika*, prostredníctvom ktorého sa snažia vysvetliť problém elektronického dohliadania predovšetkým v oblastiach, akými sú monitorovanie prostredia výkonu práce zamestnancov, trestné záznamy, policajný dohľad, chovanie zákazníkov a ich transakcie a samozrejme administratívne praktiky štátu.

Podobne ako Poster i Shoshanna Zubboff¹⁰¹ poukazuje na panoptické aspekty, ktoré sa ukazujú vo využívaní nových technológií kontroly v pracovnom prostredí. Tie slúžia napríklad manažérom pri udržiavaní kontroly nad svojimi zamestnancami.¹⁰² Okrem toho, že existujú technológie, ktoré sú schopné monitorovať priestor, ako sú napríklad kamerové systémy a pod., svoje miesto si v monitorovaní elektronického pracovného prostredia našli i monitorovacie softvéry, ktoré sú schopné sledovať prácu zamestnanca priamo v jeho počítači a monitorovať i jeho pohyb v prostredí Internetu. Získané dáta z tohto monitoringu poskytnú manažmentu firiem štatistické informácie o produktivite práce

¹⁰⁰ LYON, David. *An Electronic Panopticon? - a Sociological Critique of Surveillance Theory* in *Sociological Review*, 41(4): str. 665

¹⁰¹ Shoshanna Zubanoff je profesorkou na Harvard Business School, ktorá sa mimo iné zaujíma o témy informačnej spoločnosti a prepojenia kontroly spolu s informačnými technológiami a ich pôsobením na pracovisku.

¹⁰² LYON, David. *An Electronic Panopticon? - a Sociological Critique of Surveillance Theory* in *Sociological Review*, 41(4), str. 654

zamestnanca. Ide napríklad o informácie, aké stránky zamestnanec navštevoval, koľko času trávil na Internete, koľko venoval súkromnej pošte a komunikácií, hraniu hier, atď., a podľa získaných údajov potom môže manažment vyvodiť dôsledky, ktoré môžu byť často nepríjemné a môžu viesť napríklad aj k strate zamestnania. Navyše sa tu objavuje i ďalší panoptický aspekt a to vedomie zamestnanca, že je dohliadaný, ktoré v ňom vyvoláva strach z potrestania v prípade, že nebude vykonávať svoju prácu podľa predstáv nadriadeného. Tento fakt dáva zase istotu manažmentu, ako si zabezpečiť poslušnosť svojich zamestnancov. Podobne i usporiadanie pracoviska sa zmenilo, čím ďalej tým viac pribúdajú tzv. „*openspace*“ pracoviská, kde na jednej strane došlo k odstráneniu hierarchických znakov, akými boli napríklad oddelené a honosne vybavené pracovne manažérov, avšak s odstránením stien a uzatvorených kancelárií sa stali všetci dobre viditeľnými a teda kontrolovateľnými. Za panoptické by sa dalo považovať napríklad i pôsobenie moci v sociálnych sieťach, ktoré fungujú na sledovaní aktivity jednotlivých užívateľov navzájom.

Ďalším príkladom panoptického aspektu v elektronickom dohľade sú vyšetrovacie praktiky využívajúce nové počítačové technológie. Ich permanentné pôsobenie a dohliadanie verejnej i súkromnej komunikácie v mene idey vytvorenia bezpečnejšej spoločnosti, predovšetkým v dobe hrozby globálneho terorizmu a nelegálnej migrácie je zaplatené vysokou cenou straty súkromia. Týmto aspektom novodobého dohliadania v kontexte modelu Panoptika sa venuje napríklad Gary Marx.¹⁰³

Je možné teda možné dnešný dohľad jednoznačne označiť za panoptický? Pretože ak sa spoločnosť čím ďalej tým viac podobá vedeniu, prečo pre väčšinu ľudí život nie je nepríjemným? Je evidentné, že panoptické aspekty elektronického dohľadu sa dobre infiltrovali do rôznych oblastí spoločnosti, avšak napríklad Anthony Giddens¹⁰⁴, zdôrazňuje, že je potreba rozlišovať medzi týmito oblasťami, pretože sa často kvalitatívne líšia. Giddens predovšetkým kladie dôraz na

¹⁰³ Gary Marx je profesorom na *Massachusetts Institute of Technology*, ktorý sa zaoberá oblasťami akými sú napríklad kolektívne chovanie, právo, spoločnosť a *surveillance studies*.

¹⁰⁴ Anthony Giddens je známy britský sociológ, je autorom rady známych publikácií, medzi najznámejšie patria *Sociológia*, alebo *Dôsledky modernity*.

odlišovanie pôsobenia štátu od ekonomickej sféry.¹⁰⁵ Aj keď sú si vo svojom pôsobení podobné, nie sú totožné. Napríklad rozdiel medzi väznicou a firmou spočíva v tom, že zatiaľ čo vo väznici je človek uväznený permanentne na malom priestore vo firme trávi iba určitý čas; takisto napríklad aj moc je v škole omnoho rozptýlenejšia než vo väznici. A navyše ako už bolo vyššie spomínané, niekedy môžu jednotlivci na dohľade participovať dobrovoľne, predovšetkým v situácii kedy pre sledovaného, či kontrolovaného jednotlivca výhody plynúce z participácie na dohľade jednoznačne prevyšujú nad negatívnymi dôsledkami.

Urýchlené panoptické zovšeobecnenia na celú spoločnosť sa ukazujú ako nepresné a nedostatočne vysvetľujú celú problematiku elektronickej kontroly. Totalizovanie elektronickeho dohliadania ako Panoptika je aj podľa Lyona iba sekulárnou paródiou na božskú všadeprítomnosť.¹⁰⁶ Prítomnosť panoptických aspektov v elektronickej dohľade ešte nemusí nutne znamenať, že vďaka neviditeľnej kontrole a zhromažďovaniu informácií o jednotlivcoch v prostredí nových technológií je naša spoločnosť superväzením, či dystopickou spoločnosťou typu *Big Brother*¹⁰⁷, ako o nej písal Orwel.

Aj napriek tomu, že Foucault sám nikdy nepoukázal na prepojenie panoptickej disciplíny, kde administratívna moc je uchopená v prostredí počítačov, je evidentné aj na základe vyššie uvedených príkladov, že kontrola a dohľad sú s týmto novým elektronickým prostredím nerozlučne spojené. Neznamená to však, že by bolo možné elektronicnú kontrolu zovšeobecniť iba na model Panoptika. Rovnako redukovanie Foucaultovej teórie moci, na model Panoptika, ktorý predstavil v jeho knihe *Dohliadať a trestať* bez zohľadnenia jeho celkového prístupu k moci môže podávať skreslený obraz o charaktere modernej spoločnosti, ako dystopického miesta pre život človeka.

¹⁰⁵ LYON, David. *An Electronic Panopticon? - a Sociological Critique of Surveillance Theory* in *Sociological Review*, 41(4), str. 665

¹⁰⁶ Tamt., str. 675

¹⁰⁷ „Veľký Brat“ je Orwellov pojem, ktorý používa vo svojom románe „1984“ pre označenie postavy, ktorá skrz teleprezenciu neustále pozoruje a dohliada na čo i len tie najmenšie detaily každodenného života ľudí v totalitnom štáte riadenom ideovou políciou. Tento pojem sa často analogicky používa v rôznych kontextoch, v našom prípade sa používa ako ekvivalent pre vyjadrenie možného charakteru súčasnej spoločnosti. Pozri ORWELL, George. *1984*, Praha: Levné knihy, 262 s., 2009

Do hry totiž vstupujú i ďalšie faktory utvárania sociálneho poriadku, akými sú napríklad bezpečnosť, zdravotná starostlivosť, spravodlivosť a pod., pretože tieto sú určite s dohliadaním a kontrolou neodlučiteľne spojené. Aj napriek tomu, že predstavu dnešnej spoločnosti ako totálneho vedenia nie je možné úplne prijať, je však potrebné zdôrazniť neustále pôsobenie technológie moci, ako ju popísal Foucault. Moc dodnes funguje na rovnakom princípe; moc je formačná sila, ktorá veci mení a kde ten, kto je subjektom, nie je otrokom, ale má pred sebou pole možného jednania a teda určitú mieru slobody. Rozdiel je iba v tom, že sa udomácnila aj do elektronického prostredia, ktorého možnosti excelentne využíva.

3.4 Sociálna kontrola v súčasnej spoločnosti

Kvalitatívnou premenou moci došlo postupne k oslobodeniu človeka od reťazí a fyzického násillia, rozširovaniu ľudských práv a k nárastu poľa pôsobnosti, v ktorom jednotlivec môže uplatňovať svoju individuálnu slobodu, avšak disciplinárny mechanizmus moci na druhej strane založil akýsi nový imperatív, ktorý funguje v hlavách jednotlivcov a umožňuje fungovanie sociálnej kontroly pri zachovaní určitej miery individuálnej slobody. To čo bolo pre Benthama ešte iba možnosťou a túžbou, Foucault už chápal ako sociálnu realitu, kde disciplinárny mechanizmus bol presiaknutý do všetkých sfér sociálneho života modernej spoločnosti. Ako je tomu dnes?

Foucaultova teória odráža subjekt modernej doby, avšak spolu so sociálnou zmenou v spoločnosti sa objavuje otázka či Foucaultova teória moci, ktorá odpovedala dobe modernej i naďalej odpovedá i postindustriálnej situácii i prostrediu. Otázkou taktiež je aký typ subjektu a sociálnej kontroly so sebou sociálna zmena prináša.

Lianos Michalis¹⁰⁸ upozorňuje, že propagovanie Foucaultovho modelu a jeho aplikácia na dnešnú spoločnosť je často spájaná iba s vyzdvihovaním reštrikčných efektov, čo nestačí, pretože pri analýze sociálnej kontroly je potreba sa zamerať aj na jej produkciu, obsah, opakovanie, prijímanie, alebo reakcie a prepojiť

¹⁰⁸ Lianos Michalis je profesorom sociológie na Univerzite Rouen-Heute Normandie vo Francúzsku, a predstaviteľom teórie socio-ekonomickej a socio-kultúrnej zmeny v postmoderne.

ju s ďalšími sociálnymi súbormi. Rovnako Zygmund Bauman hovorí, že panoptikálna moc modernity, ktorá slúžila na utváranie a udržiavanie spoločenského poriadku prostredníctvom normatívnej regulácie, dnešná vyspelá západná spoločnosť už nepotrebuje. „*Naprostá väčšina ľudí, mužov i žien, sa dnes začleňuje do spoločnosti skôr zvädzaním než dozorom, reklamou skôr než indoktrináciou; vyžaduje sa kreativita, nie normatívna regulácia.*“¹⁰⁹

To však ešte neznamená, že sme sa úplne vyhli sociálnej kontrole. Naopak tá i naďalej pretrváva v dnešnej spoločnosti. Netýka sa už iba prostredia v ktorom sme občanmi, ale rozšírila sa do každodenných bežných aktivít jednotlivca a jeho súkromia. Tak, ako sa mení úloha jednotlivca z producenta na konzumenta v súčasnej individualizovanej spoločnosti, mení sa i úloha kontroly spolu so zmenou charakteru dnešnej spoločnosti.

Významnou zmenou, ktorá sa podpísala na charaktere súčasnej spoločnosti oproti minulým spoločnostiam je nepochybne rozvoj informačných a komunikačných technológií. „*Slovami Castelsa, vedenie a informácia (alebo znalosti) sú základným stavebným prvkom nového produkčného procesu, a vzdelávanie je kľúčovou kvalitou práce, (takže) novými producentmi informačného kapitalizmu sú tí pôvodcovia vedenia a spracovávatelia informácie, ktorý najviac prispievajú do ekonomiky.*“¹¹⁰

Napríklad pre Manuela Castellsa¹¹¹, ktorý novú spoločnosť nazýva „*network society*“¹¹², sú hlavným charakteristickým rysom súčasnej spoločnosti práve informačný kapitalizmus¹¹³ a existencia sietí, ktoré spájajú ľudí, inštitúcie a krajiny.

¹⁰⁹ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta, 2004, str. 261

¹¹⁰ WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells, in Theories of the Information society*, 3., Routledge, New York 2006, str. 112

¹¹¹ Manuel Castells je popredným profesorom sociológie na niekoľkých svetových univerzitách predovšetkým v Amerike a Španielsku. Je mysliteľom zaoberajúcim sa predovšetkým charakterom súčasnej spoločnosti, v ktorej hrá primárnu rolu informácia a autorom známeho trojzväzkového diela „*The information Age.*“

¹¹² WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells, in Theories of the Information society*, 3., Routledge, New York 2006, str. 101

¹¹³ Informačný kapitalizmus predznamenáva koniec starej pracujúcej triedy a kapitalistickej triedy a nástup flexibilných informačných pracovníkov schopných rýchle sa adaptovať v neustále sa meniacom svete, ktorí sa stávajú hlavnými hráčmi na poli informačných a komunikačných sietí súčasnej spoločnosti. Práve vzdelaná informačná pracovná sila je podľa Castelsa zdrojom bohatstva. Rozhodujúcim pre kontrolu a riadenie kapitalizmu považuje informačný kapitál.

Preto práve v tomto rámci je potreba hľadať a analyzovať sociálnu kontrolu v súčasnej spoločnosti.

Dôležitosť módu informácie vo svojom koncepte sociálnej kontroly reflektuje napríklad i Lianos Michalis ktorý zdôrazňuje, že kontrola sa nesmie študovať ako izolovaný predmet, ale naopak musí sa brať do úvahy aj socio-kultúrny rozvoj súčasnej kapitalistickej spoločnosti, ktorý by tvoril rámec pre analýzu kontroly. Rozdiel oproti minulosti spočíva podľa Lianosa predovšetkým v tom, že veľká časť regulácie chovania v dnešnom type kapitalistickej spoločnosti, ktorá je charakteristická režimom informácie oproti modernej dobe, kde prevládal modus produkcie, nie je vytváraná skrz sociálne vzťahy, ale je to skôr výsledok aktivity v rámci nastavených inštitučných rámcov tejto aktivity. Z tohto zorného uhlu pohľadu potom elektronická kontrola, v ktorej hrá technológia primárnu rolu, nie je jednostranne otázkou technologického determinizmu, ale bude chápaná v kontexte vzájomnej interakcie medzi sociálnou sférou a technológiou.

Vďaka rozvoju informačných a komunikačných technológií sme v dnešnej dobe dômyselnejšie monitorovaní, naša konformita sa overuje, či korešponduje s nastavenými pravidlami. Lianos hovorí, že sa tak deje predovšetkým skrz inštitucionálne aktivity; v jeho koncepte novej sociálnej kontroly hrá dôležitú rolu práve inštitúcia, ktorú považuje za akúkoľvek sprostredkujúcu aktivitu ľudskej interakcie.¹¹⁴ Sú to všetky súkromné, alebo verejné organizácie a zriadenia, teda tretie strany, ktoré regulujú aspekty ľudského chovania, bez toho, aby boli subjektom kultúrneho jednania. Ide napríklad o supermarket, banku, internetový portál a podobne. Sú to zdroje inštitučnej sociality, ktoré majú rôzne kombinované vplyvy na užívateľov. Tieto sú základom sociálnej regulácie, s akou sa dnes v takzvanej individualizovanej spoločnosti potýkame.

„...panoptikálny model sociálnej kontroly Jeremyho Benthama, predpokladá vzájomný vzťah vládcov a ovládaných. Zavádzanie noriem a vykonávanie normatívnych predpisov spojovalo, kontrolórov s kontrolovanými, takže boli navzájom neoddeliteľní....práve táto vzájomná závislosť sa stala

¹¹⁴ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3), str. 423

nadbytočnou vďaka novým mocenským technikám, ktoré sa dostali do popredia v ére globalizácie.....,¹¹⁵

Posun v charaktere sociálnej kontroly si všíma aj sociológ Zygmund Bauman¹¹⁶, ktorý hovorí, že normatívna regulácia chovania, ktorá bola nevyhnutná k zaisťovaniu nadvlády v moderne, bola nahradená ekonomicky rozumnejšou mocenskou technikou spoločenskej kontroly, ktorú doprevádza neschopnosť odporu tých menej slabších, a ktorá je vystavaná na neistote a neexistencii poriadku.

Spoločenstvo, ktoré bolo kedysi vystavané na častých a trvalých interakciách v každodennom styku, stratilo svoju autonómiu. To však neznamená, že by došlo k úplnému odstráneniu pospolitosti a susedstva, avšak s ohlasom konca geografie¹¹⁷ priestor už nie je prekážkou ani miestom komunikácie; naopak významné postavenie dostáva čas a pohyb. K výmene informácií nám slúžia sprostredkujúce elektronické diaľnice kyberpriestoru. Mocenská hierarchia, ktorú Bauman v dobe globalizácie prirovnáva k zvyklostiam nomádskej spoločnosti, je charakteristická polaritnou stratifikáciou: *„Čas a priestor majú na priečkach globálneho mocenského rebríčku rozdielne postavenie. Kto si to môže dopriať, žije iba v čase. Ten, kto nemôže, žije iba v priestore. Prvým na priestore nezáleží. A tí druhí sa zúfalo snažia, aby na ňom záležalo.“*¹¹⁸ Rozčleňujúcim faktorom je mobilita. To odráža i presun moci, či rozposybovanie moci. Alebo ako hovorí Manuel Castells: *„...moc prúdi, ale politika zostáva zviazaná s miestom...“*¹¹⁹ Ide o to, že politické inštitúcie zostávajú lokálnymi, avšak neregulované ekonomické sily, ktoré v skutočnosti rozhodujú o podobe sveta a ktoré majú pod kontrolou zdroje verejnej mienky, prúdia rýchlou elektronického signálu. Moc, ktorá je v dnešnej dobe globálna sa teda jasne oddelila od politiky. Otázkou teda je, komu moc slúži a aké hodnoty háji? Je evidentné, že silný paternalistický moderný štát, ako o ňom hovoril Michel Foucault sa delí o sociálnu kontrolu nad jednotlivcami s novými hráčmi.

¹¹⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 46

¹¹⁶ Zygmunt Bauman je známy poľsko-britský sociológ, ktorý je autorom rady významných publikácií na tému modernity, globalizácie alebo napríklad postmodernej konzumnej spoločnosti.

¹¹⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 49

¹¹⁸ Tamt., str. 53

¹¹⁹ Tamt., str. 68

Sprievodným efektom individualizácie spoločnosti je rozpad občianstva¹²⁰, spoločného rozhodovania, ktoré bolo nahradené novou metódou vytvárania spoločenstva založeného na sieťovom zdieľaní vlastných útrap. V prípade spoločenstva teda už akosi prestalo platiť známe „*celok je viac než súhrn častí*“. Zo zvýšenou individuálnou slobodou sa však objavuje i neschopnosť ovládať vlastnú budúcnosť, alebo racionálne ju plánovať, a teda akýmkoľvek spôsobom odporovať i čokoľvek meniť, pretože tí, ktorí sú neschopní rýchlych presunov, a nie sú schopní flexibilne reagovať na meniacu sa situáciu na trhoch potom teda nemajú pevne v rukách ani vlastnú prítomnosť. Podľa Leo Straussa, totiž nebývalá sloboda, ktorú naša spoločnosť poskytuje dorazila s nebývalou nemohúcnosťou.¹²¹

Téma kontroly v súčasnej dobe súvisí i s politickou témou hľadania najlepšej formy demokracie, ktorá stojí na rovnováhe slobody a bezpečia. Oproti modernej dobe, kde hrozbou bolo inštitucionálne obmedzovanie slobody, aby sa „kolektívne zaistilo bezpečie“ je situácia v dnešnej dobe opačná. Hrozbou je útok na bezpečie, aby sa zabezpečila sloboda sledovať svoje vlastné ciele a sloboda spotrebiteľského výberu. Bauman upozorňuje, že zmena nastala i v celkovom posune etického/politického diskurzu od „spravodlivej spoločnosti“ k „ľudským právam“, teda právam jednotlivca odlišovať sa a vyberať si podľa svojej vlastnej vole svoj vlastný model šťastia. „*Dnes už neplatí: Veľký Brat ťa pozoruje.... Už nie sú žiadny veľký Vodcovia, ktorí by ti povedali, čo máš robiť, a ktorí by ťa zbavili zodpovednosti za dôsledky.*“¹²² Problém ale nastáva, keď si uvedomíme, že to, čo nám umožňuje zákon, teda byť jednotlivcom tak, ako nám to „*garantujú*“ ľudské práva ešte neznamená, že sme schopní to fakticky uskutočniť; nemáme prostriedky na vlastné sebaurčenie a nie sme schopní jasne vidieť budúcnosť, alebo čokoľvek racionálne a s istotou plánovať tak, aby sa to uskutočnilo. Inými slovami nie sme schopní mať pod kontrolou svoj vlastný osud a voliť si to, po čom skutočne túžime. Individuálna sloboda v zmysle oslobodenia od niečoho jasne prevažuje nad slobodou ako možnosťou k niečomu. V tomto bode je dôležité všimnúť si rozpor slobody a jej dvojjazyčnosť: mať možnosť ešte neznamená byť schopný slobodu uskutočniť. Individualizovaný jednotlivec, ktorý síce má svoju slobodu a možnosť

¹²⁰ Ako už dávno vyjadril Alexis de Tocqueville, v jeho knihe *Demokracia v Amerike*, jednotlivec je najväčším nepriateľom občana.

¹²¹ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 120

¹²² Tamt., str. 127

si vyberať, si však nie je istý, ako jeho voľba dopadne, avšak vždy má plnú zodpovednosť za svoj život a uskutočnené rozhodnutia. Aj keď má súčasný človek západnej liberálnej demokracie garantované práva a slobody, nemá v rukách moc, pretože tá sa podľa Baumana presunula na globálnu úroveň. „*Pokiaľ ide o moc: odplávala z ulíc a trhovísk, opustila zasadacie siene a parlamenty, zamávala na rozlúčku lokálnym a nadnárodným vládam, zmizla z dosahu občianskej kontroly do exitoriality elektronických sietí*“¹²³

Avšak tu sa ukazuje, že chápanie moci u Baumana je trochu odlišné, pretože pre Foucaulta moc funguje ako globálne tak i lokálne, moc nebola nikdy iba na trhoviskách alebo v rukách lokálnych vlád. Ako už bolo v prvých kapitolách vysvetlené, moc je totiž vždy vzťahom medzi dvomi prvkami, pričom ten „iný“, nad ktorým sa moc vykonáva musí byť chápaný ako subjekt jednania, pred ktorým je celá rada možných reakcií a odpovedí. Dodnes tak existuje moc mužov nad ženami, rodičov nad ich deťmi, dodnes je milenecký vzťah mocenským vzťahom.

Časopriestorovú vzdialenosť, ktorá predstavovala komunikačné oneskorenie nahradil nový priestor kybernetickej interaktivity a okamžitej komunikácie vytvorený na komunikačných sieťach. Zmenšuje sa tak oneskorenie v komunikácii a zvyšuje sa rýchlosť toku času, čo nám ponúka úžasnú možnosť blízkosti, prítomnosti a možnosti komunikovať na diaľku. Práve rýchlosť a čas sú zásadnými pre teórie Paula Virilia. Hovorí o „*dromokracii*“¹²⁴ – súčasnej spoločnosti, pre ktorú je typický nástup „*dromos*“ – rýchlosti, ktorá mení kvalitu života, mení význam z „*tu na teraz*“ a ktorý je spojený s úpadkom národného štátu a vystriedaním politického mediálnym. Lokálne politické inštitúcie, ktoré boli v modernej dobe významným aktérom politickej kontroly dnes teda čelia tomuto novému priestoru, ktorý výraznejším spôsobom zasahuje a rozhoduje o otázkach ľudského života. Globalizovanej moci totiž neodpovedá žiadna globálna politická inštitúcia, ako tomu bolo u disciplinárnej moci, kde hlavnou politickou inštitúciou bol moderný štát.

Humanita, ktorá bola poháňaná túžbou po oslobodení sa človeka a jeho emancipácii dosiahla jeden zo svojich extrémnych pólov; poskytuje viac priestoru

¹²³ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 130

¹²⁴ VIRILIO, Paul. *Informatická bomba*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2004, 168 s.

pre solitérsku plavbu a menej pre utváranie sociálneho kapitálu. O vyčerpaní sociálneho kapitálu v individualizovanej, roztrieštenej spoločnosti hovorí napríklad i Dušan Třeštík.¹²⁵ Národný štát, ktorý zaisťoval sociálny kapitál v modernej spoločnosti, oslabovaním svojej pozície totiž už túto funkciu prestáva plniť. Podľa Baumana by sme mali hľadať alternatívy k dnešnému typu spoločnosti, aby sa sloboda a bezpečie stali rovnocennými súpermi, a aby sa znovu naplnila funkcia „agory“, teda miesta ktoré má slúžiť pre diskusiu súkromnej a verejnej sféry a hľadanie obecných riešení života.¹²⁶

Taktiež sa zmenil charakter súčasných spoločenských vzťahov, ktoré sú dnes vo veľkej miere sprostredkované technologickými prostriedkami dostupnými na trhu. Zdrojmi týchto špecifických aspektov ľudských vzťahov sú organizačné systémy, ktoré sa od seba líšia a môžu byť ako súkromné tak štátne. V rámci týchto vzťahov sa konštituuje nový postmoderný typ subjektu. Lianos to vysvetľuje nasledovne: „*Rozsiahla, morálna a disciplinárna, modernistická predstava kontroly už nie je naďalej udržateľnou v naprostej väčšine súčasných prostredí kde prebieha kolektívna interakcia. Naopak inštitučná kontrola je o de-subjektívácii jednotlivca, ktorý bol transformovaný do fragmentovaného užívateľa...*“¹²⁷

Charakter postmoderného subjektu sa zmenil. Napríklad Mark Poster hovorí, že vďaka rozvoju počítačových sietí je moderný, stabilný a koherentný typ subjektu, ktorý predstavoval unifikovaný pohľad individua na svet bol nahradený nestálym, rozptýleným a mnohonásobným typom subjektu, ktorý má roztrieštený pohľad na svet.¹²⁸ Nový postmoderný subjekt nie je aktívnym, seba uvedomujúcim a racionálnym aktérom, ktorý by konal zámerne a cieľavedome, ale je premenlivou entitou, ktorá neustále mení svoju pozíciu podľa toho, akým spôsobom si to žiada inštitúcia, skupina alebo média. Domnievam sa, že lepším pojmom by bol subjekt - objekt, pretože človek je síce objektom kontroly a pozorovania, ale na druhej strane sa skrz pôsobenie moci stále i sám dohliada a seba utvára. Avšak je potrebné zdôrazniť, že pôsobenie moci, ktorého hlavným režimom bola norma je ešte

¹²⁵ LACINOVÁ, Miroslava. *Pohled na d/Dějiny Fukuyama Třeštík*. Kolín, 2008. Bakalárska práca. Vysoká škola politických a spoločenských vied. Vedoucí práce Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc.

¹²⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 54-73

¹²⁷ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3), str. 423

¹²⁸ INKINEN, Sam. *Mediapolis : aspects of texts, hypertexts, and multimedial communication* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1999, s. 388 [cit. 2013-05-29].

neustále prítomné, pretože aj keď je národný štát možno oslabeným, avšak nebol plne nahradeným neviditeľnou rukou trhu, ktorá by všetko riadila. Nie sme len konzumenti, ale ešte stále sme občania daného štátu, ktorý skrz svoje inštitúcie normuje svojich občanov. Čo znamená, že sme ešte stále subjektom pastorálnej moci, ktorá s príchodom kontrolných spoločností úplne nezanikla. Je potreba taktiež zdôrazniť, že s oslabením funkcie národných štátov, akú plnili v modernej spoločnosti sa z hľadiska Foucaultovej teórie moci nemôžeme uspokojiť s myšlienkou, že moc pôsobí iba na globálnej úrovni. Naopak štát je i naďalej významným subjektom, ktorý mechanizmus kontroly pre zachovanie bezpečnosti, obrany, sociálneho zabezpečenia, správy daní a podobne používa.

Avšak i Bauman potvrdzuje túto tendenciu zmeny charakteru súčasného subjektu, keď hovorí o trieštení osobnej identity, ktorá bola kedysi utváraná postupne a bola pociťovaná ako totožnosť a kontinuita, v množstvo instantných masiek. Dôležitou podmienkou nových identít je flexibilita, ktorá oproti stálemu jednosmernému trvalému projektu, zaručí slobodu pohybu. „*Osobné identity, na ktorých sa starostlivo pracovalo a ktoré mali vydržať celý život, vystriedali také útvary, ktoré je možné okamžite zmontovať a rovnako rýchlo rozmontovať.*“¹²⁹ Problémom dnešného človeka a jeho identity už nie sú prostriedky, ako sa stať niečím, ale problém voľby, čím sa stať, a ktorý rámec pre utváranie vlastnej identity zvolíť, avšak zároveň podstúpiť riziko, že sa tento rámec môže kedykoľvek roztaviť. Preto v spoločnosti „*pohyblivých ciest a taviacich sa rámcov*“¹³⁰ ide skôr než o utváranie skutočnej identity o nezáväznú identifikáciu, ktorá neuzatvára ďalšie možnosti. Možnosti voľby sú vyvážené neistotou a rizikom plynúcim z tejto voľby.

Zmenou pre utváranie nového typu subjektu bol zánik kolektívnych, inštitucionalizovaných a centralizovaných rámov pre utváranie vlastnej identity. Termín Hannah Arendtovej „*vyprázdnenie politického priestoru*“ taktiež poukazuje na neexistenciu politickej hybnej sily, ktorá by zmysluplne ovplyvňovala spôsob života ľudí. Štát, ako sme ho poznali z modernej doby už túto funkciu prestáva plniť

¹²⁹ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 266

¹³⁰ Tamt., str. 175

a jeho miesto preberajú novotribálne pseudokomunity.¹³¹ Nový spôsob utvárania identity je založený na aktívnej participácii v určitých hnutiach po celom svete, či už odporu alebo určitého projektu.¹³² Môže ísť napríklad o náboženský islamský fundamentalizmus, alebo nejaké feministické či environmentálne hnutie typu Greenpeace alebo Amnesty International. Tieto hnutia môžu síce jednať lokálne, ale práve využívaním sietí, ktorých význam narastá s rozvojom informačných a komunikačných technológií ich záujem, členská základňa a orientácia už prekračuje hranice národného štátu. Avšak je otázkou či tieto náhradné komunity dokážu poskytnúť jedincom to, v čo dúfajú a teda zabezpečenie proti individuálnym rizikám a neistote, ktoré sú cenou za individuálnu slobodu.

Nový typ sociálnej kontroly, ktorá vyviera z pôsobenia inštitúcií tak ako ju navrhuje Michalis Lianos je utváraná ako plánovaná manažérska aktivita, ktorá odpovedá organizačnej komplexite dnešnej spoločnosti. Medzi inštitúciou a užívateľom nie je žiadna interakcia okrem riadeného monitorovania a reakcie na toto monitorovanie. Oproti inštitucionálnej kontrole, ktorá je vzdialená, často neviditeľná a rozptýlená stojí individualizovaný jednotlivec, čo zabezpečuje jej efektívne a presné pôsobenie.

Charakter inštitucionálnej kontroly je do istej miery dvojznačný. Lianos poukazuje na to, že nie je iba reštrikciou a nemá iba obmedzujúce účinky, ale je často krát užitočná a dokonca oslobodzujúca v zmysle otvárania možností, rovnako ako obmedzujúca. Napríklad zákazník si môže vybrať sám supermarket so sledovaným parkoviskom preto, aby bol jeho majetok pod kontrolou a teda, aby mal istotu, že nebude odcudzený, prípadne, že bude možné za pomoci záznamov z cctv kamier zlodeja identifikovať. Rovnako i David Lyon si všíma, že v niektorých prípadoch sú pozitívne sociálne výhody jedným z dôvodov nedostatočnej vlny odporu u jednotlivcov.¹³³ Skôr než o utlačovanie, ide v prípade inštitucionálnej kontroly o organizáciu toho, čo suverénny subjekt sám požaduje, alebo zamýšľa. Kontrolu je teda potrebné vždy analyzovať spolu s ďalšími doménami a súbormi

¹³¹ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*, Praha: MLADÁ FRONTA, 2004, str. 116

¹³² WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells*, in *Theories of the Information society*, 3., New York: Routledge, 2006, str. 110

¹³³ LYON, David. *The Electronic Eye: the rise of surveillnace society*, The University of Minnesota Press, str. 13

sociálnej organizácie. Nové analytické premisy v štúdiu inštitučnej kontroly by mali preto zohľadňovať predovšetkým podmienky utvárajúce interakciu medzi subjektom, teda individuum a inštitúciou, ktorá produkuje kontrolný efekt. Tento typ kontroly je potom potreba chápať ako sprostredkovaný, nepriamy vzťah.

Inštitucionálna kontrola taktiež umožňuje triedenie indivíduí a rozdeľuje sociálne prostredie. Tento aspekt si všíma Mark Poster, ktorý hovorí o nových formách nadvlády pri utváraní dátového obrazu prostredníctvom jazyka databáz.¹³⁴ Diskurz databáz podľa Postera vytvára tzv. „*data doubles*“, ktoré sú produktom našich objektivizovaných individualít. Tieto dátové obrazy o nás majú potom spätnú väzbu a ovplyvňujú našu realitu. Príkladom je vytvorenie jednotného registra klientov rôznych bánk, ktorý bankám umožňuje skontrolovať klientove predchádzajúce chovanie i v rámci vzťahu s inou bankou a zohľadniť tieto výsledky pri poskytovaní úveru danému jedincovi. Tento mechanizmus je účinným prostriedkom utvárania sociálnych identít.

Na rozdiel od kontroly vo vzájomných vzťahoch medzi jednotlivcami, kde socialita operuje priamo a kde sa skrz dodržiavanie normy utvára sociálny poriadok je inštitucionálna kontrola fragmentovaná, nie je koherentnou normou uvalenou na všetkých jednotlivcov. Je zo svojej podstaty neosobná a jej prijímanie atomizované. Je plánovaná a aplikovaná skrz homogénnu distribúciu určitej aktivity.¹³⁵

V nasledujúcom odstavci sa zmienim o úlohe technológie v tomto novom type kontroly. Elektronická kontrola nie je otázkou technologického determinizmu, ale ide skôr o vzájomnú interakciu a podmieňovanie medzi technologickou sférou a sociálnou. Lianos stavia svoju kritiku dystopických konceptov práve na nerozlišovaní týchto dvoch sfér: sociálnej a technologickej.¹³⁶ Hovorí, že sociálna oblasť a oblasť technológie nie sú dve oddelené oblasti, kde by sociálna oblasť bola voči technologickej čímsi vonkajším, večným, čo by bolo jednostranne podmieňované. To by len podopieralo mylnú predstavu, že nový kontrolný mechanizmus by bol iba hrozbou a viedol automaticky k totalitárnej spoločnosti. Teoretické zovšeobecňovanie väzenského disciplinárneho modelu na dnešnú

¹³⁴ LYON, David. *The Electronic Eye: the rise of surveillnace society*, The University of Minnesota Press, str. 190

¹³⁵ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3): str 416

¹³⁶ Tamt., str.416

spoločnosť – je podľa Lianos nepochybne lákavé, kvôli jeho jednoduchosti a pôsobivej interpretácii kontroly, avšak pod povrchom takto orientovaných analýz súčasnej kontroly, ktorá sa stále chápe ako súčasť širokej schémy socio-politickej nadvlády a hegemonie sú nedostatky.

Pri analýze súčasnej kontroly sa musí brať v úvahu i manažérska logika socio-technických prostriedkov a prijímanie tejto logiky spotrebiteľmi, ktorý ju vo väčšine prípadov akceptujú ako nevyhnutnosť pre zabezpečenie dodávky tovarov a služieb, ktoré túžia získať, a ktoré si volia. Môžeme teda dokonca premýšľať i o určitej vôli indivíduí ku kontrole. Kontrola ako súčasť vysoko-komplexnej spoločnosti sa teda nedá akceptovať jednostranne a negatívne iba ako obmedzenie. Takéto jednostranné chápanie spoločnosti ako všetkoobjímajúceho vedenia je cestou k presvedčeniu o totalitnej spoločnosti a nekritickému akceptovaniu takzvaného „bigbraderizmu“ bez „Velkého Brata“. Lianos hovorí, že koncepčné schémy odpovedajúce takzvanej premodernej a modernej dobe sa už nedajú aplikovať na súčasný rozvoj vysoko technického prostredia. Táto slabosť pre minulosť jasne bráni pochopeniu súčasných technológií a ich dôsledkov, ktorých efekt sa často líši a v mnohých prípadoch je aj protichodným. Za príklad by sme si mohli vziať sledovanie elektronickej komunikácie u unesenej osoby. Pokiaľ by sme kontrolu hodnotili iba zo strany zásahu do súkromia mohli by sme túto praktiku jednoznačne odsúdiť. Ak ju však budeme hodnotiť ako pomoc pri pátraní po tejto osobe, je potom takýto čin ospravedlniteľným a legitímnym. Lianos teda odmieta socio-technologické dystopické koncepty. Dôležitým bodom, ktorý je potrebné vziať na vedomie je to, že: „organizácia a podstata moci nemôže zostať nezmenená a podmienená večnému kritériu, zatiaľ čo sa spoločnosť mení radikálnym spôsobom“¹³⁷ Podobne zmýšľa i Manuel Castels, podľa ktorého sa naša súčasná spoločnosť miesto vedenia skôr podobná chaotickej džungli; obavu z príchodu orwellovského štátu a dohľadu Velkého brata vyvracia poukazovaním na vykorenenie, stratu istôt a pod.¹³⁸ Neznamená to, že by národný štát prestával existovať, avšak už nie je schopný oligopolne dohliadať na svoju populáciu.

¹³⁷ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3): str 418

¹³⁸ WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells*, in *Theories of the Information society*, 3., New York: Routledge, 2006, str. 110

Na druhú stranu je potreba povedať, že účelom tejto nepriamej formy kontroly je určitý žiadaný typ chovania zákazníka, užívateľa, či občana vo vymedzenom priestore. Vstupom do tohto priestoru užívateľ dáva pasívny súhlas s rešpektovaním hodnôt a noriem, ktoré si tento priestor vynucuje. Tento vymedzený prah je rovnako prahom legitimacy, je hranicou zákonnosti a nezákonnosti, akceptovania nastavených pravidiel, alebo v opačnom prípade sankcie. Kontrola ako pôvodný aspekt ľudských vzťahov, teda priamej interakcie, bola vždy založená na priamom monitorovaní a vyhodnocovaní chovania, ktoré nie je v súlade s normou, ktorá už nie je záležitosťou sociálneho vzťahu, ale záležitosťou pevne stanovených rámcov, ktoré sú rovnako platné pre všetkých účastníkov, zákazníkov, užívateľov, či zamestnancov. Navyše zdôrazňuje, že sa tu objavuje nový druh rovnosti, pretože inštitučná kontrola je namierená proti všetkým spotrebiteľom, či užívateľom rovnako; nikto nie je podozrivým viac či menej, podozriví sú všetci rovnako a bez rozdielu. Nebezpečným je ten, kto prekročí normu a nastavené pravidlá hry. Aj keď tu by sme mohli polemizovať pretože napríklad záznamy z CCTV kamier môžu byť vyhodnocované subjektívne jednotlivcom, ktorý sám rozhodne a zväží, či niektorý subjekt bude podozrivý.

Avšak v mnohých prípadoch už inštitucionálne normovanie v sebe nemá zahrnutú snahu o štruktúrovanie vnútorných premís spotrebiteľovho chovania. Dôležité je to, že sa neprekračuje stanovená norma a je úplne jedno či je zákazník, alebo užívateľ presvedčený o legitímnosti alebo správnosti normy. Často krát nie je súčasťou riadenia kontrolovaného prostredia ani snaha premietania hodnôt na tých spotrebiteľov alebo užívateľov, ktorí sa v tomto prostredí pohybujú. Inštitucionálna kontrola zo svojej povahy formálneho kanálu interakcie nezahŕňa etické a hodnotové perspektívy. Vzhľadom k tomu, čo sa kontroluje, je v mnohých prípadoch úplne jedno, čo si zákazník, alebo spotrebiteľ skutočne myslí, robí, alebo čomu verí. Pre technický mechanizmus je to irelevantné a bezvýznamné. Lianos zdôrazňuje, že tisíce denných transakcií v rámci inštitucionalizovaných oblastí, ktoré spolu tkajú sociokultúrnu sieť postmoderného subjektu, nemajú žiadny záujem utvárať a presadzovať morálne alebo kognitívne univerzum. Výhradným cieľom je stimulovať a uľahčiť také chovanie, ktoré je vhodné pre efektívne fungovanie organizácií. Zámer inštitučnej kontroly teda spočíva v efektívnej funkčnosti inštitúcie. Zámerom môže byť čokoľvek napríklad zvýšenie predaja, zníženie

kriminality a pod. Usmerňovanie chovania inštitúciou je otázkou vnútorného organizačného problému, ktorý musí byť vyriešený bez referencie k užívateľovmu názoru, či hodnotám, ktoré uznáva.

Výsledkom Lianosovej úvahy je to, že sa na účel a dôsledky inštitucionálnej kontroly už nemôžeme dívať ako na predĺženie subjektívacie, či už v zmysle podrobenia, alebo vo Foucaultovom zmysle konštituovania socializovaného ľudského individua ako subjektu. „Široká, morálna a disciplinárna moderná predstava kontroly už nie je naďalej dostatočne vysvecujúcou a odpovedajúcou v nesmiernej väčšine súčasných prostredí, kde sa uskutočňuje kolektívna interakcia.“¹³⁹

Naopak, inštitucionálna kontrola spočíva v de-subjektívácii individua, ktoré bolo, podobne, ako to bolo naznačené už u Marka Postera, transformované do fragmentovaného užívateľa, či spotrebiteľa. Alebo ako to naznačil i Bauman, ktorý skôr než o kontinuálnom utváraní identity hovorí o identifikácii a neustálom nasadzovaní nových masiek.

Počiatočným bodom, z ktorého Lianos vo svojej teórii kontroly vychádza je posun v kontrole, ktorý je potreba chápať ako súčasť masívnych zmien v oblasti súčasnej sociality a širšieho úpadku sociálneho univerza, ale taktiež v rámci zmeny, ktorá nastala v interakcii medzi užívateľom a systémami, ktoré ho obklopujú. *“Preto nie kontrola sa stáva desocializovanou, ale socialita, ktorá inštitucionalizuje samú seba; nie je to dohľad, ktorý sa zintenzívňuje a rozširuje ale dopyt po systémoch a sieťach, ktorý propaguje sám seba a uprednostňuje plynulé aj keď atomizované usmerňovanie individuí; nie je to sloboda ktorá je v poklese, ale jej kapacita, rozsah, ktorý sa presúva smerom k prístupu a použitiu systémov; nie je to stratifikácia ktorá mizne, ale závislosť na inštitucionálnej mediácii, ktorá sa zvyšuje; nie je to norma a jej socializačná funkcia ktorá sa rúca, ale jej základ ktorý je znovu vystavaný za hranicou internalizovaných hodnôt.“*¹⁴⁰

Inštitucionálna normativita a socialita teda utvára nový priestor, kde dochádza k oddeleniu užívateľov od sociálnej spolunáležitosti a utvára sa nový typ

¹³⁹ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3): str 423

¹⁴⁰ Tamt., str 425

sociality. Individualizujúca spoločnosť je preto ideálnym predpokladom atomizujúcej kontroly, ktorá má za cieľ efektívne identifikovať a obžalovať jednotlivca pokiaľ prekročí normu. Rámcom analýzy kontroly musí byť širšia téma desocializácie a individualizácie spoločnosti. Jedine takto je možné podľa Lianos skúmať sociálnu povahu inštitucionálnej kontroly, ktorej sa tak dobre darí v okruhoch technologických systémov. Lianos tak chce ukázať, že koherentný panoptický model sociálnej kontroly už neodpovedá súčasnej spoločnosti a súčasným spôsobom sociálnej regulácie. *„Bez väčších zábran sme naďalej presvedčení a predpokladáme, že vôľa kontrolovať je vrytá v projekte utvárania vlastného ja a akceptujeme nekriticky, že normatívna moc je vždy uplatňovaná skrz hodnoty, ktoré sú nám vtláčané. Takto potom odmietame zrejmu a úplnú explóziu hodnotiaceho univerza, inštitučného boja za legitimizujúci pohľad čo najväčšieho možného počtu individuí, a teda pokus o reguláciu a normativitu vystavanú na organizačnej efektívnosti...“¹⁴¹*

3.5 Emergujúca demokracia verzus elektronická kontrola

Táto kapitola kladie do kontrastu dva koncepty, a to elektronickú demokraciu, ktorú napríklad Piére Lévy¹⁴² chápe ako samosprávu užívateľov kyberpriestoru a na druhej strane elektronickú kontrolu, ktorá v tomto zdanlivo slobodnom kyberpriestore zakladá zase určitú hierarchiu a riadenie. V prvom momente sa zdajú byť tieto dva koncepty navzájom sa vylučujúce, avšak ukazuje sa, že potenciál informačných a komunikačných technológií umožňuje ich vzájomnú koexistenciu.

Elektronická demokracia

Jednou z najznámejších esejí venovaných kyberkultúre je esej francúzskeho filozofa Piéra Lévyho – *Kyberkultúra*, ktorá je pohľadom na kultúrne a sociálne aspekty nového počítačového a telekomunikačného a mohli by sme povedať i zhlukového prostredia, ktoré nazýva kyberpriestorom. V tomto kyberpriestore podľa

¹⁴¹ LIANOS, Michalis. *Social control after Foucault*, in *Surveillance & Society* 1(3):, str. 425

¹⁴² Pierre Lévy je francúzsky filozof a kultúrny teoretik, ktorý sa zaoberá predovšetkým kultúrnymi a kognitívnymi dopadmi digitálnych technológií a konceptom kolektívnej inteligencie.

Lévyho emerguje nový typ priamej elektronickej demokracie. A ukazuje sa, že sa nezlučuje s dystopickými teóriami o totálnej kontrole Veľkého brata, alebo centralizovaného vedenia, či akýmkoľvek iným typom mocenskej hierarchie.

Kyberpriestor Lévy nechápe iba ako hmotnú infraštruktúru digitálnej komunikácie, ale prihliada predovšetkým na aktívny prvok – participujúceho človeka, ktorý pracuje s množstvom informácií a tak sám tento priestor i spoluvytvára. Pre kyberpriestor je typická sieťovosť, je to nové komunikačné prostredie, ktoré pozostáva z celosvetového prepojenia počítačov. Kolektívna inteligencia je pojem, ktorý by mal viacej ozrejmiť Lévyho chápanie kyberpriestoru, ktorý nepovažuje iba za akúsi informačnú diaľnicu, ale kolektívny proces neustálej komunikácie, participácie a vzájomnej interakcie.¹⁴³ Esej teda upriamuje svoju pozornosť na rozvoj digitálnych komunikačných a informačných technológií, avšak v humanistickej perspektíve. Lévy utváranie kyberpriestoru vidí ako uskutočnenie humanistickej ideí ľudstva, ako novú formu telekomunikácie, ktorá poslúži ako nástroj k zblížovaniu sveta a ľudí navzájom. Je to jemné preplietanie ľudí do jednej interaktívnej látky. Lévy túto novú formu telekomunikácie prirovnáva po vzore Roya Ascota k veľkej potope, kde sa ale miesto jednej archy plaví neskutočné množstvo árch, stále na seba narážajúcich a ovplyvňujúcich sa v neustálej záplave informácií. Z toho je evidentný pozitívny prístup Lévyho k novému technickému a komunikačnému univerzu.¹⁴⁴

Elektronická komunikácia v kyberpriestore je umožnená vďaka na diaľku zdieľanej pamäti, teda akejsi kolektívnej pamäti. Je to komunikácia založená na princípe „všetci – všetci“ a má podobu siete, kde každý bod sa môže spojiť s akýmkoľvek iným, podobne ako to popísali Deleuze a Guattari v knihe *Tisíc plošín*, keď predstavovali *rhizóm*.

¹⁴³ LÉVY, Pierre. Kyberprostor, nebo Virtualizace komunikace in *Kyberkultura*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2001., str. 77-97

¹⁴⁴ Lévy obecně čo sa dopadu nových technológií na spoločnosť týka nahliada na túto problematiku omnoho pozitívnejšie než väčšina sociológov, filozofov, či kultúrnych teoretikov. Z jeho pohľadu technika spoločnosť a kultúru nedeterminuje ale podmieňuje. Techniky skôr otvárajú možnosti, ktoré sú viac menej zúžitkované, než by boli nevyhnutnými príčinami ďalších procesov. Uvádza to na príklade Gutenbergovho stroja a následného procesu reformácie. Porovnaj LÉVY, Pierre . Kyberprostor, nebo Virtualizace komunikace in *Kyberkultura*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2001, str. 77-97

Lévy ho nazýva globálnym hypertextom alebo virtuálnym webovým metamestom.¹⁴⁵ Prostredie kyberpriestoru je považované za takzvanú emergujúcu priamu demokraciu, ktorá má byť výzvou pre súčasný typ reprezentatívnej demokracie.¹⁴⁶ Kyberkultúrou rozumie Lévy súbor techník, či už materiálnych alebo intelektuálnych, praktických zvyklostí, postojov, spôsobov uvažovania a hodnôt, ktoré sa rozvíjajú vo vzájomnej väzbe s nárastom kyberpriestoru. Je to nový typ univerza, ktorý sa na rozdiel od predchádzajúcich zakladá na komunikácií a vzájomnom prepojení informácií a posolstiev, kde neustále vytvárajúce sa nové virtuálne spoločenstvá do týchto posolstiev vkladajú nový zmysel. Nová humanita sa teda zakladá na permanentnej komunikácií a prepojení. O sieťovom charaktere súčasnej spoločnosti hovorí i Manuel Castels vo svojej knihe *The Rise of the Network Society*.¹⁴⁷

Kolektívna inteligencia je jedným z dôležitých pojmov, ktorými sa vo svojej eseji *Kyberkultúra* tento francúzsky filozof Lévy zaoberá a ktorá k emergujúcej demokracii bez sporu patrí. Kolektívna inteligencia, ako jeden z hlavných motorov kyberkultúry umožňuje, aby ľudia spojili svoje predstavy a inteligenciu v prospech rozvoja a emancipácie človeka. Je tu teda evidentné prepojenie s ústrednou myšlienkou osvieteneckej filozofie. Mala by byť spontánnou, decentralizovanou kooperatívnou činnosťou, aby sa mohla priblížiť idei osvieteného človeka a novej humanity, avšak Lévy sa ohradzuje, že je to iné, než vysoko mieriace veľké príbehy celej moderny... „je to virtuálna účasť ľudstva na sebe samom“.¹⁴⁸

Inteligencia je v novom priestore univerzálne distribuovaná a vedie k efektívite a kolektívnemu zdieľaniu túžob, prání a znalostí. Nový priestor umožňuje omnoho rýchlejšiu výmenu informácií a znalostí, je to vysoko súťažné prostredie, kde sa stretávajú mozgy, globálne sa zdieľajú kvantá informácií, znalostí a názorov. Prístup k informáciám a ich distribúcia je vďaka vysoko rýchlostnému prenosu omnoho rýchlejšia a efektívnejšia. Rýchle médiá sú podporou kolektívnej

¹⁴⁵ LÉVY, Pierre. Všeobecnosť bez totality základ kyberkultúry in *Kyberkultúra*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2001, str. 97 - 107

¹⁴⁶ ITO, Joichi . Emergent Democracy. In *Emergent Democracy* [online]. [s.l.] : [s.n.], 2003 [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: <<http://joi.ito.com/joiwiki/EmergentDemocracyPaper#head-1bbdbd27be42319c5f34da3c921ec810235cff00>>.

¹⁴⁷ WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells, in Theories of the Information society*, 3., New York: Routledge, 2006

¹⁴⁸ LÉVY, Pierre. Kyberpriestor, alebo Virtualizácia komunikácie in *Kyberkultúra*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2001, str., 77-97

inteligencie. Nad kyberpriestorom mohli by sme povedať spolu s Johnsom emerguje akýsi znalostný opar, ktorým je práve táto kolektívna inteligencia – kooperujúce mozgy spracovávajúce informácie. Princípmi kolektívnej inteligencie tak, ako ju chápe Lévy, sú rovnosť zainteresovaných účastníkov, neexistencia žiadnej centrálnej, či ústrednej moci, alebo novodobých znalostných odborných oligarchov, existuje tu iba konsenzuálne rozhodovanie. Podľa Lévyho je to nový typ univerzality, ktorú nazýva „všeobecnosť bez totality.“¹⁴⁹ Všeobecnosť už nie je prepojením cez význam, ale cez vzájomnú interakciu. Lévy hovorí: „čím je tento priestor univerzálnejší (rozľahlejší, prepojenejší, interaktívnejší), tým menej ho je možné totalizovať.“¹⁵⁰

Je však potrebné dodať, že Lévyho pozitívne a miestami až utopické nahliadanie na kyberpriestor má svoje limity, pretože je možné sa stretnúť s určitými mocenskými aspektmi, kontrolou a poriadkom aj v prostredí kyberpriestoru. Na druhej strane je potrebné dodať, že tento nový kyberpriestor ponúka okrem ohromnej možnosti komunikácie i úrodnú pôdu napríklad i rhyzomatickému bujneniu umenia, alebo ohromné možnosti slobody slova, či zoskupovania.

Modelom kolektívnej inteligencie je pre Lévyho sociálny hmyz, akým sú napríklad vojenské jednotky, alebo včelí úľ, kedy orientácia v priestore je na úžitok celému druhu. V kyberpriestore je dobrým príkladom emergencie kolektívnej inteligencie podieľanie sa veľkého množstva užívateľov Internetu na vytváraní virtuálnej encyklopédie Wikipédia¹⁵¹, kde každý užívateľ môže prispieť svojou špecifickou znalosťou. Avšak je potrebné dodať, že kvôli spôsobu, akým je táto elektronická encyklopédia vytváraná jej kvalita a presnosť zatiaľ nie sú zo strany akademikov, expertov a odborníkov hodnotené príliš ústretovo. Aj keď je nepochybne tento kolektívne vytváraný kategoriálny systém omnoho demokratickejší, než kategoriálne systémy vytvárané odbornou verejnosťou, alebo jednotlivcom, existujú aj v tomto type organizácie hierarchické prvky,

¹⁴⁹ LÉVY, Pierre. Všeobecnosť bez totality základ kyberkultúry in *Kyberkultúra*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2001, str. 97-107

¹⁵⁰ Tamt., str. 97-107

¹⁵¹ Main Page. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. St. Petersburg (Florida) : Wikipedia Foundation, [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page>

predovšetkým odstupňovanie právomoci pre rôzne skupiny užívateľov, blokovanie vandalov, alebo uzamykanie obsahu vybraných článkov.¹⁵²

Na druhej strane je bezpochyby prínosné, že nové informačné a komunikačné technológie umožňujú komunikáciu a interakciu, šetria čas, umožňujú prístup k databázam a elektronickým zdrojom, textom, umožňujú vyhľadávanie v hypertextoch, prezeranie videí, počúvanie hudby, interakcie so simuláciami, vytváranie spoločenstiev, konferencií a pod. Všetky tieto veci užívatelia nie len využívajú, ale i vytvárajú, čím sa podieľajú na vytváraní kyberpriestoru. V poslednej dobe sa dokonca hovorí o Internete ako o kyberkomunizme, kde takzvaná produkcia „peer to peer“ utvára spoločné vlastníctvo podľa komunistického hesla: „Každý podľa svojich možností, každému podľa jeho potrieb.“¹⁵³ Toto voľné zdieľanie je avšak narúšané silnejúcimi hlasmi zo strany ochrany autorských práv, ale i legislatív politických celkov po väčšej kontrole a regulácii.

Lévy tiež hovorí o novej elektronickej demokracii¹⁵⁴, ktorá otvára možnosti väčšej participácie a zapájania sa občanov prostredníctvom interaktívnej a kolektívnej komunikácie do spravovania obce. Lévy pri svojom premýšľaní nad kyberkultúrou hovorí, že sa objavuje nová forma verejnej mienky. Dokonca navrhuje prehodnotiť samotný pojem „verejný“ a nahradiť ho virtuálnym.¹⁵⁵ Za súčasný príklad tohto nového typu verejnej mienky by sme mohli považovať napríklad hlasovanie, ktoré zahájila česká politická strana Veci verejné na Internete. Toto hlasovanie ľudí malo rozhodnúť o tom, či by mala táto strana vstúpiť a podieľať sa na vláde Českej republiky alebo nie. Otázkou však je, či skutočne všetci hlasujúci sú jednak voličmi tejto strany a či vôbec majú právo rozhodovať za všetkých voličov, ktorí dali hlas tejto strane v riadnych voľbách, pretože hlasovať

¹⁵² SAKASTROVÁ, Lucie. Kategoriální systém otevřené encyklopedie Wikipedie. In *Kategoriální systém otevřené encyklopedie Wikipedie* [online]. [s.l.] : [s.n.], 2010 [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: <<http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15308/3/KategorWikipedie.pdf>>. ISSN 1801-3252.

¹⁵³ RATCLIFFE, Mitch ; LEBKOWSKY, Jon. *Extreme Democracy* [online]. [s.l.] : [s.n.], 2005 [cit. 2011-05-03]. The dead hand of modern democracy: Lessons for emergent post-modern democrats , s. . Dostupné z WWW: <<http://extremedemocracy.com/>>.

¹⁵⁴ LÉVY, Pierre. Kyberprostor, Město a Elektronická demokracie in *Kyberkultura*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2001, str. 167-181

¹⁵⁵ Tamt., 167-181

môže ktokoľvek, kto je pripojený na sieť. S týmto je spojená i otázka identity: kto sú všetci hlasujúci na sociálnej sieti a aký je ich primárny záujem?

Nesmiernym prínosom digitálneho kyberpriestoru je rýchly prístup k informáciám, ktorý umožňuje ich efektívnejšie spracovávanie a ich využívanie, s čím je spojené nespočetné množstvo výhod oproti možnostiam, ktoré poskytuje klasický priestor, ktorý komunikáciu spomaľoval. Aj keď na jednej strane môže kyberpriestor zvýšiť silu centier tým, že ich urobí všadeprítomnými na druhej strane zvyšuje možnosti pre organizovanie jednotlivcov do skupín. Príkladom je šírenie informácií prostredníctvom sociálnych sietí medzi protivládnyimi povstalcami v afrických krajinách počas povstání na začiatku roku 2011, ktorým však predchádzala kontrola toku informácií v Tunise zo strany vlády. Podobne napríklad v Egypte, vláda ako reakciu proti šíriacim sa protestom pristúpila k vypnutiu Internetu a služieb mobilných operátorov. Práve v tomto bode sa ukazuje slabina novej emergujúcej demokracie, ktorá naznačuje, že i Mafesoliho nomádske vandrovanie kyberpriestorom má svoje hranice, čoho dobrým príkladom je rovnako i Čína a jej cenzúra a kontrola Internetu hlavne pri protivládnych demonštráciách.¹⁵⁶

Kyberpriestor ako komunikačná sieť ponúka bezpochyby neskutočné množstvo nových možností, informácií a výhod s tým spojených, ktoré človeka na rozdiel od klasických médií posúvajú o krok ďalej a omnoho viacej ho zapájajú do kolektívnej interakcie a komunikácie. Taktiež práve vďaka Internetu a novým informačným a komunikačným technológiám je možné zverejňovanie správ ľahko šíriť ďalej. Napríklad informácie na serveri Wikileaks, ktorý sa podujal koncom roka 2010 zverejňovať získané tajné depeše americkej diplomacie, boli po snahe americkej vlády o zabránenie šírenia tajných správ ďalej, vďaka Internetu, zrkadlovo kopírované ďalšími serverami po celom svete. Na druhej strane je otázkou nakoľko je každý jednotlivец schopný prístup k informáciám využiť a k akým informáciám má prístup umožnený.

¹⁵⁶ Ostatne aké ľahké môže byť odpojenie mnohých užívateľov od siete ukazuje i nedávny príklad, kedy Gruzínska dôchodkyňa odpojila Arménsko od Internetu keď pri hľadaní medií prerezala optický kábel. Vid'. *75letá dôchodkyňa překopala optický kabel, odpojila tím Gruzii a Arménii od internetu* [online]. 2011 [cit. 2013-06-01]. Dostupné z: <http://pctuning.tyden.cz/component/content/article/1-aktualni-zpravy/20685-75leta-duchodkyne-prekopala-opticky-kabel-odpojila-tim-gruzii-a-armenii-od-internetu>

Je potreba podotknúť, že elektronická demokracia v Lévyho pojatí nie je iba pripojením všetkých na sieť, či prístupom k obsahu, ale participáciou na kolektívnej inteligencii, ktorá pre neho znamená nový začiatok ľudského spolužitia a smerovania, ktorého hlavným cieľom by mal byť sám človek. Kyberpriestor odmieta chápať iba ako nové vojnové pole priemyselných sokov, či korporácií alebo jednu veľkú kybertelevíziu, ale predovšetkým ako kolektívnu výmenu vedomostí, priestor pre rozvoj celoplanetárnej spolupráce a spoluvytvárania virtuálnych svetov. Sám Lévy však poukazuje i na možné nebezpečenstvo, k akému by táto nová elektronická demokracia, ktorá je podobne ako americký typ demokracie vytváraná zdola¹⁵⁷, teda z aktivistického hnutia kyberkultury, mohla sklúzať. Tou odvrátenou stranou kyberpriestoru je tzv. celoplanetárny supermarket. Mohli by sme teda na povedať, že kyberpriestor, ako komunikačná sieť ponúka ohromné možnosti pre človeka, ale záleží na samotnom ľudstve ako celku, ako tento potenciál dokáže využiť a akým hodnotám umožní vstup do tohto priestoru.

Elektronická kontrola

Je kyberpriestor slobodným priestorom a má človek v tomto priestore plnú moc nad svojou vlastnou identitou? Alebo aj tu existujú určité hranice jednania a slobodnej voľby? Ukazuje sa, že okrem elektronickej demokracie, ktorá v kybernetickom priestore emerguje sa darí i kontrolným mechanizmom. Kam sa posunul kyberpriestor od ranných predstáv nového slobodného univerza, kde neplatia teritoriálne zákony? Na túto otázku sa aspoň v základných rysoch pokúsím nájsť odpoveď.

Významnými aktérmi na poli elektronickej kontroly, získavania dát a regulácie v kyberpriestore hrajú významnú rolu napríklad internetové vyhľadávače, ktoré sú pre mnohých užívateľov hlavnou vstupnou bránou k obsahu a informáciám na Internete, a ktoré disponujú rôznorodými druhmi informácií od súkromných údajov, užívateľovom pohybe na Internete a prehliadaných webových stránkach, dokonca i o jeho geografickej pozícii a pod. Skrz vyhľadávače sa užívateľ prostredníctvom kľúčových slov dostáva k webovým stránkam, ktoré sú

¹⁵⁷ Každú z Lévyho plávajúcich árch by sme mohli symbolicky pomenovať zakladateľskými loďami Mayflower.

indexované a zoradené podľa určitých kritérií nastavených daným vyhľadávačom. Informácie sú teda zobrazované selekčnou metódou. Do výsledkov vyhľadávania sa môže premietat' i geografická pozícia užívateľa aj napriek rovnako zadanému hľadanému heslu. Obecne význam určenia geografickej pozície rastie a uplatňuje sa pri takzvanom „*geo targeting*“, teda cieleň reklamy, či obsahu podľa geografickej pozície. Táto služba môže na jednej strane užívateľovi pomôcť nájsť určité služby alebo produkty, ktoré hľadá v jeho najbližšom okolí, avšak na druhej strane ho môže i významne obmedziť v ponuke tým, že mu bude zobrazovať reklamy iba firmami z blízkeho okolia. Za upravovanie výsledkov vyhľadávania podľa lokality užívateľa bol kritizovaný i jeden zo svetovo najužívanejších vyhľadávačov Google. Na možné zneužitie geolokalizácie a nežiadaneho vstupu do súkromia sa upozorňuje predovšetkým v súvislosti s prepojením osobného profilu užívateľa.

Podľa výsledkov vyhľadávania sa cieľi i reklama a platené odkazy a podobne sa užívateľovi môžu zobrazovať reklamy i na základe obsahu emailovej pošty. Existujú i softwarové nástroje pre majiteľov webových stránok, ako napríklad Google Analytics, ktoré im, mimo iné, umožňujú monitorovať pohyb užívateľov v danom rozhraní webovej stránky, z akého hypertextového odkazu prišli, alebo ako dlho sa tam zdržali a pod. Všetky tieto informácie a štatistiky slúžia pre ďalšiu analýzu, na základe ktorej je možné spätne zacieliť na zákazníka. Cieľom získavania dátových informácií je v podstate snaha o optimalizáciu.

Ďalším dôležitým trendom, ktorý sa v rámci kontroly kyberpriestoru ukazuje je význam teritória a jeho vplyv na modifikáciu v kyberpriestore. To sa potvrdzuje skrz silnejúcu snahu kontrolovať kyberpriestor z vonku, mohli by sme hovoriť o akejsi metakontrole zo strán jednotlivých štátov, či politických uskupení skrz svoje legislatívne orgány. Je to prejav snahy regulovať mohli by sme povedať „neviditeľnú ruku Internetu“, ktorý mal spočiatku ambície byť aktivisticky samoregulačným. Silnejúce hlasy teritoriálnych celkov po regulácii Internetu sa objavujú v mene ochrany autorských práv a duševného vlastníctva, ochrany práv občanov daného teritoriálneho celku, predovšetkým ochrany súkromných údajov, odcudzenia identity, zvýšenia bezpečnosti, ako snaha udržať si svoj mocenský režim pod kontrolou, ale taktiež ako súčasť mocenského boja medzi globálnymi mocnosťami navzájom.

Dobrym príkladom je obmedzenie americkej firmy Yahoo, ktorá na svojom internetovom portáli umožnila celosvetový internetový predaj predmetov s nacistickou tematikou, avšak napríklad i občanom Francúzska aj napriek tomu, že vo Francúzsku je zákaz predaja takýchto predmetov. Reakciou Francúzska bol súdny príkaz, ktorý americká firma Yahoo musela napokon rešpektovať a prijať opatrenia, v tomto prípade neumožniť predaj predmetov s nacistickou tematikou pre užívateľov nakupujúcich z tejto krajiny. K tomu má Yahoo slúžiť geolokačné zariadenie na zistenie zemepisnej identifikácie užívateľa.¹⁵⁸ Regulácia Internetu zo strany štátov sa deje predovšetkým vďaka hrozbe postihov, ktoré štáty smerujú voči prostredníkom Internetu, akými sú predovšetkým poskytovatelia Internetu, finanční prostredníci, akou je napríklad služba PayPal, alebo internetové vyhľadávače.¹⁵⁹ Prípád servra Wikileaks¹⁶⁰ z konca roku 2010 je toho dobrým príkladom, kedy na nátlak americkej vlády bolo zverejňovanie tajných diplomatických hlásení americkej diplomacie rôznymi spôsobmi blokované v mene poškodenia záujmu vlasti, avšak na úkor práva na informácie a slobodu prejavu.

Firma Yahoo, ale i ďalšie svetové značky internetových firiem, ako napríklad Google, či Microsoft boli zase kritizované zo strany ochrany ľudských práv predovšetkým za porušovanie slobody slova. Firma Yahoo bola kritizovaná predovšetkým preto, že poskytla čínskej vláde citlivé elektronické záznamy svojich užívateľov, ktorí boli významnými aktivistami a kritikmi komunistického režimu v Číne, čo pomohlo k ich obžalovaniu a následnému uväzneniu. Podobne sa vzniesla vlna kritiky za porušovanie slobody slova i na internetový gigant Google, ktorý v minulosti pristúpil na blokovanie a cenzúru vyhľadávaných termínov, ktoré sú pre čínsky komunistický režim politicky nepohodlné, ako napríklad stav ľudských práv v Číne, alebo pornografické odkazy a pod. Dodržiavanie zákonov najľudnatejšej krajiny sveta, z ktorých mnohé narážajú na Medzinárodnú listinu ľudských práv, globálnymi internetovými firmami je pochopiteľné, pretože je vyvážené ekonomickým ziskom z obchodovania na tak veľkom trhu, o ktorý by mohli prísť. Tu sa ukazuje a potvrdzuje Deleuzova myšlienka kontroly, ktorej hnacím motorom je situácia na svetových trhoch. Navyše neposlušnosť

158 GOLDSMITH, Jack; WU, Tim. *Kdo řídí internet? : Illuze o světě bez hranic*. 1. vydání. Praha : Dokořán, 2008. Internetová revoluce, str. 22

159 Tamt. 96

160 Novinky [online]. 29.11.2010 [cit. 2011-05-23]. Dostupné z WWW:

<<http://www.novinky.cz/zahranicni/amerika/218104-wikileaks-zverejnuje-tajne-diplomaticke-depese-jsou-mezi-nimi-i-zpravy-z-prahy.html>>.

a odporovanie užívateľov čínskeho Internetu sa trestá odpojením, alebo pokutami. Najnovšie sa spor Číny a Googlu kvôli cenzúre vyostřil po hackerských útokoch prichádzajúcich z Číny a smerujúcich na emailové účty na Googlu predovšetkým aktivistov bojujúcich za ochranu ľudských práv v Číne.¹⁶¹ Čína okrem ďalších prvkov cenzúry navyše používa takzvanú Great Firewall, informačnú stenu pre blokovanie nežiadúceho obsahu prichádzajúceho zo zahraničia, na ktorej sa podieľala predovšetkým americká spoločnosť Cisco. Táto spoločnosť momentálne čelí žalobe zo strany čínskych aktivistov z organizácie Falun Gong za porušovanie ľudských práv v Číne, kvôli spolupráci na tomto cenzúrnom systéme.¹⁶² O totálnu kontrolu nad Internetom sa v súčasnej dobe pokúša napríklad i Irán, ktorý sa snaží vytvoriť vlastnú sieť, aby tak mohol viac „ochrániť“ svoj ľud pred západnými myšlienkami a ideálmi a taktiež predísť protivládne šíreniu myšlienok, ako tomu bolo v prípade iných arabských krajín.¹⁶³

Internetový gigant Google, s rozširovaním svojich softwarových nástrojov a služieb, čelí kritike i zo strany mnohých ďalších krajín po celom svete, ktoré sa ozývajú predovšetkým kvôli ochrane súkromných údajov ich obyvateľov. Jedným takýmto prípadom je i služba Google Street View, ktorá ponúka virtuálnu prehliadku vybraných miest sveta. Táto služba bola napríklad kritizovaná zo strany Nemecka, Českej republiky alebo i Francúzska a ďalších krajín. Najväčším bodom úrazu, ktorý sa stretol s vlnou kritiky je monitorovanie detailov súkromných priestorov, náhodných chodcov, značiek áut, ďalej skladovanie dát, alebo neoprávnené zbieranie hesiel, či emailov z nezabezpečených súkromných bezdrôtových sietí pri mapovaní miest.

Teritoriálna závislosť sa prejavuje i u ďalších internetových služieb. Napríklad na hudobnom portáli *YouTube* je možné teritoriálne podľa krajiny blokovať prehrávanie určitých videí. Je to reakcia *YouTube* na ochranu autorských

161 DRUMMOND, David . The Official Google Blog [online]. 1.12.2010 [cit. 2011-05-17]. Dostupné z WWW: <<http://googleblog.blogspot.com/2010/01/new-approach-to-china.html>>.

162 DOČEKAL, Daniel. Cisco čelí žalobě za pomoc při budování čínské cenzurní Great Firewall. JustIT.cz [online]. 23.5.2011, 9, [cit. 2011-05-31]. Dostupný z WWW: <<http://www.justit.cz/wordpress/2011/05/23/cisco-celi-zalobe-za-pomoc-pri-budovani-cinske-cenzurni-great-firewall/>>.

163 KASÍK, Pavel . Technet.cz [online]. 30.5.2011 [cit. 2011-05-31]. Technet.idnes.cz. Dostupné z WWW: <http://technet.idnes.cz/iran-se-odrizne-od-prohnilého-zapadniho-internetu-a-zalozi-vlastni-1p0-/sw_internet.aspx?c=A110530_150639_sw_internet_pka>.

práv vlastníkov obsahu, ktorý sa nejaký ďalší užívateľ portálu *YouTube* snaží týmto kanálom neoprávnene šíriť ďalej.

Ako príklad kontroly skrz poskytovateľov internetu v Českej republike, akými sú mimo iné napríklad spoločnosti O2, Vodafone, alebo T-Mobile, je blokovanie webových stránok, ktoré sa ocitli na takzvanom blackliste britskej spoločnosti IWF (*Internet Watch Foundation*)¹⁶⁴, tá sa totiž snaží bojovať proti zneužívaniu detí a proti detskej pornografii. Mimochodom na tomto zozname sa v roku 2008 na určitý čas ocitla i Wikipédia, pretože IWF vyhodnotil obsah na jednej z jej stránkach ako potenciálne ilegálny podľa britských zákonov bojujúcich proti ilegálnemu zneužívaniu detí na Internete. Za čo si ale IWF vyslúžila veľkú kritiku a následne blokovanie Wikipédie skončila.

Výber niekoľkých vyššie popísaných príkladov teritoriálnej závislosti Internetu na hraniciach poukazuje, že sa postupne aj do tohto prostredia kyberpriestoru dostáva právna a politická terminológia, čo len potvrdzuje neschopnosť Internetu samoregulácie s tým, aby nedochádzalo k vzájomnému narušovaniu práv účastníkov internetovej komunity. Vieru v absolútnu slobodu anarchistického typu v prostredí Internetu tak prekrylo premietanie teritoriálnych hraníc a regulačné tendencie i v tomto zdanlivo slobodnom priestore. Tento fenomén, s ktorým sa v prostredí Internetu čoraz častejšie stretávame však nie je možné hodnotiť jednostranne iba ako snahu o kontrolu v čisto negatívnom slova zmysle, ale zväziť i druhú stranu mince akou je kontrola s cieľom zabrániť kyberzločinu a porušovaniu všeobecných ľudských práv i zákonov špecifických pre dané politické a kultúrne celky. Je potrebné si uvedomiť že kontrola môže slúžiť napríklad rovnako dobre pre účel obmedzenia práv, tak i pre účel ich ochrany.

Politické a kultúrne aspekty jednotlivých lokalít hrajú teda významnú rolu v teritoriálnom vymedzovaní Internetu, ktorý aj napriek rhizomatickej povahe má tendenciu byť zároveň sieťou prepojených menších špecifických sietí. To je jednak logickou a prirodzenou reakciou na kultúrnu, jazykovú, hodnotovú a geografickú rozmanitosť, sofistikovanejšie technické možnosti regulácie a kontroly, ale taktiež

¹⁶⁴ Internet Watch Foundation [online]. 1996 [cit. 2011-05-21]. Dostupné z WWW: <<http://www.iwf.org.uk/>>.

ako presun politickej interakcie politických celkov v ich vzájomnom mocenskom boji a presadzovaní svojich záujmov. Je to evidentné zo snahy veľkých politických hráčov, akým je napríklad Európska Únia, ktorá sa snaží aby správa koreňového servra a diktát internetovej politiky nepodliehali výhradne kontrole USA.¹⁶⁵ Internet a nové technologicky sofistikované elektronické komunikačné siete, ktoré pôvodne aspirovali na samoregulačný raj aktivistov, sa ukázali byť i dobrým nástrojom a priestorom vykonávania starej politiky novými prostriedkami. Potom je veľmi ťažké si predstaviť fungovanie jednotných globálnych pravidiel, ktorými by sa komunikácia v kyberpriestore riadila, keď takúto predstavu jednotných globálnych pravidiel sa nepodarilo uskutočniť ani v geografickom priestore celej planéty. Avšak keďže sa kyberzločinu nevyhne žiaden štát, mohol by napríklad konsenzus o jednotnej podobe medzinárodných zákonov týkajúcich sa internetovej trestnej činnosti byť významným medzníkom v boji proti kyberzločinu, ktorý momentálne nepozná hraníc.

Otázkou však zostáva, nakoľko je táto predstava elektronickej demokracie založenej na osvieteneckom predpoklade uskutočniteľná, keď tento kyberpriestor je tak výhodný pre všetky zainteresované strany, medzi ktoré, okrem obyčajných užívateľov, patria i štáty, nadnárodné korporácie, teroristické organizácie, skupiny organizovaného zločinu, hackeri, piráti a pod. Každá z týchto kvázi „záujmových skupín“ má predsa záujem presadzovať svoje záujmy v kyberpriestore a to často kráť na úkor inej skupiny, či iných záujmov. Nový typ demokracie by mal konkurovať doposiaľ najosvedčenejšiemu typu demokracie, akou je zastupiteľská demokracia, ktorá spočíva vo vláde väčšiny pri rešpektovaní práv menšiny. Otázkou je či bude elektronicá demokracia schopná garantovať práva všetkým rovnako, pretože tu neexistuje zatiaľ žiadna celokyberpriestorová ani globálna autorita, ktorá by tieto práva garantovala všetkým účastníkom. Respektíve ako v tomto type demokracie zabezpečiť, aby zostal vlk sýty a ovca celá? Je však súčasný človek, individualizovaný jednotlivец schopný získať rovnako kvalitné informácie a konkurovať vedeniu/moci, ktorými disponujú iné záujmové skupiny, či subjekty v kyberpriestore? Keď sa viac nad touto otázkou zamyslíme je jasné, že svoje záujmy bude najefektívnejšie presadzovať v tomto novom type elektronickej

¹⁶⁵ GOLDSMITH, Jack; WU, Tim. *Kdo řídí internet?: Illuze o světě bez hranic*. 1. vydání. Praha : Dokořán, 2008. Globální zákony, str.65-155

priamej demokracie ten/to, kto/čo bude disponovať informáciami, respektíve otvoreným prístupom k čo najväčšiemu množstvu informácií a teda vedením.

3.6 Sloboda ako možnosť odporu

V predchádzajúcich kapitolách bolo vysvetlené, že tento zdanlivo slobodný analytický priestor, ktorý sa pred nami s nástupom liberálnej demokracie a kapitalizmu otvára, však stojí na novom režime ovládania, ktorý je ale omnoho zložitejšie obísť, vyhnúť sa mu, alebo proti nemu bojovať, než tomu bolo u predchádzajúceho disciplinárneho typu dohliadania, kde bolo pôsobenie moci omnoho viditeľnejšie a taktiež bolo omnoho jasnejšie kto je participujúcim hráčom v mocenskom vzťahu: dozorca - väzeň, učiteľ – žiak, psychiater – duševne chorý a pod. Avšak dnes to nemusí byť tak jasné, pretože často krát ani nevieme a nevidíme, že sme viditeľní a odkiaľ pohľad prichádza, napríklad v prostredí Internetu sú naše kroky, naše stopy a naša identita ľahko kontrolovateľné bez toho, aby sme čo i len tušili, kto, alebo čo sa na nás „díva“, v zmysle, kto nás má pod kontrolou a prečo. Užívateľ, občan, či zákazník nemusí o subtílnej elektronickej kontrole skutočne vedieť, čím sa stáva omnoho viacej zraniteľným na rozdiel od uväzneného v panoptickom vezení, ktorý dohliada sám nad sebou, pretože vie, že môže byť objektom dohliadania. Mimo tento viditeľný priestor Panoptika je človek vo svojom súkromí, avšak v prepojenej sieti rôznych kontrol sa okruh súkromia temer vytráca a i možnosť odporu je omnoho menšia. S tým súvisí i pomerne často diskutovaný totalitárny potenciál novej kontroly, ktorý spočíva na pochybnosti, či v dobe globálnej kontroly vôbec existuje únikový východ. Nakoľko je teda dnešný človek súčasnej spoločnosti tým, kto vidí a vie, aby mohol byť hráčom v mocenskej hre, aby bol schopný sa brániť, alebo stať sa iným? Otázkou však je, či dnešný človek vie prečo by mal byť iným a či sa vôbec iným stať chce.

„...kontrolu čaká konfrontácia nielen s rozkladom hraníc, ale aj s výbuchmi v slums a getách.“¹⁶⁶

Súčasťou Foucaultovej teórie mocenských vzťahov je okrem podmanenia a spredmetnenia i neodlúčiteľný fakt boja s mocou zo strán podmanených

¹⁶⁶ Deleuze, Gilles. *Rokovania*, Filozofia do vrecka, Bratislava: Archa, 1998, str. 200

subjektov. Moc, ktorú Foucault chápe ako vzťah – jednanie pôsobiace na iné jednanie, kde nemá miesto represia, otroctvo ani násilie, je podmienená slobodným pohybom a možnosťou zmeny. Preto je aj dnes potreba sa zamerať na ohniská súčasného odporu a boja s mocou. Disciplinárnu spoločnosť síce nahrádzajú nové kontrolné spoločnosti a nový analytický priestor vybudovaný na elektronických sieťach informačných technológií, kde nový režim ovládania je omnoho zložitejšie obísť, avšak je potreba hľadať nové zbrane, a nové alternatívy odporu, ako nabáda napríklad Deleuze v jeho knihe *Rokovania*.¹⁶⁷

Foucault sa vo svojej teórii i vo svojom živote vždy staval na stranu lokálnych vedení, na stranu menšín, aby ich hlas bolo počuť. Keďže je dnes sloboda slova samozrejmosťou, aspoň teda v krajinách západnej liberálnej demokracie, mohlo by sa zdať, že utlačané skupiny dosiahli ideálne podmienky pre boj s mocou. Predovšetkým s rozvojom Internetu sa naskytá mnoho príležitostí, ako sa zapojiť do komunikácie a nechať hovoriť utlačované menšiny. Príkladom je možnosť vytvárania vlastných blogov – teda vlastných médií pomocou ktorých je možné vyjadriť svoj vlastný názor, ďalej možnosti diskusií pod článkami internetových denníkov, a samozrejme s rozšírením sociálnych sietí možnosť hovoriť a komunikovať s veľkým množstvom ľudí. Avšak aj napriek tomu existujú témy o ktorých sa napríklad nehovorí a naopak voľná distribúcia fotografií a článkov na určité témy je zakázaná a hrozí za ňu postih. Takou je napríklad téma detskej pornografie, alebo neonacistickej propagandy a pod. Je teda jasné, že aj v dnešnej spoločnosti zostávajú niektoré dvere jednoducho zatvorené.

Je však otázkou či stačí, aby sa menšiny v dnešnej kontrolnej spoločnosti, ktorá je komunikácií viac než naklonená, dokonca môžeme povedať, že komunikácia je jednou z jej hlavných charakteristických črt, dostali k slovu. Podľa Deleuza je totiž dnešná komunikácia skazená a preniknutá peniazmi a preto je možno dôležitejšie nie komunikovať, ale tvoriť vakuoly prerušení, či nekomunikácie, aby sme sa vyhli kontrole.¹⁶⁸ Aj napriek tomu, že sa kontrole v dnešnom zdanlivo slobodnom priestore dá ťažko vyhnúť, Deleuze nabáda k utváraní nových udalostí, novej reality, k utváraní nových alternatív, ktoré

¹⁶⁷ Deleuze, Gilles. *Rokovania*, Filozofia do vrecka, Bratislava: Archa, 1998, str. 202

¹⁶⁸ Tamt. str.193

kontrole unikajú. Podobne i český historik Dušan Třeštík hovorí o neustálom utváraní našich dejín a oproti Francisovi Fukuyamovi, ktorý zastáva predpoklad konca dejín v podobe triumfálneho víťazstva liberálnej demokracie, nabáda k neustálemu utváraniu a projektovaniu novej budúcnosti „*nami, ktorí medzi sebou hovoríme*“.¹⁶⁹

Ak sa pozrieme bližšie na podoby boja s mocou v dnešnej spoločnosti, je možné nájsť mnoho odporcov žijúcich a uchylujúcich sa k alternatívnym spôsobom života, ktorí dávajú jasne najavo svoju neochotu participovať na tomto modeli kontrolnej spoločnosti. Môže ísť napríklad o rebelujúce skupiny hackerov, ktorí sa snažia postaviť snahám o reguláciu a kontrolu Internetu, alebo v novom prostredí elektronických informačných a komunikačných sietí svojimi hackerskými útokmi vyjadrujú nespokojnosť so spoločenskou situáciou, alebo nejakým činom, či už politického, ekonomického alebo iného rázu. „*Kontrolné spoločnosti používajú stroje tretieho druhu, informatické stroje a počítače, ktorých pasívnym nebezpečenstvom je šum a aktívnym pirátstvo a šírenie vírusov.*“¹⁷⁰ Akt prerušenia alebo narušenia komunikácie môže byť prejavom jednak nespokojnosti, ale i možnosti získania slobody, pretože kontrola je závislá na nepretržitej komunikácii a na našom pripojení k analytickému priestoru. Odpojenie od tohto analytického priestoru sa tak stáva určitým aktom oslobodenia.

S hackerskými útokmi sa dnes podotýka každá krajina, podobnú situáciu zažila aj Česká republika napríklad v Marci 2013, kedy v priebehu niekoľkých dní došlo k prerušeniu komunikácie skrz rozsiahle hackerské útoky založené na technike DDoS (*Distributed denial of Service*), čo je metóda zahľtenia cieľového servera požiadavkami z mnohých počítačov a jeho následné vyradenie z prevádzky. Niekoľko dní trvajúce útoky boli namierené proti spravodajským serverom, ďalej vyradili webové stránky mobilných operátorov, či bánk. Tieto útoky okamžite vyvolali debatu o nechránenosti českého internetu a o nutnosti prijať bezpečnostné opatrenia a paradoxne o nutnosti ešte väčšieho sprísnenia kontroly. Je teda evidentné, že kontrola je dvojsečný nástroj, ktorý sa môže stať dobrým sluhom, ale i zlým pánom.

169 Dějiny ve věku nejistot. In: Wayback.webarchiv.cz [online]. 2008 [cit. 2013-05-14]. Dostupné z: http://wayback.webarchiv.cz/wayback/20080213191929/http://www.sendme.cz/trestik/dejinyveveku.htm#_ednref42

¹⁷⁰ Tamt., str. 199

Okrem nového elektronického priestoru svoj nesúhlas s dnešnou spoločnosťou vyjadrujú hackeri i vo verejnom priestore. Pôsobenie takýchto skupín je možné si všimnúť i v Českej republike. Napríklad aktivistická skupina umelcov Ztohoven¹⁷¹ je známa svojimi protestnými projektmi z oblasti médií, reklamy, či politiky, aby sa tak kriticky vymedzili voči svetu v ktorom žijú. Svojimi projektmi často balancuje na hranici zákona. Jedným z prvých projektov, ktorými sa skupina stala známou je napríklad projekt *Mediální realita* – atómový výbuch, kedy sa táto skupina nabúrara do vysielania verejnoprávnej Českej televízie, aby poukázala na posúvanie kontextu a manipuláciu s verbálnymi i vizuálnymi informáciami, ktoré sú divákovi predkladané. Ďalším je napríklad projekt *Občan K.*, kedy si skupina dvanástich ľudí vďaka počítačovo zmanipulovaným fotografiám zamenila identifikačné preukazy a pol roka žila pod cudzími menami. S cudzou identitou sa im tak podarilo účastniť volieb, získať zbrojný preukaz, vycestovať do zahraničia alebo sa oženiť. Ich činy sú snahou o vzdor voči systému, ktorý sa snaží mať životy jednotlivcov čo najviac pod kontrolou.¹⁷² Medzi ďalšie patrí napríklad nedávno vzniklá skupina Cancel, ktorá bola vytvorená študentmi oboru Nových médií na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe, a ktorá sa taktiež snaží zapájať do reakčných hackerských projektov vo verejnom priestore, pričom využíva staré i nové technológie. Zaujímavým projektom skupiny Cancel je napríklad projekt *Toto! Kurva*, ktorým sa skupina prostredníctvom nalepovania rôznych nadpisov na tovar v supermarkete snažila vytvoriť komunikačný priestor v regáloch supermarketu. Cieľ tohoto projektu výstižne popisuje úryvok z manifestu tejto skupiny: *"Toto! Kurva vnáša bežný jazyk do kvázi-verejného priestoru supermarketu. Ako imelo napáda reklamné čtivo, jazyk sloganov, návodov a popiskov zloženia na zadných odvrátených stranách. Hovorí rečou, ktorá znie ako tá ľudská. Obsahuje emóciu, kurevské teplo domova a intimitu. Rozpína sa v odosobnených kartonových vetách, ktorých každé slovo bolo zaplatené.... Toto! Kurva hackuje obchodný regál a robí z neho komunikačný kanál...."*¹⁷³

¹⁷¹ Ztohoven [online]. 2013 [cit. 2013-06-23]. Dostupné z: <http://www.ztohoven.com/>

¹⁷² Host Radiožurnálu (21.06.2013 10:05). *Radiožurnál* [online]. 2013 [cit. 2013-06-23]. Dostupné z: <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/2913412>

¹⁷³ Zdroj: [Http://www.totokurva.cz/](http://www.totokurva.cz/). [online]. 2013 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z: <http://www.totokurva.cz/>

Ďalšie ohniská odporu voči súčasnej spoločnosti vedú príslušníci rôznych subkultúr, ktorých predstava o živote naráža na väčšinovú masovú kultúru. Existuje ich mnoho, patria sem napríklad príslušníci subkultúry Emo, Black metal, Hippies a pod. Môže ísť aj o squatterov, ktorí nesúhlasia s aktuálnym politickým spôsobom organizácie spoločnosti a dávajú to svojou špecifickou formou sociálneho protestu najavo. Príkladom snahy o alternatívny spôsob života je napríklad poloautonómna anarchistická komúna tzv. *Freetown Christiania*¹⁷⁴, povodne založená squattermi, ktorá sa nachádza priamo v centre dánskej Kodane.

Predstava squatterov o spôsobe života sa nezlučuje so spôsobom života väčšiny, ktorý je založený na dodržiavaní či už kodifikovaných alebo zvykových pravidiel a právnych predpisov spoločnosti a taktiež trendov masovej kultúry. Dokonca ich spôsob života a osídľovania neobývaných nehnuteľností nie je v súlade s právnymi predpismi a v niektorých krajinách môže ísť dokonca o trestný čin. Spoločnosť ich tak oddeľuje a označuje za tých, ktorí sú nebezpeční a nežiadúci, jednoducho iní. V boji proti moci stoja i hnutia rôzneho druhu, ako sú napríklad feministické či environmentálne hnutia typu Greenpeace alebo Amnesty International a mnoho ďalších.

Boj proti systému a aktivizmus takýchto skupín sa presúva i na politickú rovinu v užšom slova zmysle, príkladom je vznik politických strán, ktoré sa snažia prostredníctvom pravidiel demokratickej hry zmeniť situáciu v systéme, s ktorou nesúhlasia. Takou je napríklad Česká pirátska strana, ktorá sa podobne, ako ďalšie pirátske strany v iných krajinách zameriava na ochranu občianskych slobôd v dobe internetu, na problematiku elektronického zdieľania informácií, efektívne využívanie moderných technológií a ochranu súkromia. Táto strana sa napríklad postavila proti návrhu medzinárodnej obchodnej dohody o boji proti falšovaniu ACTA¹⁷⁵ (*Anti-Counterfeiting Trade Agreement*), ktorá ustanovovala medzinárodné pravidlá a normy v oblasti globálneho vynucovania práv duševného vlastníctva. Táto dohoda vyvolala ostrú debatu a vlnu protestov po celom svete, pretože odrážala snahu o obmedzenie on-line slobody a reguláciu Internetu, napr.

¹⁷⁴ Christiania – a small community with big ideas. *Guardian* [online]. 2011 [cit. 2013-06-23]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/sep/24/christiania-community-big-society-40-years>

¹⁷⁵ Túto dohodu ACTA nakoniec Európsky parlament zamietol.

blokovanie prístupu k internetovým stránkám, odpojenie užívateľov od Internetu, alebo represívne tresty za kopírovanie a porušovanie vlastníckych práv.

Na základe týchto príkladov je evidentné, že odpor proti moci stále existuje i v súčasnej spoločnosti, kde sa v jej pohraničí nachádzajú všetci tí, ktorých rozdielne myslenie a názor narážajú na pravidlá a hodnoty súčasného systému, alebo sa nejakým spôsobom odlišujú od stanoveného normálu.

3.7 Dvojjazyčnosť dohľadu

Ako bolo vysvetlené vyššie, ranné predstavy a želania o slobodnom a neregulovanom kyberpriestore sa nepotvrdili a dnes je táto počítačovo-telekomunikačná sieť, mimo iné, nástrojom kontroly a regulácie. Podobne sa ukazuje, že súčasná spoločnosť, ktorá je na jednej strane otvorená mobilite osôb, tovaru a informácií, a ľudským právam na druhej strane do svojho regulačného a organizačného procesu infiltrovala i mocenský mechanizmus kontroly a dohľadu.

Je však vidieť, že uniknúť tomuto dohľadu a kontrole je veľmi ťažké pretože sa rozšírili i do tých najintímnejších sfér súkromného života a mnoho ľudí si ani neuvedomuje, že sú pod dohľadom a taktiež aké množstvo informácií a aký obrázok je možné si z dostupných dát o nich poskladať. Napríklad elektronické prostredie Internetu, ktoré sa postupne stáva druhým svetom človeka – práce, zábavy, nakupovania, uskutočňovania platobných transakcií a pod., môže byť pre neskúseného a nevzdelaného, či neinformovaného človeka i priestorom, kde je veľmi ľahké sa stať objektom kontroly a dohľadu, kde je možné ľahko zanechať citlivé stopy napríklad o jeho pohybe vo virtuálnom svete, ale i mimo Internetu, taktiež informácie o jeho chovaní, preferenciách, čase strávenom na určitých stránkach, teda stať sa objektom a poskytovateľom cenných dát, ktoré môžu byť ďalej použité a zneužitú. Ako sme však videli vyššie v tejto diplomovej práci, nie je možné potvrdiť extrémny pesimistický pohľad na nové telekomunikačné univerzum, pretože kontrola a dohľad idú ruku v ruku s ďalšími oblasťami akými sú starostlivosť, bezpečnosť a ochrana, obrana, spravodlivosť a udržiavanie poriadku, ktoré negatívne dopady kontroly vyvažujú. Dohľad nie je jednostranným centralizovaným sledujúcim aktom. Na dohľade naopak participujeme všetci, keď

nakupujeme, pracujeme, zdieľame svoje informácie na sociálnych sieťach, telefonujeme, poskytujeme štátu svoje údaje o narodení, zdravotnom stave, či zamestnaní a to často krátko dobrovoľne. Mnoho ľudí navyše hodnotí možnosti, ktoré zo sebou novodobý elektronický dohľad nesie, pozitívne. Napríklad takmer každý dnes využíva pohodlné platby elektronickou platobnou kartou aj napriek tomu, že poskytuje svoje osobné údaje a údaje o svojom pohybe i nákupoch, taktiež pohodlný a rýchly internetbanking, alebo rýchlu komunikáciu prostredníctvom telekomunikačných rozhraní a zariadení a pod. Pozitívum kontroly a dohliadania sa ukazuje i napríklad pri postihovaní páchatel'ov, odhaľovaní korupcie, prevencii zločinu, monitorovaní zdravia populácie a pod.

Je potrebné si uvedomiť, že dohľad nie je jednostranne iba záležitosťou určitých dohľadových či kontrolných praktík, ale je vykonávaný vždy za nejakým účelom, ktorý môže mať i pozitívne ciele a nachádza svoje uplatnenie aj v takej forme vlády akou je demokracia. Navyše i vznik moderného štátu, politické a občianske práva, či demokratická participácia boli i v minulosti doprevádzané kontrolou a administratívou.¹⁷⁶ Dohľad má v sebe teda vždy určitú mieru dvojznačnosti. Je to neustále pnutie medzi stratégiami a protistratégiami, neustále pnutie vo vzťahu medzi ovládanými a vládnucimi.¹⁷⁷ Napríklad aj v prípade štátneho zhromažďovania údajov a vydávania noriem chovania je možné si všimnúť panoptické aspekty kontroly, avšak štát poskytuje svojim občanom ochranu, bezpečie a istoty. Hranica medzi nimi sa môže rôzne posúvať, ale to už je záležitosťou chápania a preferencie politickej slobody, či už negatívnej alebo jej neoddeliteľnej druhej strany a to slobody pozitívnej.¹⁷⁸ Každý si však musí uvedomiť cenu, ktorú je potreba za ne zaplatiť. Mohli by sme teda povedať, že dohliadanie, či kontrola je podobne ako sloboda v istom zmysle tiež dvojzajčná a musí sa nutne posudzovať v širšom kontexte ďalších aspektov pre človeka a jeho život dôležitých a podstatných.

¹⁷⁶ LYON, David. *The Electronic Eye*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. Capitalism and Modern Surveillance, s. 270.

¹⁷⁷ LYON, David. *An Electronic Panopticon? - a Sociological Critique of Surveillance Theory* in *Sociological Review*, 41(4): str. 671

¹⁷⁸ BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*, Praha: Prostor, 1999, str.218

ZÁVER

Znepokojenie a nervozita v spoločnosti z elektronického dohliadania plynú z jeho panoptického charakteru, ktorý v sebe nepochybne nesie. Často sa argumentuje stratou súkromia a narušením osobnej a demokratickej slobody. Avšak ukazuje sa, že kritika súčasnej spoločnosti, dohľadu a elektronickej kontroly by nemala iba totalizovať Benthamov panoptický model, alebo našu spoločnosť označiť ako miesto totálnej neslobody a dystopie, teda miesto pesimistickej spoločnosti pre život, či *Big Brother society*, ale pristupovať ku každému druhu a aspektom elektronického dohliadania s vedomím i ďalších strán, ktoré idú ruku v ruku s kontrolou, akými sú napríklad bezpečnosť, starostlivosť, zdravie, spravodlivosť a pod., pretože tieto sú určite neoddeliteľnou stranou dohliadania a kontroly. Na druhej strane je dôležité pripustiť, že techniky moci sa dodnes prejavujú a veľmi dobre sa udomácnili v elektronickom podhubí dnešnej spoločnosti a naďalej pretrvávajú boje medzi vládnucimi a ovládanými. Lepšie sú na tom však tí, ktorí disponujú informáciami a dokážu si zabezpečiť prístup k týmto tak vysoko ceneným komoditám.

Avšak to neznamená, že by sme ku kontrole a dohľadu mali pristupovať nekriticky. Naopak ako spoločnosť by sme pri uplatňovaní a akceptovaní kontroly a dohliadania mali vždy zvážiť do akej miery je morálne akceptovateľným, do akej miery je s ním možné súhlasiť. Pohyblivá hranica toho, aká kontrola, či dohľad je akceptovateľným zásahom do súkromia jednotlivého individua odráža to, ako sú nastavené hodnoty súčasnej spoločnosti. Pokiaľ bude hromadenie bohatstva a zisk hodnotené vyššie než dôstojnosť človeka, potom je možné očakávať, že budú negatíva prevažovať nad pozitívami. Preto je dôležité si uvedomiť, že aj kontrolu a dohľad je potrebné kontrolovať. S rozširovaním možností, ktoré nové technológie prinášajú si musíme uvedomovať i odvrátenú stranu pokroku a byť schopný zodpovedne používať tieto informačné technológie tak, aby človek nebol iba pasívnym objektom manipulovania, aby si bol vedomý toho, že jeho dátový obraz môže poskytnúť informácie, ktorým bude prisúdený význam, a ktorý môže mať spätný dopad na jeho život. Mali by sme sa možno viacej snažiť byť subjektom, než iba objektom a poskytovateľom dát, aby sme nestratili slobodu a vždy mali

možnosť stať sa inými. To len potvrdzuje fakt, že Foucaultovo chápanie moci hovorí nie o zotročení, ale o formačnej sile, ktorá nikdy nevylučuje slobodu.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Primárna literatúra:

- BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1195-X.
- BURAJ, Ivan. *Foucault a moc*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, ISBN: 8022314765.
- DELEUZE, Gilles. *Rokovania, Filozofia do vrečka*, Bratislava: Archa, 1998, ISBN 8071151513.
- DELEUZE, Gilles a GUATTARI, Félix. *Tisíc plošín, Kapitalismus a schizofrenie II.*, Praha: Herman a Synové, 2010, ISBN 987-8087054-25-3.
- DREYFUS, Hubert L. a RABINOW, Paul. *Michel Foucault, Za hranicami strukturalizmu a hermeneutiky*, Praha: Herman a synové, 2002, ISBN 978-80-87054-20-8 .
- ERIBON, Didier. *Michel Foucault 1926-1984*. 1.vyd. Praha : Academia, 2002 ISBN 80-86379-29-9.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, ISBN 80-86019-96-9.
- FOUCAULT, Michel. *Moc, subjekt a sexualita*, Bratislava: Kaligram, 2000, ISBN 80-7149-389-9.
- FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*, Praha: HERRMANN & SYNOVÉ, 1996
- FOUCAULT, Michel. *Prečo študovať moc: Otázka subjektu in Za zrkadlom moderny* Bratislava: ARCHA, 1991, ISBN 80-7115-025-8.
- GOLDSMITH, Jack, WU, Tim. *Kdo řídí Internet ? : Iluze o světě bez hranic*, přeložil Jiří T. Pelech, Praha : Dokořán , Argo, 2008, ISBN: 978-80-7363-184-0.
- LÉVY, Pierre. *Kyberkultura*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 2001, ISBN 80-246-0109-5.
- LIANOS, Michalis: “*Social Control after Foucault*”, *Surveillance & Society* Vol.1, No.3, 2003, str. 412-430.
- LYON, DAVID: *An electronic Panopticon? A sociological critique of surveillance theory*. *The sociological Review*, 1993
- LYON, David. *Surveillance society: monitoring everyday life*. Buckingham: Open university press, 2001, ISBN 0-335-20546-1.

- LYON, David. *Surveillance studies: An overview*, Polity Press, 2007, ISBN0745635911.
- LYON, David. *The Electronic Eye. The Rise of Surveillance Society*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994, ISBN 0-8166-2515-8.
- MARCELLI, Miroslav. *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Filozofia do vrecka, Bratislava: Archa, 1995, ISBN 80-7115-099-1.
- ŠVANTNER, Martin. *Moc/Moe: Je třeba bránit Foucaulta?*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra Elektronické kultury a sémiotiky, 2008
- VIRILIO, Paul. *Informaticka bomba*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2004, ISBN 80-86818-04-7.
- VIRILIO, Paul. *Stroj videnia*, Slovenský filmový ústav, 2002, ISBN 80-85187-31-0.
- WEBSTER, Frank. *Network Society: Manuel Castells*, in Theories of the Information society, 3., London: Routledge, 1995, ISBN 0-415-10574-9.

Sekundárna literatúra:

- BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*, Praha: Prostor, 1999, ISBN: 80-7260-004-4.
- DECOMBES, Vincent. *Stejně a jiné*, Praha: OIKOYMENH, 1995, ISBN: 80-85241-74-9.
- FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*, Praha: RYBKA, 2002, ISBN 80-86182-27-4.
- MACHIAVELLI, Niccoló. *Vladař*, Praha: Nakladatelství XYZ, 1997, ISBN 978-80-7388-221-1.
- LACINOVÁ, Miroslava. *Pohled na d/Dějiny Fukuyama Třeštík*. Kolín, 2008. Bakalářská práce. Vysoká škola politických a společenských věd. Vedoucí práce Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc
- ORWELL, George. *1984*, Praha: Levné knihy, 2009, ISBN: 978-80-7309-808-7
- PACKOVÁ, Katarína. *Vývoj názorov Ericha Fromma: Od Freuda k Marxovi*. Kolín, 2008. Bakalárska práca. Vysoká škola politických a spoločenských věd. Vedúci práce Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc
- PROROK, Vladimír; LISA, Aleš. *POLITOLOGIE*, Dobrá voda u Pehlřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, ISBN 8086473317
- SLOTEDIJK, Peter. *Critique of Cynical Reason*, Theory and history of Literature – Volume 40, University of Minesota Press, 1988.

Elektronické informačné zdroje:

BURAJ, Ivan: Michel Foucault – filozof moci. In: [online]. 2006 [cit. 2012-11-18].

Dostupné z: <http://www.noveslovo.sk/printClanok.php?c=14347>

DOČEKAL, Daniel. *Cisco čelí žalobě za pomoc při budování čínské cenzurní Great Firewall*. JustIT.cz [online]. 23.5.2011, 9, [cit. 2011-05-31]. Dostupný z WWW: <<http://www.justit.cz/wordpress/2011/05/23/cisco-celi-zalobe-za-pomoc-pri-budovani-cinske-cenzurni-great-firewall/>>.

DRUMMOND, David . *The Official Google Blog* [online]. 1.12.2010 [cit. 2011-05-17]. Dostupné z WWW: <<http://googleblog.blogspot.com/2010/01/new-approach-to-china.html>>.

Christiania – a small community with big ideas. *Guardian* [online]. 2011 [cit. 2013-06-23]. Dostupné z:

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/sep/24/christiania-community-big-society-40-years>

INKINEN, Sam. *Mediapolis : Aspects of texts, hypertexts, and multimedial communication* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1999, s. 388 [cit. 2013-05-29]. ISBN 3110161419 9783110161410. Dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=o5_51IT93ncC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Aspects+of+texts,+hypertext,+and+multimedia+communication&source=bl&ots=zs2IwWn-pwD&sig=kKenyxq4603gRDQeV4R6O4_cRZ4&hl=cs&sa=X&ei=H5K1Ucf_NIG3hQeHwICgCQ&ved=0CEIQ6AEwAQ#v=onepage&q=Aspects%20of%20texts%20C%20hypertext%20and%20multimedia%20communication&f=false

Internet Watch Foundation [online]. 1996 [cit. 2011-05-21]. Dostupné z WWW:

<<http://www.iwf.org.uk/>>.

ITO, Joichi . Emergent Democracy. In *Emergent Democracy* [online]. [s.l.] : [s.n.], 2003 [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW:

<<http://joi.ito.com/joiwiki/EmergentDemocracyPaper#head-1bbdbd27be42319c5f34da3c921ec810235cff00>>.

KASÍK, Pavel. *Írán se odřízne od prohnileho západního internetu a založí vlastní*.

In: Technet.cz [online]. 2011 [cit. 2013-06-10]. Dostupné z:

http://technet.idnes.cz/iran-se-odrizne-od-prohnilého-zapadního-internetu-a-založí-vlastní-1p0-/sw_internet.aspx?c=A110530_150639_sw_internet_pka

Lze předvídat budoucí zločiny? Rakušané to testují.

In: *Www.aktualne.centrum.cz* [online]. 2010 [cit. 2013-04-28]. Dostupné

z: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=676843>

RATCLIFFE, Mitch ; LEBKOWSKY, Jon. *Extreme Democracy* [online]. [s.l.] :

[s.n.], 2005 [cit. 2011-05-03]. The dead hand of modern democracy: Lessons for emergent post-modern democrats , s. . Dostupné z WWW:

<<http://extremedemocracy.com/>>.

Radiožurnál: Host Radiožurnálu (21.06.2013 10:05). *Radiožurnál* [online]. 2013

[cit. 2013-06-23]. Dostupné z: <http://prehovac.rozhlas.cz/audio/2913412>

SAKASTROVÁ, Lucie . *Kategoriální systém otevřené encyklopedie Wikipedie*.

In *Kategoriální systém otevřené encyklopedie Wikipedie* [online]. [s.l.] : [s.n.], 2010

[cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW:

<<http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15308/3/KategorWikipedie.pdf>>. ISSN 1801-3252.

Surveillance [online]. 2011 [cit. 2011-07-02]. Oxford Dictionaries. Dostupné z

WWW: <<http://oxforddictionaries.com/definition/surveillance>>.

Surveillance Studies [online]. 2013 [cit. 2013-06-10]. Dostupné z:

<http://www.surveillance-studies.net/>

Surveillance and society [online]. 2013 [cit. 2013-06-10]. Dostupné z:

www.surveillance-and-society.org

TŘEŠTÍK, Dušan: *Dějiny ve věku nejistot*. In: Wayback.webarchiv.cz [online]. 2008 [cit. 2013-05-14]. Dostupné z: http://wayback.webarchiv.cz/wayback/20080213191929/http://www.sendme.cz/trestik/dejinyveveku.htm#_ednref42

TotoKurva! [online]. 2013 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z: <http://www.totokurva.cz/>

WikiLeaks zveřejňuje tajné diplomatické depeše, jsou mezi nimi i zprávy z Prahy [online]. 29.11.2010 [cit. 2011-05-23].. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/zahranicni/amerika/218104-wikileaks-zverejnuje-tajne-diplomaticke-depese-jsou-mezi-nimi-i-zpravy-z-prahy.html>

Wikipedia : the free encyclopedia [online]. St. Petersburg (Florida) : Wikipedia Foundation, [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page

Ztohoven [online]. 2013 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ztohoven>

75letá důchodkyně překopala optický kabel, odpojila tím Gruzii a Arménii od internetu [online]. 2011 [cit. 2013-06-01]. Dostupné z: <http://pctuning.tyden.cz/component/content/article/1-aktualni-zpravy/20685-75leta-duchodkyne-prekopala-opticky-kabel-odpojila-tim-gruzii-a-armenii-od-internetu>

Elektronické zdroje obrázků:

Obrázok 1

The Digital Panopticon. *O'Reilly Radar* [online]. 2013 [cit. 2013-06-16]. Dostupné z: <http://radar.oreilly.com/2009/05/the-digital-panopticon.html>

Obrázok 2

Panopticon. *Utilitarianism* [online]. 2013 [cit. 2013-06-16]. Dostupné z: www.utilitarianism.com/panopticon.html